

DON IVO PRODAN U DALMATINSKOM SABORU

Marjan DIKLIĆ
Zavod za povijesne znanosti HAZU
Zadar

UDK 329:949.75:929 I. Prodan
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 17. X. 2000.

Don Ivo Prodan (1852.-1933.) prvi je i najistaknutiji dalmatinski pravaš, osobito zaslužan za pojavu i širenje pravaštva u Dalmaciji, o kojem se zbog njegove izrazito hrvatske nacionalno-državotvorne usmjerenosti do Domovinskog rata u hrvatskoj historiografiji pisalo jako malo i najčešće ga se prikazivalo u negativnom nacionalističkom duhu. Njegova parlamentarna djelatnost, o kojoj se temeljito raspravlja u ovoj studiji, sastavni je dio njegove ukupne političke borbe za rješenje hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja na temeljima prirodnog i hrvatskoga povijesnog državnog prava u dvojnoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. U prvom i uvodnom dijelu studije autor govori o prethodnim pokušajima i prvom izboru don Ive Prodana za zastupnika u Dalmatinski sabor, to najviše predstavničko i autonomno tijelo u pokrajini. Posebice naglašava njegovu upornu borbu protiv autonomaštva i srpstva, te važnost izborne pobjede za Sabor 1901. nad kandidatima Autonomnaške stranke u izbornoštvu vanjskih općina izbornog kotara Zadar-Rab-Pag-Biograd. Taj izborni kotar u sjevernoj Dalmaciji postao je i ostao glavno Prodanovo uporište u kojem je više puta bio biran za zastupnika u Dalmatinski sabor i Carevinsko vijeće, što govori o njegovu velikom pravaškom utjecaju i, naravno, stupnju razvoja nacionalne svijesti u siromašnom hrvatskom puku toga kraja. U drugom dijelu pisac detaljno raspravlja o njegovu zastupničkom radu u Saboru od 1901. do 1907., a u trećem o ponovnom izboru u pokrajinski parlament 1908. godine. U četvrtom dijelu riječ je o Prodanovu parlamentarnom radu u Dalmatinskom saboru od 1908. do 1912./18. godine. I u prvom i u drugom mandatnom razdoblju detaljno je prikazana Prodanova uporna borba u Saboru za hrvatske političke, nacionalne, socijalne, gospodarske i državne interese; osobito borba za rješenje hrvatskoga državnog pitanja, koju je ustrajno vodio protiv vladajuće austrijske državno-upravne birokracije i zastupnika Srpske i Autonomnaške stranke, a povremeno i protiv nekih zastupnika hrvatskih političkih stranaka koji su bili skloni drukčijem rješenju hrvatskog pitanja. U petom i završnom dijelu rada autor u obliku kratkog zaključka sažeto iznosi bit njegove sveukupne zastupničke aktivnosti u Dalmatinskom saboru u Zadru.

I. Prvi Prodanov izbor za zastupnika u Dalmatinski sabor

Za saborskog zastupnika don Ivo Prodan prvi se put kandidirao na izborima za Dalmatinski sabor godine 1883.¹ Svoju kandidaturu istakao je samoinicijativno u kuriji vanjskih općina, u izbornom kotaru Zadar-Pag-Rab, a računao je s potporom Narodne stranke i njezinih birača jer Stranka prava u Dalmaciji, čije ideje je zagovarao i širio, još nije bila organizirana. U tom izborništvu, gdje su se redovito birala dva zastupnika, svoje kandidate istakle su još Narodna i Autonomaška stranka, dok Srpska stranka nije ni pokušala istaći svoje kandidate jer u tom izrazito hrvatskom izbornom kotaru nije imala nikakvih izgleda na uspjeh. Narodnjaci su kandidirali don Pavla Zankija, nadžupnika Nina, i uglednog zadarskog odvjetnika dr. Josipa Paštrovića, rodom iz Novigrada, a autonomaši Mihovila Kapovića. Nakon teške izborne borbe oko izbora biranih birača po općinama pobijedili su Zanki i Paštrović; za njih su od 101 glasovala 54 birana birača, dok su poraženi Prodan i Kapović, za koje je glasovalo 47 birača. Za Prodana i Kapovića glasovalo je 29 biranih birača Zadra, 11 Paga i 7 Silbe, a ostali su svoj glas dali narodnjacima.² Izbor Zankija i Paštrovića potvrđen je i naknadno ovjeren na II. sjednici Pokrajinskog sabora, održanoj 2. srpnja 1883. godine u Zadru.³ U tijeku i nakon tih saborskih izbora, na kojima je Narodna stranka osvojila 26, Srpska stranka 8 i Autonomaška stranka 7 mandata, još dugo vodile su se oštre polemike između narodnjaka i prvih dalmatinskih pravaša na stranicama *Katoličke Dalmacije* i *Narodnog lista*. Ivo Prodan je za svoj izborni neuspjeh okrivio narodnjake, jer da ga namjerno nisu htjeli poduprijeti zato što je pravaš-starčevićanac, a narodnjaci su se branili da to nije točno, da je Prodan još uvijek premlad za zastupnika i da je teško pogriješio što se povezao s autonomašima, zakletim neprijateljima hrvatstva, čiji su birani birači glasovali i za njega. Međutim, objektivno gledajući Prodan tada nije imao nikakvih realnih izgleda za uspjeh, unatoč oštroj sukobu narodnjaka i autonomaša, jer iza sebe nije imao organiziranu političku stranku.

Mandat zastupnika u Dalmatinskom saboru – koji je ukupno imao 43 zastupnika: 41 biranog i dvojicu virilista (zadarski nadbiskup i pravoslavni episkop) – trajao je šest godina, a mogao se na propisan način ponoviti neograničeni broj puta. Za zastupnika je mogao biti predložen i izabran samo onaj muškarac koji je imao izbornu pravo i najmanje 30 godina starosti. Izabranog zastupnika birači nisu mogli nikako opozvati. Pravo glasa imalo je tek oko 12% bogatijeg i obrazovanijeg muškog pučanstva pokrajine. Izbori za Pokrajinski sabor provodili su se na temelju *Izbornog reda* iz 1860., po izbornim kurijama ili razredima, kojih je u Dalmaciji bilo četiri: kurija veleporeznika, kurija gradova, kurija trgovačko-obrtničkih komora i kurija vanjskih ili seoskih općina. U prve tri privilegirane

---

¹ Više o tim izborima i Prodanovoj kandidaturi vidi u: *Katolička Dalmacija*, Zadar, god. XIV/1883., br. 36-45 i dalje.

² Izborna zgodopisje, *Narodni list*, Zadar, god. XXII/1883., br. 44, str. 3.

³ *Brzopisna izvješća XIX zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga od dneva 23 lipnja do 21 srpnja 1883.* (dalje: *Brzopisna izvješća PSD ...*), Zadar, 1884., str. 46, 47.

kurije, u kojima je živjelo tek nešto više od 10% pučanstva, izbori su bili neposredni, a birao se 21 zastupnik; dok su u četvrtoj izbornoj kuriji, u kojoj je obitavalo gotovo 90% siromašnog pučanstva, a biralo se samo 20 zastupnika, izbori su bili posredni, to jest preko biranih birača. Tako se, primjerice, u vanjskim ili seoskim općinama na svakih 500 stanovnika, a u nekim slučajevima i manje, birao po jedan izbornik ili birani birač. Pravo da bira i da bude izabran za izbornika, pravo glasa, imali su samo muškarci koji su navršili 24 godine života i koji su državi plaćali najmanje jedan fiorin izravnog poreza godišnje. To pravo u navedenoj kuriji imali su još svi profesori, učitelji, činovnici, svećenici, pomorski časnici i zapovjednici brodova, aktivni vojni časnici i sve osobe s doktoratom, naravno ako su bili austrijski državljani. Unatoč tome velik broj siromašnog i nedovoljno obrazovanoga seoskog pučanstva nije sudjelovao u izborima, pa niti u biranju biranih birača, jer nije mogao plaćati ni najnižu poreznu stopu, a u izborima nisu sudjelovale ni žene jer nisu imale pravo glasa. Nakon izbora biranih birača po općinama, svi izbornici sastali bi se određenog dana u središtu svoga izbornog kotara i glasovanjem sudjelovali u izboru zastupnika za Sabor. Kurijalni izborni sustav, koji se u Dalmaciji zadržao sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918., kako vidimo, bio je veoma nepravedan i nepopularan jer izborni pravo – koje je ovisilo o spolu, životnoj dobi i imovinskom cenzusu – u svim kurijama nije bilo jednako. A osim toga, taj sustav neopravdano je privilegirao i favorizirao bogatije i obrazovanije gradsko stanovništvo na račun manje obrazovanog i siromašnijeg seoskog pučanstva. Nakon izbora Sabor je formalno sazivao i raspuštao car.⁴

Drugi put Prodan se kandidirao za saborskog zastupnika 1901. godine. U prosincu te godine održani su izbori za Dalmatinski sabor, deveti po redu, na kojima je sudjelovalo pet političkih stranaka. Prodanovu kandidaturu istakla je Čista stranka prava, opet u kuriji vanjskih općina izbornog kotara Zadar-Pag-Rab-Biograd.⁵ U tom izbornom kotaru dalmatinska Stranka prava kandidirala je Josipa Bakotu i uglednog zadarskog liječnika dr. Božu Peričića, Narodna hrvatska stranka kneza Huberta Borellija, Autonomaška stranka Ivana Palčića i dr. Luigija Vjekoslava Ziliotta, gradonačelnika Zadra, dok Srpska stranka zbog već poznatih razloga nije istakla svoje kandidate. Međutim, Josip Bakota, ugledni posjednik i trgovac iz Raba na Krku, kojeg je kandidirala matica dalmatinske Stranke prava, uoči samih izbora prešao je u Prodanovu Čistu stranku prava.⁶ Od 111 biranih birača, koliko ih je 1901. bilo u navedenom izborništvu, njih 110 došlo je u Zadar i 10. prosinca pristupilo izboru zastupnika. Međutim, kad ni nakon drugog kruga glasovanja, u kojem su otpali Borelli i Peričić, nijedan kandidat nije dobio potrebnu većinu glasova, pristupilo se užim izborima u kojima su pobijedili kandidati Čiste stranke prava. U tom izbornom krugu, takozvanom užem ili "tješnjem" izboru, glasovala su 82 birana birača. Prodan i Bakota dobili su svaki po 49 glasova, a autonomaši Ziliotto i Palčić po 33 glasa.

---

⁴ Ivo PERIĆ, *Dalmatinski sabor 1861.-1912. (1918.) god.*, Zadar, 1978., str. 17-20, 33.

⁵ Izbori raspisani, *Narodni list*, god. XL/1901, br. 84; *Hrvatska kruna*, Zadar, god. IX/1901., br. 63-68.

⁶ *Hrvatska kruna*, god. IX/1901, br. 70-76; *Narodni list*, god. XL/1901., br. 95-103.

Dakle, pobijedili su Prodan i Bakota, a mandat zastupnika ovjerovljen im je bez ikakvih primjedbi na I. sjednici Dalmatinskog sabora u novom sazivu 24. lipnja 1902. godine.⁷

Ta prva izborna pobjeda bila je Prodanu osobito draga jer je ostvarena s velikom prednošću nad zadarskim autonomaškim prvakom i gradonačelnikom Ziliottom. Ona najočitije govori kako je gotovo cijela sjeverna Dalmacija, unatoč Zadru koji je bio i još dugo ostao u autonomaško-talijanaškim rukama, disala izrazito hrvatskim nacionalno-pravaškim duhom. Time je nastalo jedno, rekli bismo, čudno stanje koje se ogledalo u oprečnom odnosu grada Zadra, glavnog legla autonomaštva u Dalmaciji, prema njegovoj skroz hrvatskoj okolini koja je postala prava tvrđava pravaštva. Međutim, izbor i pobjeda Prodana i Bakote nije bio jedini uspjeh dalmatinskih "čistih" pravaša. Njima će se pridružiti i odvjetnik dr. Ivan Majstrovčić, koji je pobijedio u izborništvu vanjskih općina izbornog kotara Vrgorac-Makarska-Metković, a poslije 1905. približit će im se i prof. fra Josip Virgil Perić, zastupnik imotskog izbornog kotara.⁸ Prema tome, na izborima za Pokrajinski sabor 1901. godine, na kojima je sudjelovalo pet političkih stranaka, Prodanova Čista stranka prava osvojila je 3 mandata, Stranka prava 8, Narodna hrvatska stranka 18, Srpska stranka 6 i Autonomaška stranka također 6 mandata. Ukupno u Saboru, što narodnjaka što pravaša, Hrvati su imali 29 izabranih zastupnika.

II. Rad don Ive Prodana u Saboru od 1901. do 1908.

Trideset i sedmo zasjedanje Dalmatinskog sabora trajalo je od 24. lipnja do 26. srpnja 1902. godine, a imalo je ukupno 27 sjednica. Rad Sabora te godine započeo je veoma burno, kao da je nagovijestao ishodište i početak jedne nove politike do koje će uskoro doći. Tijekom uvodnog govora novog predsjednika Sabora dr. Vicka Ivčevića i dopredsjednika Srbina Josipa Kulišića, a osobito za vrijeme svečanog govora prvoga civilnog namjesnika baruna Erazma Handela, pravaški zastupnici upadali su im često u riječ, rušeći svojim kratkim ali smislenim i duhovitim upadicama sve njihove tvrdnje o tobožnjem gospodarskom i političkom prosperitetu Kraljevine Dalmacije pod dvojnim austro-ugarskim sustavom vladavine. Kada ih je, primjerice, predsjednik Ivčević pozvao na kraju svog govora da svi zajedno uskliknu tri puta "Živio naš premilostivi Cesar i Kralj Franjo Josip" i dok je većina zastupnika to tripud klicala, pravaški su zastupnici klicali samo "Živio hrvatski kralj!" Međutim, vrhunac je nastupio u trenutku kada im se novi namjesnik Handel počeo izravno obraćati na talijanskom jeziku, što su oni shvatili kao izazov, kao tešku i neoprostivu uvredu nanesenu cijelom hrvatskom narodu u Dalmaciji, pa su zajedno s još nekolicinom hrvatskih zastupnika, žestoko prosvjedujući, napustili Sabornicu.⁹

---

⁷ *Brzopisna izvješća XXXVII zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1902., str. 283.

⁸ ISTO, str. 280, 282; I. PERIĆ, *Dalmatinski sabor ...*, str. 62-63.

⁹ *Brzopisna izvješća XXXVII zasjedanja PDS ...*, Zadar, 1902., str. 263-271.

Evo kako je to doslovce izgledalo kada je namjesnik Handel započeo svoj govor u Saboru na talijanskom jeziku: "Ecclesia Dieta! Onorevolissimi Signori deputati del Regno di Dalmazia!

B i a n k i n i . U ime hrvatskoga naroda prosvjedujeemo proti ovoj nepravici! (*Velika buka i dugotrajni nemiri*).

T r u m b i ć . To je izazov hrvatskomu narodu! (*Glasovi: To je krvava uvreda!*).

B i a n k i n i . Braćo, izidjimo! Ova je Vlada oskvrnula ovo mjesto!

M a j s t r o v i ć . Nek ostaju samo austrijski galeoti! (*Glasovi s pravaške strane: Dajte nam jezik! To je pravica austrijanska! Izlaze iz sabornice svi zastupnici stranke prava, a šnjima još nekoliko*).

S m o d l a k a . (Izlazeći, dovikuje Namjestniku:) Ne trpimo da nam namećete talijanski jezik! Dajte ga Trentu!"¹⁰

Iako su i u Dalmaciji kao i u Banskoj Hrvatskoj postojale dvije međusobno suprotstavljene pravaške političke stranke, rascjep i sukob među dalmatinskim pravašima ipak nije bio tolik da oni, ma kojoj stranci pripadali, ne bi mogli međusobno pobliže surađivati. Stoga su se na samom početku rada Dalmatinskog sabora 1902. godine, a sve radi uspješnijeg političkog djelovanja, sastala trojica zastupnika Čiste stranke prava s osmoricom zastupnika matice dalmatinske Stranke prava i utemeljila zajednički parlamentarni Klub Stranke prava. Taj novi Klub, kojem je pripadao i don Ivo Prodan, imao je ukupno 11 pravaških zastupnika, a njegov predsjednik bio je dr. Ante Trumbić. Prodan i zastupnici njegove Čiste stranke prava već su na prvoj sjednici Kluba iznijeli posebnu *Izjavu* kojom su se, budući da su bili u manjini, na određen način ogradili od njegova eventualnog nepravaškog djelovanja. U toj *Izjavi* oni kažu da su stupili u novoustrojenu Klubu radi uspješnijeg rada u Dalmatinskom saboru, te da će u njemu ostati sve dotle dok se njihove zastupničke dužnosti "ne bi kosile sa dužnostima" i načelima vlastite stranke. A nakon rasprave u pravaškom Klubu pokrenuli su i inicijativu za promjenu teksta zastupničke prisege ili zakletve u Saboru.¹¹

Prema 9. članku važećeg *Zemaljskog izbornog reda* svaki zastupnik je morao, nakon ovjerovljenja svojega mandata, dati pred predsjednikom Sabora svečano obećanje - prisegu - da će biti vjeran i poslušan caru, da će poštivati zakone, te da će savjesno i odgovorno izvršavati sve svoje zastupničke dužnosti. U toj prisezi don Ivo Prodan i druge pravaške zastupnike, koji su nastojali ostati vjerni staroj hrvatskoj državopravnoj tradiciji, najviše je smetala riječ car i zaklinjanje na vjernost austrijskom cesaru, a ne hrvatskomu kralju. Stoga je Prodan, opirući se davanju svečane prisege u tom obliku, već na II. sjednici Dalmatinskog sabora u novom sazivu, održanoj 24. lipnja 1902., predložio izmjenu teksta navedenog spornog članka. Njegov prijedlog glasi: "Poslanici Sabora zemaljskoga imadu, došavši na Sabor, u ruke predsjednikove zavjetovat se da će *kralju hrvatskomu* biti vjerni i

---

¹⁰ ISTO, str. 296; Prva sjednica sabora, *Hrvatska kruna*, god. X/1902., br. 50, str. 1.

¹¹ Sveučilišna knjižnica Split (dalje: SKSt), Osobni arhivski fond (Arhiv) A. Trumbić (dalje: Arhivski fond A. Trumbić), M. 431/1, Zapisnik prvog sastanka ... o ustanovi Kluba; *Hrvatska kruna*, god. X/1902., br. 51, str. 1; Marjan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zadar, 1998., str. 377.

poslušni, da će obdržavati zakone i da će zdušno izpunjavati dužnosti svoje". Taj prijedlog uz Prodana potpisali su još Josip Bakota, Petar Ružević i dr. Josip Smodlaka.¹²

U naknadnom obrazloženju svog prijedloga Prodan je, braneći hrvatski kraljevski naslov i hrvatsku krunu kao simbol hrvatske državnosti i samostalnosti, žestoko kritizirao zakonski članak 9 *Zemaljskog izbornog reda*. Taj članak, po njegovu mišljenju, graniči s dvostrukim vjerolomstvom i izdajstvom: vjerolomstvom i veleizdajstvom prema hrvatskom narodu i vjerolomstvom i izdajstvom prema vladajućoj dinastiji Habsburgovaca, jer sve dužnosti i obveze hrvatskoga naroda prema vladaru, koji se za Hrvate oduvijek zove kralj, kao i obveze i prava vladara prema narodu izvire iz činjenice što je on nositelj "krune hrvatske, krune našega naroda i naše kraljevine". Zaklinjanje na vjernost isključivo austrijskom caru, kako to nalaže stari tekst prisege, za Prodana i pravaške zastupnike predstavlja vrhunac poniženja i tešku uvredu. To su "vješala", tvrdi on, ispod kojih, htio ili ne htio, mora proći svaki hrvatski zastupnik ako želi ući u Sabor Kraljevine Dalmacije.¹³

Smisao i bit spornog zakonskog članka, kaže Prodan, sintetizirana je isključivo u riječi car. U tom članku spominje se "samo cesar i ništa drugo, a to je gospodo zastupnici, pljuska postojećim zakonima", pljuska hrvatskom narodu i pljuska "crkvenoj vlasti", jer i Crkva kada se moli za Njegovo Veličanstvo u Dalmaciji moli se za "*cesara i našeg kralja*". Istina je, tvrdi Prodan, da današnji naš vladar pored naslova kralj nosi i naslov car, ali to se nas Hrvata ne tiče jer Dalmacija je oduvijek bila kraljevina, a ne carevina. To se tiče Austrije i pokrajina u njoj, koje su oduvijek bile "prema nama inozemstvo". Prema tome, hrvatski zastupnici morali bi se zaklinjati na vjernost samo hrvatskome kralju, a ne austrijskom caru. A što se tiče poštivanja baš svih zakona, to jest zakona uopće, on ni s time nije suglasan dokraja jer, kako kaže, ima dobrih i loših zakona, ali i onih koji su namjerno upereni protiv hrvatskoga naroda i države, kao što su, primjerice, Hrvatsko-ugarska nagodba ili vinska klauzula. Stoga se Prodan pita: kako poštivati i provoditi takve protuhrvatske zakone?¹⁴

Tijekom obrazloženja svog prijedloga i kritike starog teksta zastupničke prisege, Prodanu su u riječ upadali srpski i autonomaški zastupnici. Predsjednik Dalmatinskog sabora dr. Vicko Ivčević više je puta opominjao Prodana, a novi namjesnik Dalmacije Erazmo Handel pripremio mu je da ne omalovažava carsko dostojanstvo i naslov, premda je kazao da on osobno ne bi imao ništa protiv toga da se uz carski naslov uzme u obzir i kraljevski. Na kraju Prodanov prijedlog izručen je Odboru sedmorice koji je o njemu trebao podnijeti posebno izvješće i povesti raspravu na drugom čitanju, ali zbog nedostatka kvoruma i drugih razloga do toga nije došlo.¹⁵

Don Ivo Prodan i pravaški zastupnici tražili su da se na carsku povelju, kojom je bio sazvan Dalmatinski sabor 1902., odgovori posebnom saborskom adresom, kako je to bilo

---

¹² *Brzopisna izvješća XXXVII zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1902., str. 272, 273, 301; Usp. I. PERIĆ, *Dalmatinski sabor ...*, str. 41, 42.

¹³ *Brzopisna izvješća XXXVII zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1902., str. 437-440.

¹⁴ ISTO, *Prodan*, str. 437, 438.

¹⁵ ISTO, *Prodan*, str. 440, 441, 1086.

uobičajeno na početku svake nove šestogodišnje saborske periode, u kojoj bi se Caru iznijeli glavni politički i gospodarski problemi pokrajine. U ime svih 11 pravaških zastupnika prijedlog je iznio i u Saboru obrazložio dr. Ante Trumbić, prvi predsjednik Kluba pravaških zastupnika, a u tome ga je podržala i većina zastupnika stare Hrvatske narodne stranke. Glavni vođa te stranke dr. Pero Čingrija, opravdavajući i podupirući pravaški prijedlog, kaže da i njegova stranka, koja je na početku 20. stoljća priželjkivala bolju suradnju s pravaškim i drugim političkim strankama, uviđa neophodnu potrebu da baš na “zasjedanju ovoga sabora naznači svoj pravac glede državnopravnih pitanja, koja u adresi imaju biti istaknuta”. Trumbićev prijedlog pravaških zastupnika bio je prihvaćen i ustupljen stranački mješovitom Odboru – sastavljenom od sedam članova: P. Čingrija, V. Milić, L. Borčić, A. Trumbić, J. Smodlaka, K. Kovačević i E. Salvi – sa zadaćom da izradi i predloži konačni tekst adrese, prihvatljiv za većinu saborskih zastupnika. Odbor je, kako vidimo, bio sastavljen od trojice narodnjaka, dvojice pravaša, jednog autonomaša i jednog pripadnika Srpske stranke.¹⁶

Pribojavajući se naglog raspuštanja Sabora, što se redovito događalo kada bi se u njemu poteglo pitanje o ujedinjenju, Odbor sedmorice je iz taktičkih razloga tek potkraj saborskog zasjedanja predložio novoizrađeni tekst *Adrese* na usvajanje. Valja reći da se u toj kompromisnoj *Adresi* većine, unatoč izrazima duboke podaničke vjernosti, poniznosti i odanosti Caru i vladajućoj dinastiji Habsburgovaca, navode gotovo svi ključni gospodarski i politički problemi u pokrajini – od brodarstva, poljodjelstva i iseljavanja pučanstva do vinske klauzule, željezničke politike i konačnog rješenja jezičnog pitanja – a na jedan uvijen način traži se i ujedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom. Nezadovoljni formom pa i sadržajem predložene *Adrese*, iako su je iz taktičkih razloga podupirali, pravaški zastupnici predložili su posebnu *Adresu* zastupnika Stranke prava. U toj kratkoj i jezgrovitoj *Adresi* oni su jasno i otvoreno iznijeli svoj temeljni zahtjev za ujedinjenjem hrvatskoga naroda i svih hrvatskih zemalja te stvaranjem, na temelju prirodnog i povijesnoga hrvatskog državnog prava, cjelokupne i samostalne Kraljevine Hrvatske na čelu s Habsburgovcima. Budući da nakon rasprave pravaški nacrt *Adrese* nije dobio potrebnu većinu glasova, pristupilo se glasovanju za prethodnu *Adresu*, predloženu od većine članova Odbora. Veći dio te *Adrese*, a glasovalo se po dijelovima, usvojen je jednoglasno; dok su neki njezini najvažniji dijelovi – primjerice oni u kojima se govorilo o službenoj uporabi i primjeni hrvatskog jezika, o ujedinjenju hrvatskog naroda i hrvatskih zemalja – usvojeni većinom glasova narodnjačkih i pravaških zastupnika, dok su autonomaški i srpski zastupnici glasovali protiv njih.¹⁷

Sudjelujući u završnoj raspravi o proračunu za godinu 1902., Prodan je po ustaljenoj praksi većine zastupnika govorio više o mnogim drugim problemima nego o proračunu samom. Najprije je optužio vladajući dualistički sustav za teško gospodarsko stanje, osobito u brodogradnji, a zatim je najoštrije kritizirao nepravедni izborni sustav u pokrajini, zalažući se za uvođenje općeg prava glasa. U nastavku svoje rasprave Prodan je

---

¹⁶ ISTO, str. 422, 508-510.

¹⁷ ISTO, str. 1077-1083; Adresa zastupnika stranke prava, *Hrvatska kruna*, Zadar, god. X/1902., br. 60, str. 1.

oštro osudio autonomaštvo i srpstvo, dvije "ljute rane" u živom hrvatskom tkivu, ali i pokušaje germanizacije koju sve više širi pridošlo tuđinsko činovništvo kroz tiho nametanje njemačkog kao trećeg jezika u pokrajini, za što nema nikakvog opravdanja i pravne utemeljenosti. Pozivajući se na valjanost starih državnopravnih ugovora, što ih je nekad moćno hrvatsko plemstvo sklapalo s pojedinim vladarima iz kuće Arpadovića i Habsburgovaca, on svim silama nastoji dokazati da je borba Hrvata protiv najnovije poplave germanstva potpuno zakonita, a da je nezakonito nametanje njemačkog jezika i "njemštine" uopće, jer onaj tko ju uvodi "radi proti temeljnim zakonima naše domovine". Na kraju Prodan se osvrnuo i na neke stavke u proračunu. Ustao je protiv toga da siromašna Dalmacija iz svog proračuna osigurava značajna sretstva za "ukonačenje vojništva i oružništva", koje i tako njezino nije, a založio se za povećanje carina i poreza na uvoz piva i druge luksuzne robe za gospodu.¹⁸ "Nego osim na pivo, na to gospodsko piće, dobro bi bilo da se stavi namet i na *mace* karata, na gospodske kočije, i gradsko psetarenje. (Odobranje i veselost). Kad kvare puteve seoska kola, kvare ih i gospodske kočije! U obće mislim, da bi se porezi imali svaliti s onih, koji cio dan na žegi sunčanoj rade i muče se, na gospodu, koji su tako tusti, da i ako ih udariš malo ih zaboli i koji imadu novaca ne samo za ono što treba, nego i za kojekakve bedastoće i luksuze."¹⁹

Za vrijeme zasjedanja Dalmatinskog sabora 1902. godine, u čijem radu je kao zastupnik prvi put sudjelovao, don Ivo Prodan je razvio veliku aktivnost, dajući tako i osobni doprinos raspravi o rješavanju brojnih gospodarskih, političkih, socijalnih i drugih pitanja i problema u pokrajini. Uz sudjelovanje u mnogim raspravama i diskusijama, o čemu smo već govorili, on je, primjerice, 1902. godine Saboru uputio i obrazložio 6 važnih prijedloga i zaključaka na usvajanje;²⁰ Vladi je postavio 26 upita,²¹ a još 7 upita postavio je Zemaljskom odboru i Predsjedništvu Sabora.²² Ali ni to nije sve, još mnoge prijedloge i upite supotpisivao je zajedno s drugim saborskim zastupnicima, jer su za njihovu pravovaljanost bila potrebna najmanje četiri potpisa. Postavljajući upite i tražeći odgovore na njih od nadležnih tijela državne vlasti, Prodan je locirao i poticao rješenja mnogih problema hrvatskog pučanstva u Dalmaciji, a posebice onih u vanjskim općinama svoga izbornog kotara. On je, na primjer, tražio izgradnju, dovršenje, proširenje i bolje održavanje škola, crkava, poštanskih ureda, cisterni za pitku vodu, putova, kolnih i brodskih veza, lukobrana, luka i lučica; tražio je pomoć za gladno pučanstvo, za obnovu filokserom uništenih vinograda, smanjenje poreza, ukidanje kamatništva, davanje beskamatnih zajmova, uvođenje staroslavenskog jezika u škole, veće plaće za učitelje, profesore, svećenike i drugo.

---

¹⁸ *Brzopisna izvješća XXXVII zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1902., str. 890-900.

¹⁹ ISTO, *P r o d a n*, str. 897.

²⁰ ISTO, str. 301, 437, 1085, 375, 393, 480, 422, 510, 1002, 597, 598, 618, 999.

²¹ ISTO, str. 300, 375, 330, 376, 331, 469, 413, 805, 414, 661, 415, 469, 447, 622, 448, 806, 501, 502, 654, 691, 692, 806, 738, 964, 991, 826, 992, 960, 961.

²² ISTO, str. 306, 376, 377, 460, 802, 504, 993, 657, 658, 1061.

U prvim godinama 20. stoljeća pravaški zastupnici, među kojima je u početku bio i don Ivo Prodan, pokreću u Dalmatinskom saboru i šire novu hrvatsku politiku, poznatiju pod nazivom kao *politika novog kursa*. Temeljni cilj te politike bio je da u sukobu s Bečom, koristeći sve veću krizu dualističkog sustava vladavine u Austro-Ugarskoj Monarhiji i eventualne političke i ratne zapletaje u jugoistočnoj Europi, a posebice na Balkanu, ujedini i pokrene sve protuaustrijske političke snage u zemlji i inozemstvu u borbi za ostvarenje što veće hrvatske državnosti, ujedinjenja i samostalnosti.²³ Najvažniji govor u duhu te politike održao je u Saboru 1902. godine pravaški zastupnik dr. Josip Smodlaka. U svom izlaganju on je, na opće iznenađenje nazočnih, želeći za novu hrvatsku politiku pridobiti Autonomašku i Srpsku stranku, ponudio srpskim i autonomaškim zastupnicima ruku pomirenja, ali nije odmah naišao na toliko očekivanu pozitivnu reakciju.²⁴ Zagovarajući pomirenje sa Srbima i autonomašima, Smodlaka kaže: “Tomu pomirenju, gospodo, mi Hrvati, a napose Hrvati pristaše stranke prava, nismo protivni, dapače ja, kao član te stranke i kao hrvatski zastupnik Dalmacije, ovdje javno pred narodom, koji nas sluša, iskreno pružam pomirnicu ruku jednoj i drugoj stranci naših protivnika.”²⁵

Trideset i osmo zasjedanje Pokrajinskog sabora u Zadru, koje je trajalo od 19. listopada do 12. studenoga 1903., imalo je ukupno 15 radnih sjednica. Na svečanom otvaranju, nakon govora predsjednika Ivčevića i dopredsjednika Vladimira Simića, nazočnim zastupnicima obratio se namjesnik Dalmacije Erazmo Handel. Pozdravljajući zastupnike na hrvatskom i talijanskom jeziku, on je u svom svečanom govoru naznačio osnovne probleme, ali i očekivanja austrijske vlasti, o kojima će se raspravljati na tom saborskom zasjedanju. Dok je govorio na hrvatskom jeziku pažljivo su ga slušali svi zastupnici, ali kad je počeo govoriti na talijanskom opet je došlo do prosvjeda i nemira. Naime, čim je Handel započeo svoj govor na talijanskom jeziku, u znak prosvjeda, don Ivo Prodan i svi pravaški zastupnici napustili su sjednicu, a u Sabornicu su se vratili u trenutku kada je namjesnik prestao govoriti. Time su javno iskazali svoje negodovanje i nezadovoljstvo s nepravednom uporabom talijanskog jezika u Dalmaciji, kojim je govorilo tek oko 3% pučanstva.²⁶

Na III. sjednici Dalmatinskog sabora, održanoj 26. listopada 1903., Prodan se nakratko uključio u raspravu o izvješću Financijskog odbora o proračunu Zemaljske poljodjelske zaklade za godinu 1903., iznoseći sažeto opću ocjenu o stanju u dalmatinskom gospodarstvu, a osobito u poljodjelstvu i stočarstvu. On smatra da je opće stanje u gospodarstvu Dalmacije veoma loše, dapače kritično; da ono pod austrijskom upravom nije uopće bitnije napredovalo u odnosu kakvo je bilo u doba pada Mletačke Republike; da je naprotiv u nekim svojim segmentima, kao što su poljodjelstvo i stočarstvo, stagniralo, a

---

²³ Više o toj politici vidi u: Tereza GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa” dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split, 1992., 398 str.; Rene LOVRENČIĆ, *Geneza politike novog kursa u Hrvatskoj*, Zagreb, 1972., 324 str.

²⁴ *Brzopisna izvješća XXXVII zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1902., str. 863-886.

²⁵ ISTO, str. 877; Josip SMODLAKA, *Izabrani spisi*, odabrali i priredili Ivo Perić i Hodimir Sirotković, Split, 1989., str. 229.

²⁶ *Brzopisna izvješća XXXVIII zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1903., str. 329-333.

posljedica toga je opće siromaštvo i prekomjerno iseljavanje hrvatskog pučanstva u Ameriku i druge prekoceanske zemlje. U prilog tome Prodan navodi veoma malen iznos financijskih sredstava, svega 34.255 kruna, kojim po proračunu raspolaže spomenuta zaklada za poticaj i razvoj poljodjelstva u Dalmaciji, što po glavi stanovnika iznosi “ciglih pet para”. Budući da je poljodjelstvo jedna od temeljnih privrednih grana, najvažnija za opstanak većine dalmatinskog pučanstva, Prodan tvrdi da bi za njegov brži oporavak trebalo u proračunu osigurati bar jedan milijun kruna, a ne onu smiješno malenu svotu od tridesetak tisuća. Međutim, ni te male svote ne bi bilo u proračunu da nije naplate velikih globa što se silom utjeruju od siromašnog hrvatskog pučanstva, a najčešće su to pretjerane šumske globe što ih samovoljno izriču državni lugari, te “krvopije naroda” našega. Takav proračun, po njegovu mišljenju, pravo je ruglo i vjeran odraz one “maćuhinske ruke koja na žalost naroda vlada nad ovim inače krasnim i Bogom blagosovljenim dielom nekad toli slavne i sretne, a sad toli nesretne kraljevine Hrvatske”. Poručujući Habsburgovcima, Prodan se na kraju pita hoće li hrvatski narod u budućnosti biti ipak prisiljen “da u zdvojnosti pogleda naokolo i zavapi: e da li gdje širom Europe koje druge Krune, koja bi se znala i htjela zauzeti za ovaj narod kad ga ne može ili neće da zaštiti ona što sada nad njim vlada”. Drugim riječima, on na određen način u svijesti Hrvata budi, za ono vrijeme, veoma opasnu i heretičku misao o mogućoj promjeni vlasti i smjeni vladajuće dinastije.²⁷

Don Ivo Prodan je 5. studenoga 1903. godine, sudjelujući u raspravi o školskom proračunu u Dalmatinskom saboru, oštro kritizirao pokrajinske školske vlasti i domaće sinove koji u njoj sudjeluju zbog različitih naziva materinskog jezika u školskim izvješćima i širenja “austrijskog patriotizma” u našim školama. Uz domaće izdajnika i “puzavce”, glavni mu je krivac za sve to Zemaljska vlada u Dalmaciji (Namjesništvo), koja u duhu svoje prokušane politike “*divide et impera*” nastoji i najjednostavnije stvari zakomplicirati. Tako po službenim školskim izvješćima, sastavljenim po uputama austrijskih vlasti, ispada da u Dalmaciji ima više nacionalnosti i materinskih jezika, tvrdi Prodan, nego što je bilo životinja u Noevoj arki. Iako učenici i roditelji u nacional točno upisuju naziv svoga materinskog jezika, ravnatelji škola u svoja izvješća te nazive ne unose točno, nego ih namjerno iskrivljuju i gotovo redovito krivotvore na štetu i hrvatskog jezika i hrvatskog naroda. Stoga, sudeći po izvješćima srednjoškolskih zavoda, u Dalmaciji nema skoro “ni jednog učenika Hrvata”, ali zato ima Talijana, Srba, Nijemaca, Albanaca, Grka, Španjolaca i drugih. Te svoje tvrdnje Prodan temelji na službenim statističkim izvješćima dalmatinskih škola, osobito gimnazija, u kojima se kao materinski navode sljedeći jezici: srpsko-hrvatski, hrvatsko-srpski, srpski ili hrvatski, hrvatski ili srpski, albanski, talijanski, njemački, španjolski, grčki, srpski, talijanski i hrvatski, hrvatski i talijanski, hrvatsko-talijansko-njemački, ali vrlo rijetko samo hrvatski, iako je daleko najveći broj učenika kao materinski upisivao hrvatski jezik. Toj višegodišnjoj sramoti i zlouporabi školskih vlasti, tom “sramotnom izopačavanju” i namjernom zatiranju naziva materinskog jezika kod hrvatskih učenika, smatra Ivo Prodan, trebalo bi već jednom stati na kraj.²⁸

---

²⁷ ISTO, P r o d a n, str. 409-411.

²⁸ ISTO, P r o d a n, str. 562-565.

U nastavku svoje rasprave Prodan se osvrnuo i na loše postupke pojedinih ravnatelja prema učiteljima, tim najmanjim školskim djelatnicima; zatim na lošiji uspjeh učenika u srednjim školama, osobito realkama i gimnazijama; na nedovoljnu praktičnu i pedagoško-metodičku osposobljenost nastavnika, ali najoštrije je ipak govorio protiv austrijskog i uopće germanskog duhovnog utjecaja na naš školski sustav. On kaže da se kao zastupnik hrvatskog naroda u Saboru osjeća dužnim ustati protiv toj “nesretnoj tudjinštini i austrijanštini”, koja kao bujica sve više prodire u naše školstvo, a cilj joj je da nas nacionalno otuđi i preodgoji u austrijskom duhu i kulturi kako bismo svi postali vrlji i poslušni državljani velike i moćne austrijske državne zajednice. Međutim, upozorava Prodan, austrijski duh ne odgaja nego kvari našu djecu i naše građane jer ih odvraća od hrvatskog domoljublja i države. Stoga učenike u našim školama ne smijemo nadahnjivati austrijskim patriotizmom i duhom ministra predsjednika Ernesta Körbera ili namjesnika Erazma Handela, koji svojim pangermanstvom dovode u pitanje i Hrvatsku i Monarhiju, već hrvatskim nacionalnim duhom. Mi Hrvati nećemo i ne želimo austrijski patriotizam u našim školama a i izvan njih, kaže Prodan, jer nas takav patriotizam i “ekonomski i duševno davi”, jer on zaista “ne odgaja nego kvari”, jer “ruši a ne gradi”, jer “daje smrt, a ne život” našem puku.²⁹

Na kraju Prodan se pita što je, što čini i do čega bi mogao dovesti taj austrijski patriotizam, kojeg nam preporučuje ministar predsjednik Körber i Handelova pokrajinska Vlada. On kaže da austrijski patriotizam: “Draži narode proti monarkiji i stvara silno nezadovoljstvo, a onda valja da nastane razkol i rasap, valja da se narod od naroda, država od države dieli, jer je taj razkol, to odijeljenje u ovom slučaju, jedini preduvjet mira. [...] I najnoviji drzoviti atentati vlade na naše narodno biće pokazuju kakav je i u čem stoji taj austrijski patriotizam (*ponovno odobravanje*), ali ćemo mi podići kuku i motiku proti tomu patriotizmu i potisnuti ga natrag svom žestinom svoje ogorčene duše i svom nepredobivom silom svoga prava. Neka nitko ne računa na našu neslogu u ovom pitanju. Svi Hrvati, tko ovako tko onako, ali svi ćemo biti ko jedna duša, kad dogori, da stanemo glasno vapiti riečju i djelom i prihvaćat širom naše liepe domovine proti tudjinštini onaj poklič koji se nekad razliegao unakrst krasne Italije: van s tudjinom, va fuori o stranieri! [...] I od te borbe nećemo odustat dok nas jedan teče, jer ako sve pregorimo, nećemo pregorjet svoju čast, svoje biće, svoje pravo. To nikad ter nikad, jer volimo, kad bi i do toga došlo, časno umrijeti nego sramotno, robski živjeti.”³⁰ Na žestoku Prodanovu kritiku namjesnik Handel odgovorio je kratko i drsko da ga Prodanove riječi, kao ni prethodna kritika Jurja Biankinija koji ga je nazvao Pilatom, nisu uopće dirnule.³¹

Snažniji zamah razvoju politike *novog kursa*, koja nastaje u Dalmaciji na pragu 20. stoljeća, dao je narodni pokret u Banskoj Hrvatskoj godine 1903./4. Na vijesti o žestokim sukobima hrvatskog pučanstva s mađarskim režimom bana “krvnika” Karolyja Khuena

---

²⁹ ISTO, P r o d a n, str. 567, 568.

³⁰ Taj završni dio Prodanova govora izazvao je pravo oduševljenje, burno odobravanje, dugotrajno pljeskanje i srdačno čestitanje govorniku. ISTO, P r o d a n, str. 569.

³¹ ISTO, P r o d a n, str. 603.

Héderváryja Dalmacija je reagirala brzo i odlučno, kao jedan čovjek.³² Posvuda su organizirani prosvjedi, održavale su se prosvjedne skupštine, vijale hrvatske zastave na pola koplja, nosile crne trake, spaljivale slike Khuena Héderváryja i mađarske zastave, informirala domaća i europska javnost o nasilju; osnivani su brojni odredi za pomoć, te pružala materijalna, moralna i financijska potpora žrtvama pokreta u Banovini, a svakako vrhunac svega bio je smišljen i dobro organiziran prosvjed tridesetak hrvatskih zastupnika iz Dalmacije i Istre kod cara i kralja Franje Josipa I. u Beču.³³ Doduše, car Franjo Josip, bojeći se prosvjeda iz Pešte, nije se usudio primiti dalmatinsko zastupstvo koje ga je željelo upoznati s nepodnošljivim nasiljem Mađara u Hrvatskoj i zamoliti da tome učini kraj. Unatoč tome, uvrijeđeni hrvatski zastupnici iz Dalmacije i Istre postigli su ipak svoj temeljni cilj. Oni su prosvjedovali u korist banovinskih Hrvata na najvišem mjestu u državi, a kad su od Kralja bili odbijeni, obratili su se iz Beča na civilizirani svijet s posebnim *Manifestom* u kojem su europsku i svjetsku javnost upoznali s teškim položajem Hrvata u Monarhiji, osobito u ugarskom dijelu, i još jednom ukazali na neodgodivu potrebu rješavanja hrvatskog pitanja.³⁴

Nakon što je Kralj odbio primiti dalmatinsko zastupstvo na čelu s predsjednikom Dalmatinskog sabora Vickom Ivčevićem u Beču, u Dalmaciji je naglo poraslo protuaustrijsko raspoloženje. To se najbolje vidi u govorima dalmatinskih zastupnika, održanim na sjednicama Pokrajinskog sabora 1903. godine. Na tim sjednicama raspravljalo se o mnogim neriješenim gospodarskim, socijalnim, kulturnim, političkim i drugim pitanjima u Dalmaciji, za što je u starom pravaškom duhu okrivljena Austrija i njezina uprava, dok se na Mađare, Srbe i autonomaše sve više gledalo kao na potencijalne saveznike u predstojećoj borbi s Bečom. U tom smislu govorili su u Saboru mnogi zastupnici, a posebice su se istakli Ante Trumbić, Josip Smolaka, Juraj Biankini, Pero Čingrija i don Ivo Prodan. Prvi je u duhu nove hrvatske protuaustrijske politike, politike *novog kursa*, govorio dr. Ante Trumbić, koji je Austriju označio kao najveće leglo zla i glavnu prepreku na putu ostvarenja vjekovnih težnji hrvatskog naroda. Svoj govor, na kojem su mu čestitali mnogi hrvatski zastupnici, Trumbić je završio poznatim citatom: "Bože daj Austriji sve ono, što ona nama Hrvatima želi!"³⁵

---

³² Julije GRABOVAC, Narodni pokret u Hrvatskoj 1903. i njegov odraz u Dalmaciji, *Mogućnosti*, Split, god. I/1954., br. 3, str. 171-178; Više o tom pokretu vidi u: Vaso BOGDANOV, *Hrvatski narodni pokret 1903./4.*, Zagreb, 1961., 401 str; Milan MARJANOVIĆ, *Hrvatski pokret. Opažanja i misli na pragu novoga narodnoga pokreta g. 1903.*, dio drugi, Dubrovnik 1904; R. LOVREČIĆ, *Geneza politike "novog kursa"* ..., str. 153, 154; T. GANZA-ARAS, Pojava politike "novog kursa" u Dalmaciji 1903., *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* (dalje: *Radovi FFZd*), razdio historije, arheologije i historije umjetnosti (2) 1962./1963., god. IV, sv. 4, Zadar, 1966., str. 233-236.

³³ SKSt, Arhivski fond A. Trumbić, M. 404/7a, 7b, 7c, 13, M. 405/29a, 38, 42, M. 409/VI-12; J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, D. ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Zagreb, 1968., str. 212-214; *Narodni list*, god. XLII/1903., br. 41-52.

³⁴ A. TRUMBIĆ, *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija*, Zagreb, 1936., str. 66-69; T. GANZA-ARAS, *Politika "novog kursa" dalmatinskih pravaša* ..., str. 175-260; Frano SUPILO, *Politika u Hrvatskoj*, (Rijeka, 1911.) Zagreb, 1953., str. 129; *Hrvatska kruna*, god XI/1903., br. 41-44; *Crvena Hrvatska*, Dubrovnik, god. XIII/1903., br. 23.

³⁵ A. TRUMBIĆ, *Izabrani spisi*, izabrao i uredio Ivo Petrinović, Split, 1986., str. 37-57; Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić. Politička shvaćanja i djelovanje*, Zagreb, 1986., str. 67-74.

Sudjelujući u općoj raspravi o pokrajinskom proračunu, don Ivo Prodan je na XI. sjednici Dalmatinskog sabora, održanoj 8. studenoga 1903., održao jedan od svojih najpoznatijih i najznačajnijih govora u kojem je, ako se stanje pod austrijskom vladavinom ne popravi, najavio i moguću smjenu dinastije. Najprije je žestoko kritizirao cjelokupnu austrijsku upravu u Dalmaciji koja, po njegovu sudu, hramlje na obje noge, navodeći pojedinačne primjere Vladine nebrige “za nas i na samom ekonomskom polju, kamo nas neprestano upućuje, jer da je to uhamnije nego, da se narod bavi političkim pitanjima” i problemima. “No dok vlada ne mari za svoje pučanstvo na ekonomskom polju, bar da mu ne izpija krv, bar da mu ne ubija uvjete preporoda i napretka, koji napokon i samoj vladi danas koristi, jer u koliko snaga narodna otpada, i država od toga strada. Rekoh, da vlada izpija donekle bez potrebe narodnu krv.”³⁶ To ispijanje narodne krvi najbolje se vidi, tvrdi Prodan, kroz postojeći porezni sustav, a osobito kroz pretjerano visoku osobnu dohodarinu, o čemu je govorio i Trumbić. Porez na dohodak za njega je u Dalmaciji prevelik, neujednačen i neprimjeren realnoj gospodarskoj moći pučanstva, koje jedva veže kraj s krajem; ukratko, to je “fiskalnost bez kraja i konca”. Žalosno je, kaže dalje Prodan, što se dalmatinska Vlada pri odmjeravanju osobne dohodarine ne osvrće na stvarnu poreznu snagu svojih podanika, ali još žalosnije je što se ne osvrće ni na “onaj krvavi harač” što ga hrvatski mladići daju kroz četverogodišnje službovanje u austrougarskoj ratnoj mornarici. Naime, vojni rok u ratnoj mornarici Austro-Ugarske Monarhije trajao je četiri godine, dok je u drugim rodovima vojske bio tri godine, što je najviše pogađalo Hrvate jer su oni uglavnom služili u mornarici. Prodan smatra da bi hrvatski narod, s obzirom na neprocjenjive žrtve date za dinastiju i Monarhiju, trebao imati manji vojni teret od drugih naroda, odnosno da bi mladi Hrvati trebali služiti vojni rok godinu dana kraće, a ne duže.³⁷

U općoj kritici austrijske vojne i civilne uprave, koja posvuda šepa, Prodan se osvrnuo i na lošu upravu pošta u pokrajini, prepoznavši i u toj grani uprave snažan tuđinski utjecaj i brojne elemente nenarodne i protuhrvatske politike. Iako u Dalmaciji ima velik broj nezaposlenih i dovoljno obrazovanih ljudi, koji po njegovu mišljenju mogu uspješno obavljati sve poslove u javnoj upravi, često puta se na radna mjesta u dalmatinske pošte dovode stranci, najčešće Nijemci, koji osim njemačkog ne znaju ni hrvatski ni talijanski jezik, pa otud mnogi nesporazumi i problemi. Osim toga, nije u redu što se razni poštanski tečajevi i na kraju ispiti organiziraju i provode na talijanskom jeziku, iako je daleko najveći broj onih polaznika kojima je materinski jezik hrvatski. Prodan se stoga opravdano pita, kada će Vlada već jednom uvesti tečajeve i na hrvatskom jeziku, ili se možda čeka pogodno vrijeme da se s talijanskog prijeđe izravno na njemački jezik. Jer, gospodo moja, konstatira Prodan, vidimo svakodnevno na vlastite oči “kako se poraba njemačkog jezika u Dalmaciji sve to više širi po poštanskoj upravi” na štetu hrvatskog jezika i naroda, a to je nedopustivo.³⁸

---

³⁶ Govor zast. Prodana držan u Saboru na 8 studenoga, *Prilog Hrvatskoj kruni*, god. XI., br. 101.

³⁷ *Brzopisna izvješća XXXVIII zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1903., str. 689-691.

³⁸ ISTO, P r o d a n, str. 692-694.

Don Ivo Prodan upozorava da na rad pošta i njihovih uprava, a osobito na rad središnje Uprave u Zadru, ima od strane hrvatskog pučanstva i pojedinih poštanskih službenika, Hrvata, veoma mnogo pritužbi, a ponajviše zbog pristranosti i forsiranja njemačkog jezika i "njemštine" uopće. Događaju se slučajevi (Čekada, Franić, Knego, Ljubić, Kolombatović i drugi), o čemu piše i tisak, da se i najbolji poštanski djelatnici samo za to što su Hrvati i što se na svom radnom mjestu usude govoriti i pisati hrvatskim jezikom pozivaju na odgovornost, kažnjavaju, premještaju i proganjaju u najudaljenije krajeve Monarhije. Protiv nacionalno svjesnih hrvatskih službenika vode se dugotrajni stegovni postupci i istrage, tvrdi Prodan, sumnja se u njihov rad i poštenje, falsificiraju se zapisnici i šalju krivotvorena izvješća višim vlastima, a sve to upozorava nas na jednu krivu politiku i preveliku trulež u poštanskim upravama ove hrvatske pokrajine. Na kraju svoje kritike uprave pošta Prodan preporučuje i zaključuje: "Ja neću dalje u ovom pitanju i premda ima još mnogo radi čega bi se ova uprava imala zastidjeti; neću dalje nego ću za ovaj put završiti preporučujući stanovitim poštanskim čimbenicima da barem u svom interesu, ako hoće da ušutkaju tužbe novinstva, nastoje da budu pravedni prema svakomu, a ne treba im kazat, znadu, da im je dužnost da budu pravedni prema ogromnoj većini stanovnika ove pokrajine kao i prema hrvatskim činovnicima, koji kako je poznato, spadaju među najbolje poštanske činovnike u Dalmaciji."³⁹

Iako je po svom političkom uvjerenju bio i ostao pravaš, a pravaši su na prvo mjesto uvijek postavljali rješavanje hrvatskoga državnog pitanja, odnosno pitanje hrvatske državnosti, ujedinjenja i samostalnosti, Prodan je pravilno uočio od kolike je važnosti za slobodu i nezavisnost jednog malog naroda i njegove države samostalan razvoj njegova gospodarstva, pa je u tom smislu poticao i na sjednicama Sabora zagovarao integraciju i razvoj hrvatskog parobrodarstva, svjesno ga suprotstavljajući na Jadranu moćnom austrijskom Lloydju. On smatra da, ako Hrvatsku želimo u gospodarskom smislu podići i unaprijediti, onda nije dovoljno samo kritizirati lošu upravu i od vlada očekivati gotova rješenja svih gospodarskih i političkih pitanja i problema, jer se zna kakva će ona biti, već je i na tom planu potrebno potražiti vlastitim snagama moguće izlaze i rješenja. Dakle, sami tražimo "svojim nevoljama lieka", pravilno zaključuje Prodan, i traži od zastupnika u Saboru da problemu hrvatskoga parobrodarstva priđu najozbiljnije i da ga uzmu "dobro na oko, jer je parobrodarstvo u budućnosti jedno od najvažnijih pitanja i najvećih sredstava kojim ćemo se moći oprijeti navali tudjinstva" u našu domovinu. Udruživanje parobrodarskih društava pod austrijskim ili još gore mađarskim tutorstvom, na čemu radi Vlada, iako bi trenutačno donijelo određene materijalne probitke, smatra Prodan, ne bi bilo dobro; dapače, ono bi s hrvatskoga nacionalnog i političkog stajališta bilo štetno i veoma pogibeljno jer bi hrvatsko parobrodarstvo u takvim društvima izgubilo svoju samostalnost. Stoga rješenje tog problema on vidi jedino u osnutku i ustroju jednog potpuno samostalnog hrvatskog parobrodarskog društva, koje bi bilo profitabilno i konkurentno. Takvo društvo u Banskoj Hrvatskoj utemeljio je, primjerice, u Sisku trgovac Cvetnić sa svoja dva riječna broda - *Sisak* i *Hrvatska*. U tu svrhu, kaže Prodan, bilo bi najbolje da zastupnici što prije

---

³⁹ ISTO, P r o d a n, str. 694,695.

dadu nalog Zemaljskom odboru da sasluša mišljenja naših iskusnih pomoraca iz Istre, Hrvatskog primorja i Dalmacije te “*potakne osnutak narodnog hrvatskog parobrodarskog društva*”. To novo društvo, po njegovoj zamisli, okupljalo bi sva stara hrvatska parobrodarska društva na Jadranskom moru, a u njemu bi, pored već postojećih privatnih društava i pojedinaca iz svih hrvatskih krajeva, imale svoje dionice i općine. Drugim riječima, Prodan je išao za stvaranjem jednog jedinstvenoga i isključivo hrvatskoga nacionalnog parobrodarskog društva, koje bi se moglo uspješno nositi s onovremenom tuđinskom konkurencijom na moru. Veći brodovi tog društva preuzeli bi i održavali veze, najmanje jednom dnevno, sa svim većim mjestima na primorju i otocima, a manji brodovi povezivali bi manja mjesta; dok bi se posebni dio brodovlja bavio pomorskom trgovinom, a na svim tim brodovima plovili bi kao mornari, časnici i zapovjednici samo naši “domaći ljudi” - Hrvati.⁴⁰

Poslije analize nekih upravno-gospodarskih pitanja i problema, o čemu su govorili i drugi zastupnici u Dalmatinskom saboru, Prodan prelazi na raspravu o rješavanju hrvatskoga državnopravnog pitanja. On smatra da je rad na rješavanju gospodarskih pitanja izuzetno važan, ali da je za hrvatski narod u cjelini još važniji rad u “državopravnom smislu”. Stoga naputke vladajućih krugova, koji stalno dolaze iz Beča, da se zastupstvo bavi isključivo gospodarskim pitanjima i problemima, shvaća kao obmanu i namjerno odvratanje zastupnika od rješavanja glavnog nacionalnog i državnog pitanja, a to je ujedinjenje hrvatskog naroda i stvaranje jedinstvene hrvatske države. Za rješavanje tog ključnog državnog pitanja, kao i niza drugih važnih upravnih i gospodarskih problema, tvrdi Prodan, nisu krivi samo stranci nego i mi sami, jer ne kaže se uzalud da svaki narod “ima onakvu vladu, kakvu zaslužuje”. Stoga mi Hrvati ne trebamo očekivati od Austrijanaca i Mađara da će nam oni dragovoljno rješavati naše nacionalne, gospodarske i državne probleme, braniti naša prava i krčiti stazu bolje budućnosti, ako mi to sami ne učinimo, a naš se glas ipak preslabo čuje.⁴¹

Obrazlažući povijesno i prirodno pravo na ujedinjenje hrvatskog naroda i hrvatskih zemalja, a osobito pravo na ujedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom, Prodan kaže: “S toga, po mom mnijenju, častna g. zastupnici, ako hoćemo, da već jednom dodjemo do nekakva uspjeha, treba da se svi uhvatimo za jedan štap i odlučno zahtievamo svoje i da glasno, gospodo, pred celim svetom dademo svakomu razumjeti, e je tvrda, neoboriva narodna odluka ne mirovati, i nijedno dozvoljeno sretstvo ne mimoilaziti, dok se svojih prava ne dočepamo. Ne, nesmiemo mirovati, sve dok ne budu svi Hrvati pod *jednom upravom i svi slobodni* pod žezlom slavne habsburške dinastije; dok ne budemo imali *suvereni parlament*, kao što su ga imali Hrvati u doba svoje samostalnosti; dok ne budemo imali svoju posebnu hrvatsku vojsku ... dok ne budemo imali kako no ti na svom moru svoju trgovačku mornaricu s *hrvatskom zastavom*, kao što su se i prije na hrvat. moru vijale hrvat. zastave, a kao svoju trgovačku, tako svoju *ratnu mornaricu*, jer je nesmisao posebna kopnena vojska sa pomorskom skupinom; dok ne budemo opet kao nekoć kovali i imali

---

⁴⁰ ISTO, Prodan, str. 695.

⁴¹ ISTO, Prodan, str. 696.

hrvatski novac i sve *financijske institucije neodvisne*; sve dok ne budu *hrvat. poklisari i hrvat. konzuli* zastupali našu čast, naša prava i branili naše interese u inozemstvu; sve u jednu rječ, dok kruna hrvatska, kruna Zvonimira i Tomislava ne bude sjala na glavi Habsburgovaca ili, eventualno, na ma čijoj drugoj glavi (uzbudjenje i gibanje u kući) koja bude štivala naša starodavna historična i prirodna prava; – sve dotle biti će hrvatsko pitanje *viseće i otvoreno* ne samo pred forumom monarkije nego i pred forumom celoga svijeta, jer mi imamo, gospodo, ne samo pravo, nego i dužnost, da nastojimo, ne o polovičnu, nego o potpunu rješenje hrvatske sudbine, da se već jednom, ujedinjen i slobodan, uzmogne i naš narod samomu sebi posvetiti. Ili smrt ili život!”⁴²

Dakle, Prodan u Dalmatinskim saboru traži legalnim putem, uz uporabu svih dozvoljenih sredstava, na temelju prirodnog i povijesnog hrvatskoga državnog prava, rješavanje hrvatskog nacionalnog i državnog pitanja; traži ujedinjenje hrvatskog naroda i hrvatskih zemalja i stvaranje potpuno samostalne Hrvatske sa svim atributima koji nezavisnoj državi pripadaju. Konkretno, on u svojoj raspravi traži jedinstvo hrvatskog naroda i jedinstven hrvatski državni teritorij; traži jedinstvenu državnu upravu (Vladu), jedinstven hrvatski državni parlament (Hrvatski državni sabor), te posebnu hrvatsku vojsku pod hrvatskim zapovjedništvom i hrvatskom zastavom; traži hrvatsku ratnu i trgovačku mornaricu, posebni hrvatski novac, samostalne državne financije i posebnu hrvatsku diplomaciju (poklisare i konzule) koja će u svijetu zastupati i štiti hrvatske nacionalne i državne interese. A što je to ako nije samostalna hrvatska država? U toj državi Prodan bi od starog tuđinskog režima zadržao samo vladare iz dinastije Habsburgovaca, ali i njih pod uvjetom ako budu poštivali prirodno i hrvatsko povijesno državno pravo, inače bi hrvatska kruna pripala nekoj drugoj dinastiji.

Uspoređujući hrvatski narod i hrvatsku državu s položajem i stanjem drugih manjih naroda i njihovih država na Balkanu i u Europi, a posebice unutar Njemačkog Carstva pod Hohenzollernima, Prodan ne vidi ni jednog ozbiljnijeg razloga zašto bi baš hrvatski narod bio manje vrijedan, zaslužan i dostojan svoje slobode i samostalnosti. I kad Hrvati ne bi imali, kao što imaju, svoje povijesno hrvatsko državno pravo, tvrdi Prodan, oni bi već na temelju prirodnog prava i carskih prisega trebali imati bar toliko slobode i samostalnosti u Monarhiji koliko toga ima, primjerice, Bavarska u Njemačkoj. Opstanak i budućnost Austro-Ugarske Monarhije on vidi jedino u njezinu unutarnjem preuređenju, u kojem bi svi narodi, a ne samo Austrijanci i Mađari, dobili svoju slobodu i pravo na ujedinjenje i samostalnost. A to bi bilo moguće, kaže Prodan, samo ako se postojeća država brzo preustroji u “saveznu monarkiju” ili još bolje u konfederaciju malih naroda i država srednje Europe. Austrija kao “konfederacija svih malih naroda, koje je Providnost poredala jedan do drugoga u sredini Europe, takva Austrija ima i imat će uvijek smisla” i budućnosti. U protivnom, ona će izgubiti svaki smisao svog postojanja i bit će prije ili poslije raskomadana - tvrdi Prodan.⁴³

---

⁴² ISTO, P r o d a n, str. 698, 699.

⁴³ ISTO, P r o d a n, str. 699; M. DIKLIĆ, Pravaštvo don Ive Prodana, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU* u Zadru (dalje. *Radovi ZHAZUZd*), sv. 40, Zadar, 1998., str. 378, 379.

Na kraju svog izlaganja u Dalmatinskom saboru 1903. godine Prodan predlaže da se, u duhu nove hrvatske politike i težnje za koncentracijom svih političkih snaga i stranaka, za početak akcije zatraži od njegovog veličanstva cara i kralja Frane Josipa I. da ubrza “faktično rješenje državnopravne pripadnosti Dalmacije” Banskoj Hrvatskoj; da namjesničku čast i vlast prenese na hrvatskog bana, koji je već i tako ban Dalmacije, te da se onaj dio Bosne i Hercegovine, takozvana Turska Hrvatska ili Jajačka banovina, odmah priključi Kraljevini Hrvatskoj i u tim krajevima uvedu ustavna prava. Eto, to bi, po njegovu sudu, trebali biti prvi zajednički koraci jedne šire akcije u kojoj bi morale sudjelovati sve političke stranke. Zašto? Radi toga što je u zajedničkom interesu svih da se zaustavi prodor na Istok nezasićenog njemačkog imperijalizma preko hrvatskih zemalja, koje on već računa svojim sigurnim plijenom. U tom duhu i novom ozračju hrvatske politike, ako joj se priključe i Srbi, mogao bi se riješiti i nerazrješivo teški prijedor između Hrvata i Srba zbog Bosne tako da Hrvatima pripadne hrvatsko, Srbima srpsko, a “Švabama ništa”. Najveću opasnost po Hrvate i druge južnoslavenske narode i državnice na Balkanu, koje Nijemci već smatraju svojim plijenom, vidi Prodan u gospodarski i vojnički sve jačoj Njemačkoj, koja želi obnoviti i proširiti svoje Carstvo, pa u savezu i s osloncem na Austro-Ugarsku prodiru nezadrživo preko Balkana na Bliski istok i dalje sve do Tihog oceana, gdje već ima kolonije. Zbog toga Nijemci užurbano razvijaju pomorske snage i grade svoju ratnu mornaricu, koja će uskoro postati po snazi i brojnosti druga mornarica u svijetu, odmah iza ratne mornarice Velike Britanije.⁴⁴

Tu nezadrživu “švabsku” najezdu treba zaustaviti, smatra Prodan, i to zatvarajući njemačkom prodoru na Istok vrata Balkana, a to može učiniti samo ujedinjena i jaka hrvatska država. Upravo zbog toga svi oni koji ne pomažu Hrvate na putu njihova ujedinjenja, slobode i samostalnosti, upozorava on srpske i autonomaške zastupnike u Saboru, rade, hoćeš-nećeš, na svoju štetu i u prilog vlastitoj propasti. Evo što Prodan doslovce kaže o toj njemačkoj opasnosti, koja će ubrzo u dva navrata ugroziti cijeli svijet. “Njemačka uz onoliku vlast na moru, uz onakve vojničke tradicije na kopnu, cienim, da bi zaprijetila obstanku više od jedne države u Europi i ta opasnost od njemačkog carstva ne bi izčezla sve da je Njemačka i osamljena. Ali treba uzeti u obzir da ona nije osamljena, pače da u istinu u Europi obstoje dva njemačka carstva, Germanija i Austro-Ugarska. (Glasovi: *To i jest ono zlo!*). Odatle pogibelj, jer ove dvije države stvaraju skupinu, kojoj ni jedna druga skupina na kopnu ni na moru ne bi lako mogla da odoli. Stoga mislim, da se moramo oprijeti njemačkoj najezdi, i misliti, kako da zatvorimo vrata Balkana ispred njihova prodiranja. Ali uspješno zatvoriti vrata Balkana tuđinskoj najezdi može samo Hrvatski narod, zato svaki onaj, koji ne pomaže Hrvatskom narodu do slobode, radi, hoćeš nećeš, i o svojoj vlastitoj propasti (*Pljesak i odobravanje Klicanje živio!*).”⁴⁵

I na zasjedanju Dalmatinskog sabora godine 1903., koje je bilo dosta kraće od prethodnoga, Prodan je, kako smo vidjeli, razvio dosta veliku zastupničku aktivnost. Uz sudjelovanje u raspravama o mnogim kulturnim, socijalnim, jezičnim, gospodarskim,

---

⁴⁴ *Brzopisna izvješća XXXVIII zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1903., str. 699, 700.

⁴⁵ ISTO, Prodan, str. 701.

političkim i drugim važnim pitanjima i problemima pokrajine, on je uputio Vladi *Njegova Veličanstva* 19 upita, 2 upita postavio je Zemaljskom odboru, a još 15 upita supotpisao je s drugim zastupnicima i održao više govora. Prodan je tako Vladi i Zemaljskom odboru postavio sljedeće upite: o rješavanju pitanja glede dobara Sv. Justina na otoku Rabu, o dovršenju lukobrana u Kalima, o zabrani vijanja crkvenih i narodnih hrvatskih zastava na brodicama u Zadru, o uređenju "kongrue" svećeniku Sv. Nedjelje u Hvaru, o potrebama naroda Krapnja, o samostalnosti kapelanije u Dračevcu kod Nina, o rješavanju utoke župnika Pakljene, o otvaranju poštanskog ureda na Pašmanu, o pristaništu Dumboka sela Dragova, o ustanovljenju brzozava u Ninu i proglašenju puta Zadar-Nin, te Nin-Slivnica-Posedarje državnim putem, o zemljišnicima na području zadarskog poglavarstva, o neodvisnosti kapelanije u Radovinu, o duhanu u općini Kistanje, o gradnji crkve u Banjevcima, o obrtarini za lov srdela, o osnivanju Odbora za uređenje voda u pokrajini koje uzrokuju malaričnu zarazu, o prijenosu pošte iz Oklaja u Knin, o gradnji crkve na Molatu, o pristranom držanju Veresijskog zavoda prema osiguravajućoj zadruzi Croatia i o potrebi izgradnje zgrade za hrvatske škole u Zadru.⁴⁶

Iz istupanja don Ive Prodana na sjednicama Pokrajinskog sabora 1903. jasno vidimo da je on načelno prihvaćao neke elemente nove hrvatske politike, koju će godinu dana poslije odbaciti. Uz njega, u duhu politike *novog kursa*, koja se upravo radala i oblikovala u Dalmatinskom saboru, govorili su i drugi pravaški i narodnjački zastupnici, primjerice: Ante Trumbić, Josip Smodlaka, Ivan Majstrović, Josip Virgil Perić, Juraj Biankini, Vinko Milić, Luka Borčić i Pero Čingrija. Od svih njih posebice se u kritici vladajućeg austrijskog režima isticao Biankini, premda je uvijek bio na distanci prema toj novoj hrvatskoj politici. Kritizirajući državnu upravu u Dalmaciji, on je odlučno ustao protiv austrijske denacionalizatorske politike i svih vidova germanizacije i centralizacije, a posebice protiv pokušaja nametanja njemačkog jezika i dovođenja njemačkog činovništava, u čemu je imao potporu zastupnika svih političkih stranaka. A kada je dalmatinski namjesnik Handel, u pomanjkanju pravih argumenata, pokušao omalovažiti mišljenja i kritike pojedinih zastupnika, izjavivši kako ga njihove riječi nisu nimalo dirnule, Biankini ga oštro upozorava na dužno poštovanje prema zastupnicima i hrvatskom narodu u Dalmaciji, zaprijetivši mu najozbiljnije izbacivanjem iz Sabornice, što mu se uskoro zaista i dogodilo.⁴⁷

Oštriji sukob glavnih predstavnika politike *novog kursa* s namjesnikom Erazmom Handelom – koji je kroz pokušaje reorganizacije državne uprave u Dalmaciji nastojao snažnije nametnuti staru austrijsku politiku centralizacije i germanizacije, koja se posebice manifestirala kroz forsiranje njemačkog jezika i dovlačenje njemačkog činovništva – započeo je u ljeto 1904. godine, nakon što je *Narodni list* u članku "Njemačka kolonija" iznio brojčane podatke o domaćem i stranom činovništvu uposlenom u Namjesništvu. Vjerujući da je te podatke autoru članka Vinku Kisiću dostavila manja skupina hrvatskih

---

⁴⁶ ISTO, P r o d a n, str. 440, 471-473, 512, 513, 516, 520, 539-542, 545, 547, 627, 628, 630, 703, 710-712, 745, 746, 753-756.

⁴⁷ ISTO, B i a n k i n i, str. 612, 613, H a n d e l, str. 602, 603; M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji ...*, str. 348.

službenika iz Namjesništva, Handel je protiv njih pokrenu stegovni postupak, a kad su se oni u svojoj obrani pozvali, među ostalim, i na časnu riječ, kazao je da časna riječ u Dalmaciji ne znači ništa, čime ih je teško uvrijedio. Ta uvreda protumačena je u javnosti kao uvreda nanescna cjelokupnom pučanstvu Dalmacije, a došla je kao naručena dalmatinskim političarima za konačni obračun s Handelom. Izbila je poznata afera u kojoj je cijela Dalmacija ustala u obranu svoje časti, u narodu je ponovno proključalo protuaustrijsko raspoloženje, otvoreno je izražavana mržnja protiv tuđinske vlasti, pa je namjesnik Handel po nalogu iz Beča morao biti smijenjen.⁴⁸ Sukob s Handelom kulminirao je na XXXIX. zasjedanju Dalmatinskog sabora. To zasjedanje trajalo je vrlo kratko, svega jedan dan; otvoreno je i zatvoreno 6. listopada 1904. godine. Poslije svečanog otvaranja Sabora i govora predsjednika Ivčevića trebao je govoriti omraženi namjesnik Handel, ali prije nego što je uzeo riječ, ustao je stari Pero Čingrija, samovoljno uzevši riječ, i u ime gotovo cjelokupnog dalmatinskog zastupstva, njih 38, pročitao sljedeću kratku izjavu: "Potpisani zastupnici na Saboru dalmatinskomu uvjereni su, da je N. P. c. k. Namjesnik barun Erazmo Handel u poznatoj prigodi dne 14 jula 1904 teško uvrijedio čast ove zemlje. Obzirom na to potpisani izjavljaju, da neće sudjelovati u saborskom radu sve dotle, dok barun Erazmo Handel bude obnašao čast c. k. Namjesnika kraljevine Dalmacije."⁴⁹

Nakon početne izjave namjesnik je, uz gromoglasne povike "Nema sabora dok je Handel namjesnik" i "Van Handel", napustio Sabornicu u koju se više nikada nije vratio. Bila je to prva značajnija pobjeda nove hrvatske politike, politike *novog kursa*, u odnosu na dotadašnju politiku "mrvica" u kojoj su sudjelovali gotovo svi izabrani dalmatinski zastupnici, osim predsjednika Sabora dr. Vicka Ivčevića i dubrovačkog grofa Brnje Caboga, koji se zbog velikog pritiska javnosti morao poslije odreći svog mandata. Naravno, u svemu tome aktivno je sudjelovao i zastupnik Ivo Prodan, koji ubrzo napušta politiku *novog kursa* dalmatinskih pravaša. Afera Handel, uz opstrukciju čeških zastupnika u Carevinskom vijeću, doprinijela je padu Vlade ministra predsjednika Ernesta Körbera, čiju funkciju na početku 1905. godine preuzima Paul Gautsch von Frankenthuren. Novi predsjednik Vlade u Beču morao je premjestiti namjesnika Handela u Gornju Austriju, a da bi nekako umirio duhove i udovoljio traženjima dalmatinskih zastupnika, za novog namjesnika Dalmacije postavio je domaćeg sina Dubrovčanina Niku Nardellija. Dalmatinski tisak oduševljeno je ispratio odlazak namjesnika Handela, a osobito *Narodni list*, koji u tom slučaju vidi bankrot starog austrijskog sustava vladavine u pokrajini i afirmaciju nove hrvatske politike.⁵⁰

---

⁴⁸ *Narodni list*, god. XLIII/1904., br. 55; Vinko KISIĆ, *Na obranu poštenja. Namjesnička afera u Dalmaciji*, Zadar 1904, str. 5-23; I. PERIĆ, *Slom namjesnika Handela u svjetlu politike novog kursa u Dalmaciji*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XVII/1966-67., Sarajevo, 1969., str. 367-394.

⁴⁹ *Brzopisna izvješća XXXIX i XL zasjedanja PSD ...*, Zadar 1905., str. 925-927.

⁵⁰ *Narodni list*, god. XLIV/1905., br. 3, 7; T. GANZA-ARAS, *Politika "novog kursa" dalmatinskih pravaša ...*, str. 253-259.

Četrdeseto zasjedanje Dalmatinskog sabora imalo je ukupno 19 radnih sjednica, a trajalo je od 16. listopada do 21. studenoga 1905. godine. Nakon svečanog otvaranja i govora predsjednika Sabora Vicka Ivčevića, nazočnim zastupnicima obratio se na hrvatskom i talijanskom jeziku privremeni upravitelj Namjesništva i predstavnik Vlade Niko Nardelli, najavljujući skoro rješenje jezičnog pitanja u pokrajini. Pozivajući zastupnike na uspješan i djelotvoran rad, on kaže da će sa svoje strane i sa strane državne uprave kojoj stoji na čelu, nastojati kao rođeni “sin ove zemlje” učiniti sve što može na promaknuću njezinih interesa za dobrobit “ove mile naše Dalmacije”.⁵¹

Jedan od najtežih gospodarskih problema na početku 20. stoljeća u Dalmaciji bio je kako obnoviti bolešću uništene vinograde i tako bar donekle zaustaviti prekomjerno iseljavanje dalmatinskog pučanstva. Razmišljajući o tom problemu i nastojeći pomoći siromašnom seljaštvu u obnovi filokserom uništenih vinograda, don Ivo Prodan je još 11. srpnja 1902. godine predložio da Sabor dade nalog Zemaljskom odboru neka podigne zajam od 300 000 kruna, te da tim sredstvima i sredstvima koja će na taj iznos dobiti od države, utemelji posebnu zakladu: “a) za obnavljanje vinograda zaraženih filokserom; b) za uzgoj gotovih navrnutih loza na amerikanskoj podlozi, koje bi se prodavale vinogradarima uz cijenu nabave; c) za gojenje navrnutih loza na amerikanskoj podlozi, koje bi se siromašnim vinogradarima dijelile mukte”. Taj prijedlog bio je prosljeđen Zemaljskom odboru da ga temeljito prouči i na idućem zasjedanju Sabora o njemu podnese izvješće. Međutim, Zemaljski odbor je 11. kolovoza 1904. o Prodanovu prijedlogu zauze negativno stajalište i preporučio Saboru da ga, unatoč potrebama dalmatinskih vinogradara, ne prihvati, jer bi to moglo dovesti do teških poremećaja i problema u ionako skromnim financijama pokrajine.⁵² Na II. zasjedanju Dalmatinskog sabora 1905. godine zaključeno je ipak da se cijeli predmet ustupi na proučavanje Financijskom odboru. Međutim, i taj Odbor je o Prodanovu prijedlogu zauzeo negativno stajalište, pa ga je Sabor nakon duge i iscrpljujuće rasprave koja se vodila na nekoliko sjednica, posve odbacio, ali je zbog prevelike važnosti predmeta usvojio neka druga skromnija rješenja za pomoć seljacima u obnovi njihovih filokserom uništenih vinograda.⁵³

Iz naprijed izloženog vidimo da se Prodan, premda je kao pravaš bio skloniji rješavanju političkih i osobito državno-pravnih pitanja, bavio i rješavanjem gospodarskih, socijalnih i mnogih drugih pitanja i problema. U tom smislu sudjelovao je u raspravama o poboljšanju socijalnog statusa učitelja i zalagao se za povećanje njihovih plaća.⁵⁴ Podržao je i prijedlog Ante Trumbića o izmjenama postojećeg izbornog reda u Dalmaciji na temelju “sveopćeg, jednakog, izravnog i tajnog prava glasa”, a zalagao se čak i za veća prava žena. Za Prodana to su već opća dostignuća civilizacije “koja nam moraju biti svima sveta” i dostupna jer su bitan preduvjet općem napretku čovječanstva i većoj demokratizaciji društva. On kaže da su se za opće i jednako pravo glasa davno zalagali pravaši na čelu s

---

⁵¹ *Brzopisna izvješća XXXIX i XL zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1905., str. 929-936.

⁵² ISTO, *Prodan*, str. 231-234.

⁵³ ISTO, str. 956, 1072-1082, 1091-1108.

⁵⁴ ISTO, *Prodan*, str. 1123, 1147-1149, 1171, 1174, 1175, 1274.

Antom Starčevićem, Ocem Domovine, a da su se tome najviše protivili i još se uvijek protive Mađari i Nijemci, jer kao vladajući narodi ne žele to pravo dati i drugim narodima u Monarhiji.⁵⁵

Protiv politike *novog kursa*, u čijem je početnom kreiranju u Dalmatinskom saboru i sam sudjelovao, Prodan je počeo odlučnije istupati od početka 1904. godine, što je naročito došlo do izražaja uoči i nakon ujedinjenja stare Hrvatske narodne stranke i matice dalmatinske Stranke prava u jednu jedinstvenu političku stranku. Do ujedinjenja dalmatinskih pravaša i narodnjaka, na čemu su najviše radili Pero Čingrija i Ante Trumbić, dolazi u Splitu 27. travnja 1905. godine. Tada je udruživanjem klubova Hrvatske narodne stranke i Stranke prava bila stvorena jedinstvena Hrvatska stranka, koja ubrzo postaje glavni nositelj politike *novog kursa* i tvorac poznate *Riječke rezolucije*. U tu stranku, u duhu nove hrvatske politike i potrebe za okupljanjem svih hrvatskih i drugih političkih snaga i stranaka u borbi protiv Austrije, bio je pozvan i don Ivo Prodan i njegova Čista stranka prava, ali se on zbog neslaganja s politikom *novog kursa* tome nije odazvao.⁵⁶ Protiv ujedinjenja dalmatinskih pravaša i narodnjaka, te njihove novoustrojene Hrvatske stranke i njezine politike *novog kursa*, koju je ocijenio kao pad od radikalnog hrvatstva i starčevićanstva na preživjelo narodnjaštvo i južnoslavenstvo, Prodan je otvoreno istupao i pisao u pravaškom tisku, a protiv *Riječke* i *Zadarske rezolucije* govorio je i u Dalmatinskom saboru, o čemu će u nastavku ovog rada biti posebice riječ.⁵⁷

Akutna kriza dualizma – izazvana sve većim zahtjevima mađarske opozicije za potpuno samostalnom unutrašnjom i vanjskom politikom, posebnom vojskom s mađarskim zapovjednim jezikom i posebnim državnim carinama, odnosno personalnom unijom i potpunom državnom samostalnošću Ugarske od Beča – i događanja u svezi s njom, naveli su don Ivo Prodana da u Pokrajinskom saboru zatraži posebnu raspravu o tom problemu i *Riječkoj rezoluciji*. Iako njegovu zahtjevu nije odmah udovoljeno, do rasprave je ipak došlo potkraj saborskog zasjedanja kada je na dnevni red došao pokrajinski proračun.⁵⁸

O krizi u Austro-Ugarskoj Monarhiji te *Zadarskoj* i posebice *Riječkoj rezoluciji* raspravljalo se na XVI., XVII. i XVIII. sjednici Dalmatinskog sabora, koje su održane 18., 19. i 20. studenoga 1905., u sklopu opće rasprave o pokrajinskom proračunu za godinu 1905. i 1906. O tome su opširno govorili sljedeći zastupnici: dr. Pero Čingrija, učitelj Đuro Vukotić, novinar don Juraj Biankini, prof. Josip Virgil Perić, odvjetnik dr. Ivan Majstrovčić, sudac Vinko Milić, književnik dr. Ante Tresić Pavičić, novinar don Ivo Prodan, liječnik dr.

---

⁵⁵ ISTO, P r o d a n, str. 1293, 1303-1306.

⁵⁶ SKSt, Arhivski fond A. Trumbić, M. 410/4, 9, 17, 24, M. 415/5, 10, M. 457/1; Državni arhiv Zadar (dalje: DAZd), Tajni spisi Namjesništva, god 1905., svež. 562, br.21; O fuziji pravaša i narodnjaka opširno je pisao i onovremeni dalmatinski stranački tisak: *Crvena Hrvatska*, Dubrovnik, god. XV/1905., br. 6, 17, 18; *Prava crvena Hrvatska*, Dubrovnik, god. I/1905., br. 86; *Hrvatska kruna*, god. XIII/1905., br. 18, 23, 24, 31-36 i d.; *Narodni list*, god. XLIV/1905., br. 1, 34, 35, 39-46.

⁵⁷ *Hrvatska kruna*, god. XIII/1905., br. 13, 18, 23, 24, 31-36, 46, 51, 101-104, 121, 125, 128, 141, 150, 153, 155, 157.

⁵⁸ *Brzopisna izvješća XXXIX i XL zasjedanja PSD...*, Zadar, 1905., str. 1065, 1066, 1169.

Krsto Kovačević i odvjetnik dr. Ante Trumbić.⁵⁹ Svi oni, osim rijetkih izuzetaka, govorili su u prilog *Riječku rezolucije*, usvojene 2. i 3. listopada 1905. na sastanku četrdesetak hrvatskih zastupnika iz Dalmacije, Istre i Banske Hrvatske u Rijeci. Time *novi kurs* odnosi konačnu pobjedu u novoj hrvatskoj politici u kojoj Dalmatinci preuzimaju političko vodstvo.⁶⁰ Protiv *Riječke rezolucije* i oslanjanja na Mađare u borbi protiv Beča najodlučnije su u Saboru govorili Josip Virgil Perić i Ivo Prodan. Prikazujući povijesni odnos Mađara prema Hrvatima, Perić navodi brojne razloge zbog kojih na Rijeci nije prihvatio i potpisao *Riječki rezoluciju*. On smatra da u sporu između Beča i Pešte Hrvati trebaju zauzeti neutralno stajalište, nastupiti samostalno i na temelju hrvatskoga povijesnog državnoga prava, prvenstveno Cetinskog ugovora iz 1527. i Hrvatske pragmatičke sankcije iz 1712., zatražiti odmah rješavanje hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja, te se na kraju prikloniti jačemu i “pružiti ruku saveznicu onomu, koji nam pomogne naše pravedne želje ostvariti”. Naravno, on tu misli na vladajuću dinastiju Habsburgovaca i Austriju, a ne na Mađare koje prikazuje kao vjekovne neprijatelje Hrvata i Hrvatske.⁶¹

Poslije književnika dr. Ante Tresića Pavičića, koji je govorio za Riječku rezoluciju i koji ju je prihvaćao više iz prosvjeda protiv austrijske vlasti nego što je iskreno vjerovao u njezin politički uspjeh, protiv *Riječke rezolucije* u Dalmatinskom saboru oštro je istupio don Ivo Prodan. Njegova osnovna zamjerka bila je ta da se *Riječka rezolucija* zasniva na nagodbenom stajalištu i da se nedovoljno zalaže za cjelovitost hrvatskih zemalja, te da se na temeljima Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine ne može graditi budućnost hrvatske države i njezina naroda. I on smatra da je zbog akutne krize dualizma nastupio pogodan trenutak da se “okoristimo političkim položajem, da se okoristimo krizom dualizma na uhar kraljevini Hrvatskoj”, ali ako se nastavi kako se počelo na Rijeci, tvrdi, sva korist koju bismo mogli izvući iz sadašnjih zamršenih političkih odnošaja u Monarhiji, mogla bi se lako svesti na nove sumnje, razdore i trvenja u hrvatskom puku. Prodan se pita je li moguće da Kraljevina Hrvatska ne može više samostalno pronaći onaj svoj pravi put k slobodi, oslanjajući se na vlastite domoljubne snage; put koji pronalazi “sunce samo na domaćem pragu”, nego se nerazborito upada iz jedne krajnosti u drugu, iz opozicije u ultraopoziciju, od nagodbenjaka u ultranagodbenjake; jednom nam je krvav pred očima Beč, a drugi put Pešta. Da su tako, zaključuje, radili drugi narodi, nikad ne bi došli do svoje slobode, jedinstva i samostalnosti. On za primjer navodi Mađare, koji se u odnosu na Beč kao i mi nalaze u teškom položaju, tim više što plivaju u moru tuđih plemena, pa ipak vode samostalnu narodnu politiku i uvijek znaju tko su, što su i što hoće. A što i kako mi radimo, najbolje se vidi, kaže Prodan, iz primjera mog današnjeg predgovornika, časnog zastupnika Tresića, koji sam kaže da Stranka prava ima najplemenitije i najviše ciljeve, pa ipak, on je najveći dio svog govora utrošio na kritiku te stranke, kojoj je do jučer i sam pripadao. Tresić se pita što je to veliko i značajno u zadnjih četrdeset godina učinila Stranka prava za Hrvatsku, a ne pita se iskreno što je mogla učiniti kada je stalno i posvuda bila u opoziciji.

---

⁵⁹ ISTO, str. 1344-1384, 1388-1423, 1425-1431, 1439-1469.

⁶⁰ A. TRUMBIĆ, *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija*, Zagreb, 1936., str.87, 88.

⁶¹ *Brzopisna izvješća XXXIX i XL zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1905., str. 1365-1375.

Unatoč tome, tvrdi Prodan, ona je ipak za hrvatski narod i Hrvatsku učinila mnogo; postigla je ono što nije mogla postići niti jedna druga politička stranka; stekla je velike zasluge što je u narodu probudila i oživjela njegovu samosvijest; učinila je da se “zaljubi u slobodu, pokazala mu je stare slavne staze” pradjedova i podigla njegov duh i narodni ponos; kratko, probudila je i podigla njegovu nacionalnu svijest. U tome je za njega najveći doprinos Stranke prava za Hrvate i Hrvatsku.⁶²

Hrvatski narod kao i Mađari, tvrdi Prodan, borio se i bori za svoju samostalnost i slobodu, ali taj cilj još uvijek je dalek. Prelazeći na glavni predmet, na raspravu o *novom kursu* i *Riječkoj rezoluciji*, s kojima je nastupio prijelom u dotadašnjoj hrvatskoj politici, on se pita hoće li nas ta nova politika u usporedbi sa starom, Starčevićevom i Pavlinovićevom politikom, brže i bolje dovesti do konačnog cilja, do slobode i samostalnosti. On u to dvoji, i kaže kako je lako rušiti staro, ali da je veoma teško graditi novo. Drugim riječima, Prodan je skloniji staroj, tradicionalnoj pravaškoj politici – ni Beč ni Pešta – negoli novoj koja se s *Riječkom rezolucijom* želi osloniti na Mađare u borbi protiv Austrije i Beča, a za samostalnu Hrvatsku. Poučen lošim povijesnim iskustvom, on otvoreno sumnja u hrvatsku slobodu i samostalnost izborenu uz pomoć Mađara. Hrvatski narod, kaže Prodan, sit vjekovnog sužanjstva, opravdano se pita: Što i kako dalje s Mađarima? Hoćemo li biti uz njih, ili ćemo opet pasti pod njih? Hoćemo li im biti pravi saveznici, ili ćemo opet živjeti kao njihovi podanici? Hoćemo li k njima na nagodbenom ili, eventualno, na paritetnom, odnosno nekom drugom stajalištu? To su za njega bila veoma važna pitanja na koja je tražio odgovore u dotadašnjim hrvatsko-mađarskim odnosima, istupima i djelima vodećih mađarskih političara.

Iako *Riječkoj rezoluciji* i njezinim tvorcima priznaje plemenite ciljeve, Prodan smatra da to nije dovoljno jer je potrebno uzeti u obzir i druge elemente o kojim “ovise dobre ili zle posljedice budućega naumljenog rada”, tim više što je “riječka rezolucija osnovana na stanovištu nagodbe”. Tu tvrdnju on najviše temelji na onom dijelu *Riječke rezolucije* koji glasi: “Hrvatski zastupnici uvjereni su, da se trajni sporazum između naroda hrvatskog i ugarskog može postići najprije strogim i točnim vršenjem prava hrvatskih, sadržanih u postojećoj hrvatsko-ugarskoj nagodbi, te promjenama odnošaja što spadaju u područje posala, koji su danas zajednički sa Ugarskom, kao i sa zapadnom polom Monarhije na način, da hrvatskom narodu bude obezbjedjen samostalni politički, kulturni, financijski i uopće gospodarstveni opstanak i napredak.”⁶³ Iz toga se, kaže Prodan, najbolje vidi nagodbeno lice *Riječke rezolucije*, premda ima i drugih elemenata koji na to upućuju, a posebice njezina opća intencija koja otvoreno cilja prema Mađarima i Ugarskoj. Tu nagodbenu promađarsku usmjerenost on vidi i prepoznaje i u sadržajima brzojava, koje citira, a koji su nakon usvajanja *Riječke rezolucije* bili iz Rijeke upućeni Ferenczu Kossuthu u Peštu i obratno, od Kossutha u Rijeku. U prilog svojim tvrdnjama o

---

⁶² ISTO, P r o d a n, str. 1405, 1406; Ivo PETRINOVIĆ, *Politički život i nazori Ante Tresića Pavičića*, Split, 1997., str. 30.

⁶³ ISTO, P r o d a n, str. 1406-1408; A. TRUMBIĆ, *Riječka rezolucija, Obzor. Spomen-knjiga 1860-1935*, Zagreb, 1936., str. 35.

nagodbenom uporištu *Riječke rezolucije* Prodan iznosi brojna mišljenja mađarskih opozicijskih prvaka, citira ih prema pisanju nekih hrvatskih i mađarskih glasila, a protivnici u Saboru mu dobacuju da to nije važno, da ih uopće nije briga što pišu pojedina glasila, jer to nije sadržano u izvornom tekstu *Rezolucije*.⁶⁴

Govoreći dalje o *Riječkoj rezoluciji*, nakon što je ustvrdio da ona “ili jest, ili se može tumačiti kao nagodbeni akt”, Prodan citira mišljenja mnogih istaknutih hrvatskih političara protiv Hrvatsko-ugarske nagodbe, ukazujući na njezine pogubne posljedice za neujedinjenu Hrvatsku i njen narod. On upozorava da je samo Banska Hrvatska na temelju Nagodbe u zadnjih 38 godina pretrpjela ogromnu financijsku štetu od jedne milijarde kruna, što Mađarima ne smeta da i dalje uporno tvrde kako “oni Hrvatsku izdržavaju”, iako to nije točno. Preko Hrvatsko-ugarske nagodbe, koja je nedvojbeno imala teške gospodarske i političke posljedice po Hrvate i hrvatsku državu, Prodan sugerira zaključak kako ni svi oni akti koji se na njoj temelje, pa ni *Riječka rezolucija*, nisu i ne mogu biti ništa bolji.⁶⁵

U nastavku svoje diskusije Prodan razmatra drugi dio svog prigovora *Riječkoj rezoluciji*, onaj koji se odnosi na teritorijalnu cjelovitost i državnu samostalnost hrvatskih zemalja, a temelji se na protežnosti hrvatskoga povijesnog državnog prava, te na odnosu Mađara prema tom gorućem problemu hrvatskog naroda i ukupne hrvatske politike. Taj problem on raščlanjuje na tri važna pitanja i više manjih potpitanja, koja glase: “1). Da li se može doći do celokupnosti, poimenice, u užem obsegu, do sjedinjenja Dalmacije s Banovinom i odnosno do slobode i samostalnosti narodne, samo nadogradjujući riečku rezoluciju, ili se može i kako inako? 2). Što bolje zajamčuje celokupnost svih zemalja, u kojima obitavaju Hrvati, naime: da li se može laglje i sigurnije postići taj cilj preko riečke rezolucije, ili bez nje? 3). Pokle je riečka rezolucija izhodište nove političke orijentacije i pretežno stoji, barem u koliko to tumače Magjari, u tom da čekamo hrvatskoga mesiju iz Pešte, pita se: ima li, nade, da će ga Hrvati odanle dočekati i to prije nego inako: a) glede sjedinjenja Dalmacije; b) glede sjedinjenja ostalih zemalja, u kojima obitavaju Hrvati; c) ima li nade, da će Hrvati ikada novog mesiju dočekati, što se tiče drugog diela našega narodnog ideala, ideala koji kao zvijezda Danica već svanuo svim narodima Europe, osim Čeha, Poljaka i nas: *ideala slobode?*”⁶⁶

Kada bi se do ujedinjenja i došlo na temeljima Hrvatsko-ugarske nagodbe, tvrdi Prodan, došlo bi se u najboljem slučaju do ujedinjenja samo Banske Hrvatske i Dalmacije, a izvan toga ostali bi kvarnerski otoci i oni dijelovi Istre koji su povijesno oduvijek pripadali Kraljevini Hrvatskoj. Priključenje tih i drugih dijelova Hrvatskoj, ali na temelju starog hrvatskoga povijesnog državnog prava, tražila je Banska konferencija od kralja Franje Josipa I. i prije donošenja nesretne Hrvatsko-ugarske nagodbe. Ako se glede sjedinjenja postavimo na nagodbeno stajalište, kaže Prodan, to bi se lako moglo protumačiti kao da se pravno odričemo državnog kontinuiteta nad kvarnerskim otocima i

---

⁶⁴ *Brzopisna izvješća XXXIX i XL zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1905., P r o d a n, str.1408-1410.

⁶⁵ ISTO, P r o d a n, str. 1411-1413.

⁶⁶ ISTO, P r o d a n, str. 1413, 1414.

dijelovima Istre. Nagodbeno stajalište u pogledu cjelokupnosti hrvatskih zemalja udaljilo bi nas i od tradicije ovoga Sabora iz kojeg su više puta upućivane *adrese* Kralju u Beč u kojima se tražilo ujedinjenje, ali ne na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe, koja se i ne spominje, nego na temelju “starodavna prava kraljevine Hrvatske”. Svi pregovori i dogovori u svezi s hrvatskom cjelokupnošću koji su vođeni s vladajućom dinastijom Habsburgovaca, tvrdi Prodan, uvijek su se vodili “izključivo na osnovi hrvatskog državnog prava”, a ne nikakvih nagodbi i rezolucija s kojima bi nastao prijelom u dotadašnjoj hrvatskoj državnoj tradiciji i politici uopće. On smatra da Hrvati, kad već imaju svoje povijesno državno pravo, ne trebaju prekidati sa svojom dičnom državnom prošlošću i nekakvom novom politikom sebe dovoditi u još veću ovisnost od mađarskog, austrijskog ili bilo kojeg drugog naroda. Uvlačenjem Mađara preko *Riječke rezolucije* u rješavanje hrvatskog pitanja, po njegovu sudu, stvari se samo kompliciraju i multipliciraju jer umjesto izravnih pregovora hrvatskog naroda s Kraljem, što je oduvijek bila želja pravaša, sada se u problem uključuju “Mađari, kruna”, Carevinsko vijeće i hrvatski narod. Prodan misli da bi se u rješavanju hrvatskog nacionalnoga i državnog pitanja, naravno na temelju prirodnog i hrvatskoga povijesnog državnog prava, mogla lakše “složiti dva faktora, kralj i narod”, negoli četiri potpuno “razročna čimbenika”.⁶⁷

Na upozorenja iz zastupničkih klupa da je riječ o *Riječkoj rezoluciji*, a ne o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, Prodan odgovara da je njegova dužnost, ukoliko “ima nastupiti nagodbeno stanovište u rješavanju naših domaćih posala”, upozoriti na sve teške posljedice Nagodbe. Poznavajući Mađare kakvi su bili i kakvi jesu, kako čuvaju svoje i koliko posežu za tuđim, tvrdi Prodan, oni nikad neće dragovoljno pristati ni na bezuvjetno ujedinjenje Dalmacije s Banovinom, a kamoli drugih hrvatskih zemalja, nego će to debelo uvjetovati i nastojati iz toga izvući za sebe maksimalnu korist, kako su to, uostalom, uvijek i dosad činili. Evo doslovce njegovih riječi: “Ali ako ima nastupiti nagodbeno stanovište u rješavanju naših domaćih posala, dužnost mi je da upozorim na posljedice nagodaba. Imajući svedjer Madjare pred očima, s kojima se kani stupiti u tješnje odnošaje, tobože radi obostranih interesa, da vidimo, kakvo bi bilo njihovo raspoloženje prema našim interesima; jer kakvo je njihovo raspoloženje prema njihovim vlastitim interesima, to znamo i to pojmimo. Oni drže što imaju, i gledaju ne samo očuvat sadašnji svoj posjed, nego ako je moguće i umnožit ga, te ako bi ikad sa svoje strane pristali na sjedinjenje Dalmacije, možemo biti osvjedočeni, da će tu postaviti sebi koristnih uvjeta i naknada. I prije riječke rezolucije radikalna je magjarska stranka bila spravna poduprijeti reinkorporaciju Dalmacije, pače stavljala (je) u izgled i našu neodvisnost, ali nipošto bezuslovno. Da glede toga prodremo u tajne želje i namjere košutovaca, da odkrijemo pravo njihovo mišljenje, imamo ključ koji nam pruža jedan košutovac, imenom gospodin dr. Pattay, tajnik Košutove stranke, dakle osoba, koja u svakom pogledu ima biti dobro upućena u mišljenje i nakane svoje stranke.”⁶⁸ Taj tajnik Košutove opozicijske Nezavisne stranke, baveći se problemom reinkorporacije Dalmacije Banskoj Hrvatskoj, piše da je mađarska opozicija i dosad bila

---

⁶⁷ ISTO, Prodan, str. 1414, 1415.

⁶⁸ ISTO, Prodan, str. 1415.

sprema poduprijeti težnje Hrvata za ujedinjenjem i samostalnošću, ali pod uvjetom da Mađarska dobije tri “izvorne ugarske županije: Srijem, Viroviticu i Požegu”, dakle, gotovo cijelu Slavoniju, odnosno 16 662 četvorna kilometra hrvatskog državnog teritorija s približno 800 000 stanovnika. Eto, to bi, a da i ne spominjemo Rijeku i Međimurje, bila otprilike cijena, kaže Prodan, pod kojom bi mađarska opozicija na čelu s Košutom bila voljna poduprijeti ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.

Tijekom dvosatnog govora Prodanu su često upadali u riječ i namjerno ga ometali tvorci *Riječke rezolucije* i pobornici politike *novog kursa*, a najviše Trumbić, Milić i Čingrija, jer se s njime nisu slagali, pa je on svoje opširno izlaganje u Dalmatinskom saboru morao skratiti. Na kraju je iznio jedan kompromisni prijedlog, kako sam kaže, u kojem predlaže da Dalmatinski sabor proglasi permanentno zasjedanje za narodni spas; da se stavi na čelo akcije i pozove sve zastupnike iz svih drugih hrvatskih sabora na zajedničko zasjedanje; da se na tom zasjedanju uklone svi unutarnji nesporazumi, sukobi i neslaganja, te utre put složnu radu prema jedinstvu i slobodi; da “Sabor dalmatinski podastre molbu Njegovu Veličanstvu, da bi što prije podielilo ustavne slobodštine Bosni i Hercegovini, a Tursku Hrvatsku, Tursku Dalmaciju, istarske otoke: Cres, Osor i Lošinj, istarske kotare novigradski, voloski, labinski i Dalmaciju stavilo pod vrhovnu personalnu upravu hrvatskih banova, pridržav do konačnoga pravnoga i administrativnog uredjenja sve sadašnje posebne autonomne uredbe i zakone, uz jednu preinaku zajedničkoga skupnoga zastupanja na saboru u Zagrebu.”⁶⁹ Naravno, na izlaganje don Ive Prodana, Stranku prava i držanje pravaša prema *Riječkoj rezoluciji* bilo je mnogo prigovora koje je, uglavnom, iznio Trumbić, ali mu je Prodan žestoko uzvratio.⁷⁰

Protiv politike *novog kursa* i *Riječke rezolucije* Ivo Prodan nije istupao samo u Saboru nego i u dalmatinskom stranačkom tisku, a osobito u *Hrvatskoj kruni* koju je uređivao. Vodstvo dalmatinske Čiste stranke prava, okupljeno oko svog glasila *Hrvatske krune* i njezina urednika, smatra da bi bilo najbolje da se 2. i 3. listopada 1905. godine na Rijeci branilo staro pravaško stajalište: “Ni Beč, ni Pešta”, jer sve što vrijedi za Mađare prema Beču, to također vrijedi za Hrvate i prema Beču i prema Pešti. Oni ne mogu shvatiti kako su hrvatski zastupnici uopće mogli vijećati na Rijeci i donijeti *Riječku rezoluciju* a da u njoj, osim zahtjeva za ujedinjenjem Dalmacije s Banovinom, nisu tražili i priključenje Rijeke s kotarom, Međimurje, Bosnu i Hercegovinu i Istru. Jer, vijećati na Rijeci, a ne tražiti otvoreno bar njezino priključenje Banskoj Hrvatskoj, piše Prodanova *Hrvatska kruna*, zaista je “nenarodna” i “slavosrbska” politika glavnih pobornika nove hrvatske politike.⁷¹

---

⁶⁹ ISTO, Prodan, str. 1416-1419.

⁷⁰ ISTO, Prodan, str. 1454-1458.

⁷¹ *Hrvatska kruna*, god. XIII/1905., br. 117, 121, 125-128, 141, 142, 150 i d.

Protiv *Riječke rezolucije* u Dalmaciji se otvoreno izjasnila, kako smo već kazali, Prodanova Čista stranka prva, a u Banovini režimski krugovi, Čista stranka prava Josipa Franka i Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka. Vodeći srpski političari i njihove stranke nisu se odazvali pozivu na Riječku konferenciju, ali kada su shvatili da bi mogli ostati postrance od glavnih političkih zbivanja u Hrvatskoj, naknadno su podržali *Riječku rezoluciju* sa *Zadarskom rezolucijom* od 17. listopada i Hrvatsko-srpskim sporazumom od 14. studenoga 1905. godine. Time su Srbi, uz određene uvijete, nakon više od 25 godina ponovno pristali na ujedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom.⁷² Naravno, i don Ivo Prodanu bilo je drago što su Srbi promijenili svoju dotadašnju protuhrvatsku politiku i konačno podržali težnje Hrvata za ujedinjenjem Dalmacije i Hrvatske, ali on smatra da u Dalmatinskom saboru nije trebalo pristati na njihove ucjene i jamčiti im nekakva posebna prava. Prema tome, Prodan i njegova Čista stranka prava bili su godine 1905. otvoreno protiv politike *novog kursa* i *Riječke* i *Zadarske rezolucije*, a protiv toga bila su i neka općinska vijeća u Dalmaciji.⁷³ Uz izloženu zastupničku aktivnost te supotpisivanje mnogih upita i prijedloga, Prodan je na XL. zasjedanju Pokrajinskog sabora 1905. iznio u obliku zaključaka samo pet prijedloga na usvajanje, a Zemaljskom odboru i Predsjedništvu Sabora uputio je još tri upita, te održao više govora.⁷⁴

Iako 1906. Dalmatinski sabor nije zasjedao, ta godina značajna je za don Ivo Prodanu po tome što u njoj dolazi do ponovnog ujedinjenja dalmatinskih pravaša u jedinstvenu Stranku prava. Naime, nakon što su se 1905. pod Trumbićevim i Čingrijinim vodstvom udružile stara Narodna hrvatska stranka i Matica dalmatinske Stranke prava u Hrvatsku stranku, bilo je samo pitanje vremena kada će se pod Prodanovim vodstvom ujediniti Čista stranka prava s preostalim dijelovima dalmatinskih pravaša u jednu jedinstvenu Stranku prava u Dalmaciji. Do toga je došlo 12. svibnja 1906. godine na velikoj Skupštini dalmatinskih pravaša u Dubrovniku. Na toj Skupštini došlo je do ujedinjenja sjevernodalmatinskih i južnodalmatinskih pravaša, došlo je do reorganizacije i obnavljanja jedinstvene Stranke prava; odbačen je pridjev "čista", te je najavljen povratak izvornom učenju Ante Starčevića i napuštanje Josipa Franka.

---

⁷² O *Riječkoj rezoluciji* i *Zadarskoj rezoluciji* više vidi u: A. TRUMBIĆ, *Suton Austro-Ugarske ...*, str. 55-106; V. MILIĆ, *Postanak Riječke rezolucije i njezine posljedice*, Zadar, 1907.; Ferdo ČULINOVIĆ, *Državopravni značaj riječke i zadarske rezolucije*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 1, god. VII, Zagreb, 1957., str. 52-66; T. GANZA-ARAS, *Politika "novog kursa" dalmatinskih pravaša ...*, str. 319-337; ISTA, *Zadarska rezolucija (1905.) i idejno politička strujanja u vezi s krizom dualizma (u povodu 90. godišnjice)*, *Zadarska smotra*, god. XLVI, br. 1-3, Zadar, 1997., str. 39-58; Stjepan RADIĆ, *Hrvati i Magjari ili "Riječka rezolucija"* od 3. X. 1905. s gledišta europske, pučke i realne politike, radnju vidi u: Antun RADIĆ, *Sabrana djela VII*, Zagreb, 1936., str. 175- 204; Stjepan MATKOVIĆ, *Odnos braće Radića prema politici "novog kursa" na primjeru Riječke i Zadarske rezolucije*, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), Institut za suvremenu povijest Zagreb, br. 3, god. 26, Zagreb, 1994., str. 475-485.

⁷³ *Hrvatska kruna*, god. XIII/1905., br. 175, 177, 178; DAZd, *Prezidijalni spisi Namjesništva*, god. 1906., svež. 659, br. 542, svež. 659, bus. IIa, br. 4930; *Brzopisna izvješća XXXIX i XL zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1905., str. 1457, 1458.

⁷⁴ *Brzopisna izvješća XXXIX i XL zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1905., str. 1274, 1287, 1419, 1468, 1501, 1502, 1504, 1039, 1065, 1066, 1169.

Na kraju je izabran novi Središnji odbor i druga rukovodna stranačka tijela, a za njihova predsjednika i ujedno predsjednika Stranke prava izabran je don Ivo Prodan. On će tu odgovornu dužnost obnašati sve do kraja Prvoga svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. Tako reorganizirana i obnovljena Stranka prava, kojoj će se uskoro priključiti i srednjodalmatinski pravaši, mogla je pod Prodanovim vodstvom započeti odlučniju političku djelatnost, što će doći do izražaja već na predstojećim izborima zastupnika za Carevinsko vijeće 1907. i Dalmatinski sabor 1908. godine.⁷⁵

Budući da godine 1906. nije bilo saborskog zasjedanja, XLI. zasjedanje Dalmatinskog sabora održano je od 2. rujna do 7. listopada 1907., a imalo je ukupno 15 radnih sjednica. Na IV. sjednici raspravljalo se, među ostalim, i o prijedlogu Jurja Biankinija “da se potpuno priznade valjanost nuka obavljenih od dalmatinskih djaka na kraljevskom sveučilištu Franje Josipa I.^a u Zagrebu”. Sudjelujući u toj raspravi, Prodan kaže da središnja austrijska Vlada u Beču, unatoč brojnim zaslugama i žrtvama koje je hrvatski narod podnio za Austriju, još uvijek na Hrvate gleda kao na “inferiornu rasu”, a jedan od dokaza nalazi i u tome što dalmatinskim studentima ne priznaje valjanost položenih ispita i završenih studija na Sveučilištu u Zagrebu. Stoga se on zalaže za to priznanje i čvrsto podupire Biankinijev prijedlog, dokazujući kako Hrvati ni u kulturnom ni u znanstvenom pogledu ne zaostaju za Nijemcima ili bilo kojim drugim narodom u Europi.⁷⁶

Prilikom rasprave o izgradnji puta Obrovac-Gračac, kojim bi sjeverna Dalmacija, kad već nije bila na vidiku skorašnja izgradnja željezničke pruge Knin-Zadar kao najbolje rješenje, bila bar donekle bolje povezana s Bansom Hrvatskom, osobito zimskih mjeseci; Prodan se, naravno, zalagao za tu izgradnju, ali je nudio i druga moguća rješenja, videći u tome ne samo gospodarsko i prometno, nego i političko povezivanje južne sa sjevernom Hrvatskom. Svaki novi put – kaže on ponosito na V. sjednici Dalmatinskog sabora, održanoj 23. rujna 1907. – “što se gradi, da spoji Dalmaciju s Banovinom jest kao zlatna nit, koja ima da spoji dvije česti zajedničke nam domovine” Hrvatske. Taj put u dužini od 27 km, širini 4 m i s najvećim nagibom od 5%, od čega je na stranu Dalmacije otpadalo 17,5 km, a na stranu Like odnosno Hrvatske 9,5 km, trebao se graditi iz državnih sredstava i biti proglašen državnim putem, ali je nadležno ministarstvo u Beču takvo rješenje odbilo i predložilo da put bude proglašen “predjelnim”, to jest regionalnim, te da će država za njegovu izgradnju osigurati 70% potrebnih sredstava, a da ostatak namakne općina Obrovac i pokrajina Dalmacija, svaka u iznosu od po 15%, te da se još obrovačka općina obveže na njegovo kasnije održavanje. Nenaviknuti da država participira s tolikim sredstvima u izgradnji važnijih prometnica, a radilo se o iznosu od 70% ili približno 238 000 kruna, dok su planirani troškovi iznosili ukupno 340 000 kruna, dalmatinski zastupnici prihvatili su objeručke ponuđeno rješenje⁷⁷

---

⁷⁵ *Izvjeshće o skupštini strake prava dne 12 svibnja 1906 u Dubrovniku* (dalje: *Izvjeshće o skupštini stranke prava 1906...*), Zadar, 1906., 106 str; Vidi i *Hrvatsku krunu*, god. XIV/1906., br. 93-112.

⁷⁶ *Brzopisna izvješća XLI zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1907., str. 796.

⁷⁷ ISTO, P r o d a n, str. 279-281, 810.

Nezadovoljni sporim rješavanjem jezičnog pitanja, unatoč obećanjima Vladina povjerenika 1905. o skorašnjem rješenju tog problema, dvadeset i osam dalmatinskih zastupnika, među kojima je bio i Prodan, uputili su Saboru poseban prijedlog u kojem su tražili od središnje Vlade u Beču, da bez ikakvog daljeg oklijevanja i otezanja pristupi konačnom rješavanju tog pitanja, za čije rješenje nisu bila potrebna nikakva materijalna sredstva, osim, razumljivo, dobre volje. Sudjelujući u raspravi o tom problemu, Prodan kaže da u Dalmaciji hrvatskim jezikom govori 97% pučanstva, da taj jezik nije ništa manje vrijedan i uspješan od talijanskoga i njemačkog jezika, pa čak ni od klasičnih jezika te da, sviđalo se to nekome ili ne, on mora biti “jezikom onih ureda, koji su u Dalmaciji, za Dalmaciju i od Dalmacije uzdržavani”. Stoga, gospodo zastupnici, prosvjedujući protiv “vladinih smicalica i rugalica”, nastojmo spasiti svoju čast i čast pokrajine koju zastupamo. Četrdeset i više godina je prošlo, tvrdi Prodan, što Hrvati u Dalmaciji vape da im se uvede hrvatski jezik u državne urede, u sudstvo i upravu, a Vlada oklijeva i oklijeva kao da se radi o nečemu što nam ona daje, što je njezino, a ne naše. Gospodo, to je naš jezik na koji imamo i povijesno i prirodno pravo, i nitko nam ga ne može osporavati, a kamoli u zamjenu nuditi talijanski ili još gore njemački jezik koji ne poznaje ni gradsko, a kamoli seosko pučanstvo u Dalmaciji – kaže Prodan.⁷⁸

Iz poduzetog historijata jezičnog pitanja najbolje se vidi, tvrdi on, kako su se austrijske vlasti odnosile prema Hrvatima i Dalmaciji u cjelini. Naime, sve austrijske vlade nastojale su samo na različite načine provesti germanizaciju naše pokrajine, a “fakt je” da i današnja samo oko toga nastoji i tomu teži jer, u protivnom, ne bi jedan mali gradić usred hrvatske Istre nazvala “Mitterburger”. Međutim, austrijski vlastodršci trebali bi znati da u svojim nastojanjima neće uspjeti, jer se svim pokušajima germanizacije uspješno suprotstavlja probudena hrvatska nacionalna svijest. Vlada je i godine 1883., kada je u Dalmatinski sabor i Zemaljski odbor bio uveden kao službeni hrvatski jezik, očekivala nekakve ustupke za njemački jezik u pokrajini, ali je ostala prikraćena; najvjerojatnije da ona to i danas očekuje, ali će opet ostati prikraćena. To se najbolje vidi, kaže Prodan, iz brojnih govora izrečenih u ovom visokom Saboru, ali i iz mnogih izjava datih tijekom prošlog saborskog zasjedanja. Može današnja Vlada koliko hoće očekivati nekakvu kompenzaciju za njemački zbog uvođenja hrvatskog jezika u urede, ali dok bude hrvatske nacionalne svijesti i “dalmatinskog ponosa, svi će dalmatinski zastupnici, bez razlike stranaka, na to vladi odvratiti: Želi, očekivaj, nadaj se i zahtjevaj, ali nećeš nikad dočekati, da će na obalama dalmatinskog sinjega mora odzvanjati njemačka rieč privolom dalmatinskog pučanstva. Nikad zastupstvo ove zemlje neće privoljeti na porabu njemačkog jezika u Dalmaciji. Vlada može rabiti nasilje, ali naš narod neće nikad nasilje uzakoniti, a za nasilje pasti će samoj vladi mraz na obraz.”⁷⁹

Osvrćući se na izlaganje Vladina povjerenika i dvorskog savjetnika Josipa Tončića, koji je stalno pratio rad Sabora, kako se ubrzano radi na izradi temeljnih načela za rješenje jezičnog pitanja u pokrajini, i to u skladu sa željama naroda i većine u Dalmatinskom

---

⁷⁸ ISTO, Prodan, str. 817, 900.

⁷⁹ ISTO, Prodan, str. 901.

saboru, Prodan kaže da je i vrijeme da Vlada već jednom ispravi stogodišnju nepravdu nanesenu hrvatskom pučanstvu u Dalmaciji kroz nametanje i forsiranje talijanskog jezika. Ta nepravda osobito dolazi do izražaja kroz sudove i sudovanje, kada se zbog nedovoljnog poznavanja jezika može krivo suditi pa i glavu izgubiti, jer nema tog činovnika koji se istovremeno može nepogrešivo služiti s tri jezika – njemačkim, talijanskim i hrvatskim. Našem je narodu, naglašava Prodan u zaključnom dijelu svoga govora o jeziku, neophodno potrebno za njegov opstanak i napredak, uostalom kao i svakom drugom narodu, da bude ujedinjen i jedinstven u svojoj zemlji. Ali Dalmacija, nažalost, već preko četrdeset godina uzalud vapi za jedinstvom barem s Banovinom. To jedinstvo, kao i potpunu uporabu hrvatskog jezika, priječe nam austrijske vlasti, pa čak i sam Kralj koji, unatoč brojnim prisegama, ne želi udovoljiti opravdanim željama hrvatskog naroda. Obraćajući se zastupnicima i predsjedniku Sabora Vicku Ivčeviću, koji ga najuljudnije moli da u raspravu ne uvlači osobu Vladara, Prodan kaže: “Prirodna prava, historični vezovi i međunarodni ugovori, pa i same zakletve, gospodine predsjedniče gaze se kad se tiče hrvatskog naroda. Narodu se hoće kako jedinstvo tako i sloboda, da uzmogne biti siguran za svoj opstanak i napredak. I to se hrv. narodu niječe i to mu ne da ni Beč ni Pešta, jer kad pticu na slobodi ne možeš mučiti, muči je u kavezu, kao što Nijemci i Mađari muče jadne Slavene. Svoje jedinstvo i svoju slobodu svi su narodi skoro već podpuno stekli, samo se ta blagodat ne da onomu narodu, koji je za tuđe jedinstvo i tuđu slobodu najviše svoje krvi prolio. Nama se uzkraćuje naš jezik, jer vlada neće, da naš narod živi. Jest, gospodo, kad pogledamo na vladino djelovanje, na sudove njezine prama Slavenima, možemo punim pravom zaključiti, da ona hoće upravo direktno smrt hrv. narodu, ona hoće da na ovom žalu Jadran-mora rascviljena kukavica zapjeva svoju pjesmu tužalicu, a onda da se na ovim krasnim predjelima, koje je Hrvat svojom krvi napojio, širi mađjarska ili njemačka država. Vlada neće da živi ovaj plemeniti narod, koji je višekrat monarkiji i dinastiji spasio život. Vlada bi htjela da se balkanskim narodima dogodi ono, što i baltičkim – polapskim Slavenima. To neka narod naš dobro upamti, to neka drži svagda pred očima, u svakoj prigodi neka prema tomu udešava svoje korake i samo tako postat će i ujedinjen i slobodan.”⁸⁰

Ne osvrćući se na već dana obećanja o rješavanju jezičnog pitanja, osobito ona na početku zasjedanja Pokrajinskog sabora 1905., nazočni povjerenik dalmatinske Vlade Josip Tončić odbacuje sve prigovore upućene na račun tadašnje Vlade i prosvjeduje protiv verbalnih napadaja na njega osobno i bolesnog namjesnika Niku Nardellija. On tobože shvaća veliku važnost konačnog rješenja jezičnog pitanja za jedan narod, ali nikako ne shvaća žestinu kojom se o tom problemu raspravlja u Dalmatinskom saboru, pa se čudi tolikim prigovorima Vladi koja je obećala skoro rješenje tog pitanja i gospodarski oporavak Dalmacije. Teško možemo pojmiti da Josip Tončić, iako u službi tuđinske vlasti, kao domaći sin nije shvaćao svu žestinu, težinu i napetost, svu upornost i ustrajnost, sve te emocionalne naboje i domoljubne osjećaje, sve iskre, munje i gromove koji su udarali u Sabornici na sve strane i protiv svakoga od strane hrvatskih zastupnika, bez obzira kojoj

---

⁸⁰ ISTO, P r o d a n, str. 902, 903.

stranci pripadali, kada se u Dalmatinskom saboru raspravljalo o rješenju jezičnog pitanja.⁸¹ O rješenju tog pitanja u Dalmaciji govorili su u Saboru 1907. sljedeći zastupnici: Vicko Milić, Đuro Vukotić, Melko Čingrija, Juraj Biankini, Ante Tresić Pavičić, Josip Virgil Perić, Ivo Prodan i Ante Trumbić, zatim autonomaš Luigi Vjekoslav Ziliotto, te Vladin povjerenik i dvorski savjetnik Josip Tončić.⁸²

Sudjelujući u počoj raspravi o proračunu Poljodjelske zaklade za 1907. i 1908. godinu, don Ivo Prodan se kratko osvrnuo na nekoliko važnih problema: na Vladin projekt o gospodarskoj obnovi i materijalnom podignuću Dalmacije, kamatništvo, kazne lugara, parobrodarstvo i željeznice, a sve skupa na određen način govori o odnosu prema Austriji i njezinoj vladavini u Dalmaciji, što je oduvijek bila njegova omiljena tema. Saznavši za planirani program obnove Dalmacije, kojim je bečka Vlada namjeravala u narednih deset godina uložiti oko dva milijuna kruna u dalmatinsko gospodarstvo, on kaže da dalmatinski zastupnici, čuvši za to, ne mogu a da oduševljeno ne uskliknu onu Galilejevu "Eppur si muove" (Ipak se kreće). Iako nevoljko i sa zadržkom, Prodan je taj put ipak morao priznati da Vlada u zadnje vrijeme u materijalnom pogledu nastoji narodu izići u susret i pomoći, pa konstatira kako je napokon počela i davati, a ne samo uzimati. Počela je, tvrdi on, i "davati, tj. ako ćemo bolje i točnije govoriti, počela je vraćati" narodu bar dio od onoga što mu je morala već davno vratiti. Međutim, tko dobro pozna bijedu i nevolje našeg puka i njegove neizmjerne potrebe, lako će uočiti da je Vladina pomoć samo "kap melema" na ljutu narodnu ranu, kako bi ojađenoj hrvatskoj duši bilo nešto lakše. Jer, što je to, gospodo moja, toliko izvikana Vladina milijunska pomoć – pita se Prodan – najbolje ćemo saznati ako je podijelimo s brojem stanovnika u pokrajini. Ako to učinimo, vidjet ćemo da ona iznosi svega 3,5 kruna po glavi stanovnika godišnje ili tek "jedan jedini filir", jednu jedinu paru u jednom danu. To smo podijelili po narodu da se vidi kako je ta pomoć vrlo mala, gotovo neznatna u odnosu na narodne potrebe, a i zbog toga da se bečka Vlada ne bi "poufala u naše neznanje računanja" te krivo pomislila da nas je s pomoću jedne pare po glavi stanovnika dnevno toliko pridobila da bismo lako mogli zaboraviti tko smo, što smo i kakav treba biti naš odnos prema Beču.⁸³

U nastavku svoje rasprave Prodan kaže kako do gospodarske pomoći Beča Dalmaciji nije došlo slučajno niti zbog pritiska *Riječke rezolucije*, kako neki tvrde, već zbog toga što nas središnja Vlada hoće kupiti da se odrekemo naše narodne borbe i naših nacionalnih ciljeva. Ali, ona zaboravlja da se ne trguje narodnim poštenjem, jer "novac svih banaka Europe i Amerike nije kadar odbiti Hrvate od borbe za ostvarenje njegovih

---

⁸¹ ISTO, T o n č i ć, str. 904; Više o rješenju jezičnog pitanja pisao je Vjekoslav MAŠTROVIĆ, Jezično pitanje u doba narodnog preporoda u Dalmaciji, zbornik: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb, 1969., str. 219-242; ISTI, Uvođenje hrvatskog jezika u Dalmatinski sabor, zbornik: *Dalmacija 1870.*, Zadar, 1972., str. 159-178; ISTI, Odnos činovnika prema jezičnom pitanju u Dalmaciji u preporodno vrijeme, *Radovi IJAZUZd*, sv. VIII, Zadar, 1961., str. 45-63; ISTI, Završna faza uvođenja narodnog jezika u dalmatinsko sudstvo i slučaj dra Jurja Ferrija, *Radovi IJAZUZd*, sv. X, Zadar, 1963., str. 67-85; ISTI, Prilog bibliografiji o jezičnom pitanju u Dalmaciji (1867-1913), *Radovi IJAZUZd*, sv. VIII, Zadar, 1961., str. 457-476.

⁸² *Brzopisna izvješća XLI zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1907., str. 871-886, 892-912.

⁸³ ISTO, P r o d a n, str. 1015.

narodnih svetinja”, to jest borbe za ujedinjenje, slobodu i samostalnu državu. Jedina prava cijena, smatra on, kojom se mogu pridobiti Hrvati iz Dalmacije i drugih hrvatskih zemalja jest poštivanje njihovih narodnih prava, a koliko i kako to bečka Vlada čini, najbolje se vidi iz njezina odnosa prema rješavanju jezičnog pitanja u pokrajini i problema ujedinjenja hrvatskog naroda. I protiv volje Nijemaca i Mađara, tvrdi Prodan, samo ako smo dovoljno ustrajni i složni i ako od naših prava ne odustanemo, mi možemo svake godine biti bliži ostvarenju naših narodnih ideala i ciljeva, jer budućnost našeg naroda nije u rukama stranih vlastodržaca nego u “Božjim i našim rukama”, samo se mi moramo uporno boriti za njihovo ozbiljenje. A ne zaboravimo ni onu iz Svetog pisma da je proklet svaki onaj čovjek “koji se pouzdaje u drugoga, i ja velim, ni Beč ni Budimpešta, nego Bog i hrvatski narod”, jer to je naše geslo, to je naš put, ufanje i nada.⁸⁴

Veliki problem koji guši i uništava hrvatski puk u Dalmaciji jest kamatništvo kojem se, doduše, pokušalo doskočiti osnivanjem lokalnih blagajni i štedionica, u čemu udjela ima i Vlada, ali to nije dovoljno. Uz kamatništvo, kaže Prodan, veliko zlo po narod su brojni državni lugari i njihove neopravdane tužbe i kazne, koje su najčešće plod zlobe, što dokazuje i službena statistika. U Vladinu programu za gospodarsko podignuće, primjećuje on, ima i dobrih stvari, ali i puno manjkavosti, a jedna od najvećih je njezin odnos prema dalmatinskom parobrodarstvu, koje se gotovo nigdje i ne spominje. Dapače, stižu nam jako loše vijesti da se, unatoč našim željama i interesima, sjedište parobrodarskih društava želi premjestiti iz Dalmacije u Trst. A zašto? Zato da nas se gospodarski i politički još više unesreći, da nas se učini još ovisnijima i ranjivijima, te da se u tim domaćim društvima lakše može širiti tuđinski utjecaj i “njemština”. Vladina nastojanja u materijalnom i gospodarskom pogledu oduvijek su bila, tvrdi Prodan, veoma uskogrudna a takva su i danas, jer da nisu, ona bi investirala u izgradnju željezničke pruge i drugih važnih prometnica, koje bi bitno olakšale život puka u pokrajini i omogućile mu da lakše zarađuje, prodaje i izvozi svoje proizvode. S izgradnjom željeznice, konstatira on, kod nas se ide natrag, nazaduje se, a ne napreduje jer se tu isprepleću i sukobljavaju gospodarski i politički interesi dvaju najmoćnijih naroda u Monarhiji, a mi smo samo njihove žrtve. I dok se Beč i Budimpešta međusobno takmiče tko će u državi biti jači, i jedna i druga strana samo gleda da nas što više “kvači”.⁸⁵

Na koncu svog govora, održanog na XI. sjednici Dalmatinskog sabora 3. listopada 1907., Prodan zaključuje: “Stoga, gospodo, pred pogibelji, da ostanemo dulje u ovom podređenom stanju, pred pogibelji još više, da se putem materijalnih interesa utvrdi jaram naše podložnosti i ovisnosti bilo prema Beču ili Budimpešti, gledajmo sabrati sve svoje sile i ovo nekoliko godina, što nam preostaje, do sklopljenja nove nagode ili rastave g. 1917 upotrebimo, da sebi stvorimo položaj, kako ćemo se moći iz ovog položaja već jednom osloboditi. Nije bez razloga, što je vlada složila program za unapređivanje ekonomsko Dalmacije taman za 10 godina. Do 10 godina ima se riješiti sudbina dualizma, do 10 godina ima da se riješi, hoće li zapoviedati u monarhiji Beč ili Budimpešta. Ako kroz 10 godina

---

⁸⁴ ISTO, Prodan, str. 1015-1017.

⁸⁵ ISTO, Prodan, str. 1017-1019.

budemo stali neutralni ili ne budemo učinili sve, što možemo i moramo e da se iz ovog položaja oslobodimo, mi ćemo opet biti žrtva. To ne smije biti. Nadajmo se!”⁸⁶

U nastavku rada Sabora Prodan se još jednom uključio, odgovarajući ukratko na XIII. sjednici Anti Tresiću Pavičiću na njegovu pretjeranu kritiku pravaštva i Stranke prava, upozoravajući ga da je *Riječka rezolucija* praktično mrtva i da nema nikakve potrebe da ju toliko brani. Nakon toga Prodan se osvrnuo na izlaganje dr. Luigia Vjekoslava Ziliotta, gradonačelnika Zadra, upozorivši ga na brojne ispade njegovih autonomaša i talijanaša u tom gradu. On smatra da napadaji, uvrede i nasilja koje svakodnevno moraju podnositi Hrvati u Zadru prelaze svaku mjeru, da se to više ne može trpjeti, te ako se nastave, da će od toga najveću štetu imati Talijani u Dalmaciji.⁸⁷ Na Ziliottijeve prigovore kako hrvatski seljački puk u okolini Zadra ništa ne razumije i ništa ne zna, Prodan kaže da to nije točno, da je upravo taj puk itekako nacionalno svjestan, što je najbolje pokazao na izborima pod vodstvom svoje inteligencije – narodnog svećenstva i učiteljstva. “Što se tiče prigovora častnog Ziliotta, kao da je puk poput marve išo na izbore, to ne stoji. Puk zna što čini, naš je puk inteligentan i nema pravo nitko, a najmanje zastupnik dr. Ziliotto, da prigovara neukosti puka zadarske okolice.”⁸⁸

Na zasjedanju Dalmatinskog sabora 1907., posljednjem u tom sazivu, koje je prekinuto po previšnjem nalogu njegova veličanstva Franje Josipa I. sedmog listopada, don Ivo Prodan je pokazao zavidnu zastupničku aktivnost. O tome nam ponajbolje svjedoči već rečeno i brojni govori, prijedlozi, zaključci i upiti koje je tijekom saborskog zasjedanja postavljao; postavio je ukupno 62 upita, a uz to je još mnoge supotpisivao. Primjerice, Saboru je uputio 11 prijedloga i zaključaka na usvajanje i preporuku Vladi. U njima je poticao gradnju putova, škola, pokrajinskih i državnih cesta, uvođenje novih parobrodarskih veza, pošta i poštanskih ureda, a zalagao se za otvaranje novih škola, školskih tečajeva, seoskih blagajni i td., ali i za “zaštitu interesa Hrvata” u glavnom gradu pokrajine Zadru i njegovoj bližoj okolini.⁸⁹

Zemaljskom odboru i Predsjedništvu Sabora postavio je tri pismena upita i, naravno, tražio odgovore: o pomoći općini Pag za održavanje puta Pag-Košljun, o još jednom sazivu sabora 1907. godine i o diobi općinskog zemljišta siromašnim seljacima na Bokanjcu.⁹⁰ Prodan je Vladi uputio čak 48 upita u kojima se ponajbolje ogledaju brojni problemi i potrebe našeg puka, naših manjih mjesta i gradića, osobito u sjevernoj Dalmaciji, čiji je on dugogodišnji zastupnik bio. Tako Prodan, primjerice, pita Vladu o problemu rješenja pitke vode po otocima i selima u Dalmaciji, o mnogim zlouporabama i tužbama lugara, o otvaranju pučke škole u Sestrunju i Rivnju, o zapuštenosti otoka Ugljana, o prostorijama hrvatske pučke škole u Zadru, o gradnji bunara za pitku vodu u Lunu i Novalji, o ispadima i neredima carinskih činovnika na Pagu, o gradnji nove crkve na Molatu, o ukinuću nekih

---

⁸⁶ ISTO, Prodan, str. 1019, 1020.

⁸⁷ ISTO, Prodan, str. 1125-1127.

⁸⁸ ISTO, Prodan, str.1223.

⁸⁹ ISTO, Prodan, str. 810, 812, 951, 1049, 1073, 1159, 1165, 1188, 1238, 1239.

⁹⁰ ISTO, str. 951, 1030, 1110, 1114, 1187.

rješenja pisanih na hrvatskom jeziku u pokrajinskom ravnateljstvu financija, o pučkoj školi u Privlaci, o školskoj zgradi u Kukljici, o zanemarivanju dalmatinskih arhiva, o lučkim radnjama u Privlaci kod Nina, o spoju Sutomišćice i Ugljana s brzojavom u Preku, o poštanskom uredu i pristajanju parobroda u Kukljici, o potpori ugljanskoj zadruzi, o gradnji vodovoda u biogradskom primorju, o doprinosu za zvonik i crkvu u Biogradu, o gradnji lukobrana i sudbenom ročištu na Silbi, o brzojavnim uredu u Nadinu, o održavanju kolnog puta Pag-Košljun, o zabrani privatnog podučavanja učitelja, o otvaranju pučke škole u Pridrazi, o naknadi za rad dušobrižnika u nekim mjestima, o produblivanju luke u Novalji, o novom zemljišnom katastru za Olib, o poštanskom uredu u Pristegu, o odvajanju uprave pučke i građanske škole u Dubrovniku, o ispaši stoke na turanjskim pašnjacima, o pritužbi jednog učitelja socijaliste, o zvoniku crkve u Kolanu, o pošumljavanju u Barbatu na Rabu i popravku puta do Novalje na Pagu, o gradnji gata u Turnju, o zapuštenosti sela na otoku Ugljanu, o olakšicama za pečenje rakije od smokava seljacima Šibenika i šibenske okolice, o oskudici vode u Pridrazi, o brzojavnim uredu u Posedarju, o čišćenju bunara za pitku vodu u Zaglavu, o socijalno-agrarnoj krizi na Molatu, o gradnji mostića na Debelom otoku (Ugljanu), o lukobranu u Petrčanima, o brzem razvoju Arbanasa, o pučkoj školi za Crno, Dračevac i Ploče, o pošumljavanju krša kod Barbata i o hrvatskoj zastavi na Velom brdu kod Makarske.⁹¹

III. *Drugi Prodanov izbor za zastupnika u Dalmatinski sabor*

Izbori zastupnika za Dalmatinski sabor, deseti po redu, održani su 26., 28. i 31. listopada 1908. godine. Na njima je svoje kandidate istaklo pet političkih stranaka – Hrvatska stranka, Stranka prava, Hrvatska pučka napredna stranka, Autonomaška stranka i Srpska stranka – a u Sabor su uspjele ući četiri. Na tim posljednjim izborima za Dalmatinski sabor, jer oni 1914. zbog izbivanja Prvoga svjetskog rata nisu održani, Hrvatska stranka osvojila je ukupno 22 mandata, Stranka prava 6, Srpska stranka 7 i autonomaška stranka 6 mandata, dok Smodlakina Hrvatska pučka napredna stranka nije osvojila niti jedan mandat, ali je u naknadnim izborima 1911. ušla u Sabor s jednim zastupnikom. Od kandidata Stranke prava za zastupnike u Dalmatinski sabor tada su bili izabrani u izbornom kotaru Zadar-Pag-Rab-Biograd don Ivo Prodan i učitelj Petar Matulina, u izbornom kotaru Šibenik-Tisno-Skradin dr. Mate Drinković, u izbornom kotaru Sinj Petar Šimunić, u izbornom kotaru Imotski dr. Josip Mladinov i u izborništvu grada Šibenika odvjetnik dr. Ante Dulibić.⁹²

---

⁹¹ ISTO, str. 779, 780, 800, 801, 824, 825, 827, 829, 862, 863, 865, 922, 923, 947-949, 1003-1005, 1098, 1099, 1100-1105, 1148-1150.

⁹² Više o tim izborima vidi u: *Hrvatska kruna*, god XVI/1908., br. 154-173; *Narodni list*, god. XLVII/1908., br. 80-89; *Prava crvena Hrvatska*, god. IV/1908., br. 188-194 i drugom onovremenom dalmatinskom stranačkom tisku.

U naknadnim izborima za Dalmatinski sabor, održanim 1910. i 1911. godine, Hrvatska stranka izgubila je tri mandata, a Prodanova Stranka prava izborila je još dva zastupnička mjesta. Tako je u Splitu umjesto pok. splitskog gradonačelnika dr. Vicka Mihaljevića bio izabran Josip Smodlaka, vođa Hrvatske pučke napredne stranke; u izborništvu vanjskih općina Dubrovnik-Cavtat umjesto Pere Vukovića izabran je 1910. učitelj i pravaš Niko Skurić; a u Makarskoj umjesto kanonika don Nike Ribičića, koji se zbog izbornih nepravilnosti morao odreći mandata, bio je 1911. godine izabran pravaš Mate Klarić. Dakle, Prodanova Stranka prava imala je od tada u Dalmatinskom saboru ukupno osam mandata, postavši tako opet po broju zastupnik druga stranka u Pokrajinskom parlamentu, što najbolje govori o njezinu ponovnom usponu i političkoj snazi u Dalmaciji.⁹³ Uoči saborskih izbora 1908. don Ivo Prodan i Uprava njegove Stranke prava obratili su se hrvatskom pučanstvu u pokrajini posebnim proglasom, koji glasi:

Hrvatski narode!

Tudjim upravam podložen, gospodarstveno osiromašen i prikraćen niesi zvan, da biraš zastupstvo domovine ujedinjene i slobodne, nego pokrajine tudjem skrbništvu podvrgnute. Kroz malo dana imati ćeš, da izabereš zastupstvo Dalmacije po izbornom redu koji Ti ne dopušta izreći potpunu svoju volju. Imati ćeš da biraš pod pritiskom onih koji su predstavljali većinu u zemlji i u ime njezino s vlastodršcima mešetarili i služili im. Nu vidio si, da djelovanje njihovo i njihove stranke nije ni ovoj pokrajini ni ostalaj Tvojim domovini donielo koristi na nijednom polju narodnog života. Vidio si, da stranke, koje su oni stvorili, niesu Tvoju volju zastupale, nego su iz jednog zla padale u drugo, dok evo začetnici njihovi niesu u zadnje doba bili prisiljeni, da sami svoje djelo unište. Tvoje volje, narode, niesu poštivali, vjere u Tvoju snagu niesu imali, k Tebi se niesu obraćali, ni Tvoje povjerenje tražili, zato oslone u Tebi niesu imali niti ga imaju, a što još hoće da Ti se nameću nije nego želja i namjera, da Ti zaprieče, da slobodno progovoriš i Tvoje povjerenje dadeš stranci prava složnoj i ujedinjenoj. Ti, Narode, shvaćaš stranku prava, jer je ova iz Tvoje duše izašla, Ti je poznaš po izkustvu, jer je ona jedina s Tobom i u Tebi živjela, trpila i stradala. Proganjana i ozloglasivana od svakoga, ona se je samo Tebi uticala i s Tobom vidala rane domovine naše od svakoga zapuštene. Ona odavna žive u Tebi i radi bez ikakve druge nade nego da se u Tebi i po Tebi ojača i s Tobom pristupi riešavanju velikih Tvojih potreba i oživotvorenju Tvojih narodnih i ljudskih prava.

U nedalekom vremenu riešavat će se sudbonosna pitanja za cielu Tvoju budućnost, Narode, i ako Te to vrijeme ne nadje pripravna na obranu, odvažna u navalu, složna u zahtievima, i nadalje ćeš ostati potlačen, razdvojen i podložen svim mogućim tudjinskim upravama, koje će Te kao i do sada spriečavati u svakom napretku. Stranka prava jedna i složna od Raba do Spiča, u ovim sudbonosnim i

---

⁹³ I. PERIĆ, *Dalmatinski sabor ...*, str. 62, 64, 224, 225; *Brzopisna izvješća XLIII zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1911., str. 213, 447-480.

veoma teškim časovima za budućnost ciele domovine naše, smatra svojom dužnosti, da od Tebe, Narode, pita i primi poslanstvo i zastupstvo Tvoje. Ona će tražiti i raditi, da ne budeš zavisio od milosti gospodara, nego da sam sebi gospodariš i daješ. Ona će tražiti i raditi, da u Tvojim zemlji Tvoj jezik bude gospodovao, Tvoji sinovi na upravam budu postavljeni. Ona će tražiti i raditi, da u javnim poslima svaki odrasli sin naroda bude imao glasa i utjecaja. Ona će tražiti i raditi, da se Tvoji dnevni posli, Narode, posli privrede, težaštva, radništva, pomorstva i trgovine tako uredi, da ne budu velikoj većini na teret, a samo pojedincima na korist, nego neka od radnje svoje imade najveću korist onaj koji radi. Ona će tražiti i raditi da se blagostanje Tvoje pridigne, i prosvjeta proširi na način da budeš moći stati u kolu drugih naprednijih naroda. Ona će poduprta od Tvoga povjerenja, i po Tebi jaka, s Tobom tražiti i postići, da Ti, Narode hrvatski, budeš ujedinjen i sam na svomu zemljištu gospodar. Stranka prava u riešavanju ovih pitanja niti će uzmaći niti popustiti, dok ih neizvojsiti. Narode! Neokaljana zastava stranke prava, njezin obstanak, njezin razvitak, najbolje su Ti jamstvo, da će stranka prava izpuniti sve ono za što žive i za što radi i za što sama sebe zalaže. Nu za to je njoj potrebita Tvoja snaga i Tvoje povjerenje, koje ćeš, ako Ti je do bolje budućnosti, u nastajnim izborima dati njezinim predložnicima.

Dana, 4 listopada 1908.

Uprava Stranke prava.⁹⁴

Stranka prava, kako smo kazali, kandidirala je na saborskim izborima 1908. godine don Ivu Prodana i učitelja Petra Matulinu, rodom sa Silbe, u kuriji vanjskih općina izbornog kotara Zadar-Rab-Pag-Biograd. Njihovi protukandidati u tom izborništvu, u kojem se Prodan opet kandidirao, bili su istaknuti članovi Autonomaške stranke i vješti odvjetnici dr. Božo Krekich i načelnik Zadra dr. Luigi Vjekoslav Ziliotto. Od 127 biranih birača, koliko ih je bilo u tom izbornom kotaru, izborima je pristupilo njih 89; dvojica pravaških izbornika nisu došla na izbore u Zadar zbog lošeg vremena, a 36 izbornika Hrvatske stranke suzdržalo se od glasovanja. Nakon prebrojavanja glasova utvrđeno je da su pravaški kandidati Prodan i Matulina dobili svaki po 51 glas, a autonomaši Ziliotto i Krekich po 38 glasova. Dakle, za zastupnike u Dalmatinski sabor bili su izabrani don Ivo Prodan i učitelj Petar Matulina. Bila je to još jedna Prodanova sjajna pobjeda nad autonomaškim načelnikom Zadra Luigijem Ziliottom, izborena prvenstveno zahvaljujući nacionalno svjesnom hrvatskom pučanstvu u sjevernoj Dalmaciji.⁹⁵ Budući da je izbor Prodana i Matuline protekao u najboljem redu i bez ikakvih "utoka", mandat im je

---

⁹⁴ Hrvatski narode! *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908., br. 160-165, str. 1.

⁹⁵ Novoizabrano zastupstvo, *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, br. 172, str. 1, 2; Izborni zgodopisje, *Narodni list*, god. XLVII/1908, br. 86, str. 2; Izbori u Dalmaciji, *Narodni list*, god. XLVII/1908., br. 89, str. 1,2.

ovjerovljen na prijedlog Zemaljskog odbora već na I. sjednici Sabora u novom sazivu, održanoj 17. rujna 1909. godine.⁹⁶

Prema pisanju onovremenog tiska i mišljenju Zemaljskog odbora, što je jednoglasno potvrđeno na I. sjednici novog Sabora, izbori zastupnika u zadarskom izbornom kotaru protekli su zaista u redu. Izbori u Zadru, piše tako Prodanova *Hrvatska kruna*: “Prošli su mirno i bez buke po narodnu stranku. Neki su njezini birani birači htjeli u svojoj nečuvenoj strasti složno sa talijanašima proti dvojici pravaških kandidata. Istini na čast treba iztaknuti, da birani birači novigradske občine sa načelnikom Oštrićem na čelu držali su se daleko od tog nepatriotičnog posla. Talijanaši, znajući da su svi Hrvati za nje više manje jednaci, htjeli su iz zajedničke borbe sa narodnjacima izvuć koju korist za se, na pr. jednog zastupnika, ali u to se nijesu uhvali, pa su glasovali o sebi, uzam za kandidate Dra. Ziliotta i Dra. Krekicha, koji su dobili 38 glasova. Narodnjaci, videć, da im je borba uzaludna zadnji čas su se opametili i odstupili. Ostali su tako na mezevu sami pravaši, proti talijanašima. Pravaški kandidati zast. D. Ivo Prodan i učitelj Petar Matulina dobili su 51 glas; jer su dvojica radi rdjava vremena izostala. Neopisivo oduševljenje i najdivnija sloga vladala je medju pravaškim biračima. Izbornom povjerenstvu predsjedao je – a ovo je prvi put – jedan pravaš, dični paški načelnik g. Budak. Ovo je treći put, da pravaši dokazuju, da je ovo neosporivo pravaški kotar, te se nadamo da će u buduće nestati svaka uzaludna borba proti ovomu neslomivomu pravaškomu posjedu.”⁹⁷

Objektivno gledajući, najveći dobitnik na minulim saborskim izborima u Dalmaciji bila je Prodanova Stranka prava, koja je gotovo utrostručila broj svojih zastupnika (od 3 na 6 + 2 naknadno = 8 ukupno), dok je najveći gubitnik bila Hrvatska stranka, koja je s osvojena 22 mandata, a prethodno je imala 26 (18 + 8 = 26), još uvijek zadržala natpolovičnu većinu u Dalmatinskom saboru, ali ju je u naknadnim izborima zbog gubitka 3 mandata izgubila. Komentirajući izborne rezultate, Prodanova *Hrvatska kruna* ne krije vlastito zadovoljstvo kad, u seriji članaka pod naslovom *Obći dojam izbora*, piše: “U ovim izborima očito je da je stranka prava jedina stranka, koja je na dobitku i to na znatnom dobitku, kakvim bi se svaka stranka mogla da ponosi. Ali mi nećemo da udaramo u talambase i da pravimo kapitala prekomjerno od naše pobjede.”⁹⁸

Uoči i tijekom izbora za Dalmatinski sabor 1908. izvršena je aneksija Bosne i Hercegovine, koju su vojne snage Austro-Ugarske okupirale još 1878. godine. Zbog aneksijske krize te mogućih ratnih zapletaja i sukoba na Balkanu, pa i šire, koje je ona implicirala, dugo nije sazivan novoizabrani Dalmatinski sabor, gotovo dvije godine, ali je Prodan svoje mišljenje i mišljenje svoje stranke o tom problemu iznosio na stranačkim sastancima, javnim skupovima i u pravaškim glasilima. Zalažući se oduvijek za priključenje Bosne i Hercegovine i njihovo ujedinjenje s Dalmacijom i Hrvatskom u treću državnu cjelinu, na temelju prirodnog i povijesnog hrvatskoga državnog prava, njegova

---

⁹⁶ *Brzopisna izvješća XLII zasjedanja PSD ...*, sv. I., Zadar, 1911., str. 397, 866.

⁹⁷ Iz grada i okolice. Izbori u Zadru, *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908., br. 169, str. 2.

⁹⁸ Obći dojam izbora, *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, br. 170, 171, 173; M. DIKLJIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji ...*, str. 70.

Hrvatska kruna neposredno nakon aneksije piše: “Bosna je anektovana. Nije za danas još pripojena ni Austriji ni Ugarskoj. Ostala je kao samostalno tielo. To znači, da će i u buduće Bosnu i Hercegovinu na sve moguće načine izrabljivati Niemci i Magjari. To je valjda učinjeno prema onoj: da bude vuk sit i ovca ciela. Na kraljevinu Hrvatsku kod aneksije Bosne i Hercegovine nису se uzeli nikakvi obziri, premda je ona u prvom redu, zvana, da rekne zadnju o sudbini Bosne i Hercegovine. Ovo je teško pitanje za austrougarske diplomate i baš ovo biti će ono najteže, što se još ima provesti, da se Bosna i Hercegovina konačno nadju u sklopu Habsburških zemalja. Baš ovo omalovažavanje Hrvatske u konačnom uređenju Bosne i Hercegovine morati će igrati važnu ulogu. Da će Hrvatska kod tog igrati važnu ulogu, najjasnije nam tumači mišljenje bečkih kršćanskih socijala, koje vodi Lueger, koji veli, da se Bosna i Hercegovina ima pripojiti Hrvatskoj skupa sa Dalmacijom, tako, da se u Austro-Ugarskoj stvori trializam namjesto današnjeg preživjeloga dualizma.”⁹⁹

Dalmatinski pravaški zastupnici na čelu s Prodanom smatrali su da glede konačnog rješenja bosanskohercegovačkog pitanja, odnosno pitanja anektiranih zemalja za koje su se otimali Austrijanci i Mađari, svi Hrvati bez obzira na stranačku pripadnost moraju biti složni kao jedan, te da ama baš svi u državotvornom smislu moraju nastojati oko toga da se Bosna i Hercegovina priključe Hrvatskoj, kojoj su od davnina i pripadale. Oni smatraju da se tek kroz priključenje Bosne i Hercegovine i njihovo ujedinjenje s Dalmacijom i Banskom Hrvatskom u jednu državnu cjelinu može stvoriti uspješna brana prodoru germanstva i “protuteža šovenskoj magjarskoj” državnoj misli. Don Ivo Prodan i čelni ljudi njegove Stranke prava pokretali su u tom pravcu mnoge akcije i inicijative, nastojeći da kroz rješavanje aktualnog bosanskohercegovačkog pitanja, potaknu i nametnu rješavanje cjelokupnog hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja.¹⁰⁰

IV. *Prodanov rad u Saboru od 1908. do 1912./18.*

Budući da zbog aneksijske krize 1908. nije bilo saborskog zasjedanja, XLII. zasjedanje Dalmatinskog sabora održano je od 16. rujna 1908. do 3. veljače 1910. godine. To je bilo jedno od najdužih saborskih zasjedanja, a imalo je ukupno 26 sjednica na kojima se raspravljalo o brojnim onovremenim problemima Dalmacije i njezina pučanstva. Već na svečanom otvaranju Sabora, kada se namjesnik Niko Nardelli obratio novoizabranom zastupstvu, došlo je do prosvjeda od strana Prodana i drugih pravaških zastupnika. Dok je Nardelli govorio na hrvatskom jeziku, sve je bilo u najboljem redu, ali kad je po već ustaljenom običaju svoj govor započeo na talijanskom, došlo je do buke, žamora i otvorenih prosvjeda jednog dijela nacionalno najsvjesnijih dalmatinskih zastupnika. Pravaški zastupnici na čelu s Prodanom i dio zastupnika Hrvatske stranke smatrali su to izazivanjem, uvredom i poniženjem, osobito nakon nedavno donesene jezične *Uredbe* kojom je hrvatski jezik konačno postao uredovni jezik, pa su se u skladu s novonastalom

---

⁹⁹ Bosna i Hrvatska, *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908., br. 184.

¹⁰⁰ ISTO, str. 1, vidi i br. 199, 191, 194 i d.

situacijom i ponašali. U nastaloj galami i buci, koju su pravaši namjerno izazivali, otvoreno su se čuli povici: “Dolje! To je poniženje Sabora! To Sabor ne dopušta! To ne ide! ... To ne smije biti! Kako to može biti!”¹⁰¹ Naravno, zbog svega toga namjesnik Nardelli nije uspio normalno dovršiti svoj govor na talijanskom jeziku.

Iako je uredovni jezik Sabora i Zemaljskog odbora još od onog čuvenog Pavlinovićeve prijedloga iz 1883. godine bio hrvatski, pravaški zastupnici su se posebice pozivali na tek donesenu jezičnu *Uredbu*. Prema toj *Uredbi*, donesenoj od strane središnje Vlade u Beču 26. travnja 1909., jezično pitanje u Dalmaciji bilo je uglavnom riješeno u korist hrvatskog naroda i njegova jezika, iako talijanski i njemački jezik nisu bili još posve istisnuti. Međutim, neki dijelovi te *Uredbe*, kojom je hrvatski jezik postao konačno i službeno jezik u sudstvu i upravi pokrajine, primjenjivali su se odmah, a neki su trebali stupiti na snagu tek 1. siječnja 1912. godine, što je sve skupa nepotrebno prolongiralo i stvaralo nezadovoljstvo u narodu.¹⁰²

Poznato je da je don Ivo Prodana kao i druge pravaške zastupnike oduvijek najviše interesirala državopravna ili još bolje državotvorna problematika. Stoga je on već na I. sjednici Dalmatinskog sabora u novom sazivu 1909. predložio da se, u skladu s uobičajenom praksom na početku svakog novog šestogodišnjeg saborskog perioda, na “Previšnju povelju, kojom je bio sazvan novoizabrani sabor”, odgovori što prije posebnom adresom na Kralja u kojoj bi se iznijeli ključni problemi hrvatskog naroda u pokrajini. Tražio je redovitije sazivanje Sabora i veći utjecaj zastupnika na sastavljanje dnevnog reda pojedinih sjednica, ali i rješavanje kmetskih odnošaja u Dalmaciji.¹⁰³ Potičući naknadno predsjednika Sabora dr. Vicka Ivčevića da njegov prijedlog o adresi Kralju čim prije stavi na dnevni red, Prodan kaže kako je već prošlo gotovo osam godina da dalmatinsko zastupstvo putem adrese nije imalo prigode upoznati *Njegovo Veličanstvo* sa željama i tegobama hrvatskog pučanstva. On smatra da je hitnost njegova prijedloga opravdana iz više razloga: prvo, “iz obzira prema vladaru, koji ima pravo, da prve misli sabora budu okrenute na njegovu osobu, a drugi dokaz da je predlog opravdan, stoji u činjenici, da mi kako ne utičemo na otvor, tako na žalost ne utičemo ni na zatvor sabora, te bi se moglo dogoditi da sabor bude zatvoren” i prije službenog odgovora putem adrese. Zapravo, glavni Prodanov razlog žurbi bio je opravdani strah od prijevremenog zatvaranja Sabora, što se često događalo kada bi se na njemu raspravljalo o važnim državotvornim pitanjima, a osobito kada bi se povelja rasprava o ujedinjenju Dalmacije i Hrvatske ili cjelokupnog hrvatskoga naroda u jednu državu. Obrazlažući hitnost svog prijedloga, Prodan kaže kako je posve opravdana “ova žurba” zbog nenormalnih gospodarskih, političkih, kulturnih i socijalnih prilika u pokrajini i cijeloj našoj Domovini, a posebice zbog izuzetno važnih

---

¹⁰¹ *Brzopisna izvješća XLII zasjedanja PSD ...*, sv. I., Zadar, 1911., str. 855-860.

¹⁰² V. MAŠTROVIĆ, Jezično pitanje u doba narodnog preporoda u Dalmaciji, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, zbornik, Zagreb, 1969., str. 234, 235, 241.

¹⁰³ *Brzopisna izvješća XLII zasjedanja PSD ...*, sv. I., Zadar, 1911., str. 863, 879, 880, 946.

okolnosti i velike krize dualizma u Monarhiji, te bi propust “iskrenih rieči kralju mogao donijeti kobnih posljedica po prava kraljevine Hrvatske”.¹⁰⁴

Prodanovo, Biankinijevo i nastojanje nekolicine drugih hrvatskih zastupnika ovaj put ipak su urodila plodom, jer je predsjednik Sabora Ivčević uvrstio njihov prijedlog u dnevni red V. sjednice Dalmatinskog sabora, davši im tako priliku da ga 27. rujna 1909. i usmeno obrazlože. U uvodnom dijelu svoga obrazloženja Prodan posebice naglašava kako zastupnici imaju samo jednu priliku, i to jedino na početku šestogodišnjeg rada novoizabranog Sabora, kada se mogu putem adrese izravno obratiti na *Njegovo Veličanstvo* i upoznati ga sa željama, problemima i mnogobrojnim tegobama naroda. Stoga on i zastupnici Stranke prava smatraju da tu rijetku priliku, to “dragocjeno pravo”, treba što bolje iskoristiti i Kralja izravno upoznati sa sudbonosnim pitanjima i problemima naše neujedinjene i “tužne kraljevine Hrvatske”. Zastupnici naroda imaju pravo i dužnost upoznati Kralja kako njegove vlade olako i drsko prelaze preko želja i volje hrvatskog naroda, te kako se “naša domovina počela smatrati od strane onih, koji nad nama gospoduju, kao predmet koji nema gospodara”. Narodni zastupnici, kaže Prodan, vide na svoje oči kako se danas Nijemci i Mađari natječu u svojim državnim parlamentima u Beču i Pešti tko će brže i više ugrabiti hrvatskih zemalja. Našim nepomirljivim “dušmanima apetit se razdražio osobito, odkada je aneksijom i susljednom privolom Europe, Bosna i Hercegovina, mimoišav Hrvatsku, podpala pod sferu želja i osnova njemačkih i mađjarskih”. Zajednički naponi naših dušmana učinili su da je “epohalni događaj aneksije”, koji je za nas trebao biti početak bolje i sretnije budućnosti, postao protiv naše volje velika kušnja i opasnost. Stoga, po njegovu mišljenju, zastupnici moraju učiniti sve da, ako nije kasno, spase Bosnu i Hercegovinu i ostale hrvatske zemlje od daljeg porobljavanja.¹⁰⁵

Prodanu se čini kako se približava trenutak u kojem nas povijest već unaprijed pita: hoćemo li opet postati “ujedinjeni i slobodni narod s potpunim pravom samoodluke, kao što smo i nekad bili” ili ćemo opet “klonuti i postati konačno sluge i sužnji gorega od sebe”? Upozoravajući na to i sve veća njemačka osvajanja, on drži da uz surovu silu i pamet vlada svijetom, te da je nastupilo vrijeme u kojem treba dobro promisliti što se hoće i kuda sve to smjera. Stoga se treba bratski dogovoriti i budno paziti da nam se opet ne “dogodi ta sramota”, da nas naši protivnici ne preveslaju i još jednom ne prevedu žedne preko vode. Svi vi, gospodo zastupnici, tvrdi Prodan, vrlo dobro znate da su nastupile izvanredne okolnosti u našoj užoj domovini Hrvatskoj i cijeloj Monarhiji, da te okolnosti nameću i izvanredne dužnosti, napore i oprez da “ne podlegnemo, možda zauvijek, jačemu, bogatijemu i lukavijemu od sebe, koji kao takav ne može a da nam ne bude strašno opasan”. Ta opasnost opstanku našega puka i države tjera nas da cijeli narod zainteresiramo za njegovu sudbinu. Zato naša adresa Kralju – kaže Prodan – treba biti opći “putokaz narodu, jasan pravac naše misli, jasan program našeg rada, a uz to da iz nje izvire neka naša tvrda zavjernica, čvrsta i nepokolebiva volja, da hoćemo narodnim jedinstvom do snage, a

---

¹⁰⁴ ISTO, Prodan, str. 900, 901.

¹⁰⁵ ISTO, Prodan, str. 952, 953.

snagom po što po to do potpune slobode. Inače časna g. zastupnici, kažimo čisto, ne bi nam ostalo nego da prigremo glavu, kako marva prigne šiju, pod jaram, namjesto da kao narod slavne prošlosti, narod pun samosvijesti i ponosa tražimo svoju slobodu, da do potrebe i zavojštimo na spas domovine, pravnim i ustavnim načinom bilo proti komu, i do potrebe radje izaberemo časnu smrt, nego sramotan i robski život.”¹⁰⁶

Iz navedenog jasno vidimo da je don Ivo Prodan već u obrazloženju svog prijedloga adrese iznio mnoge bitne stvari važne za opstanak hrvatskog naroda i države. Na kraju je Sabor većinom glasova prihvatio Biankinijev prijedlog, koji je gotovo identičan Prodanovu, i odlučio da se cijeli predmet oko izrade nacрта adrese prepusti posebnom Odboru od sedam članova.¹⁰⁷

Kada se na V. sjednici Dalmatinskog sabora, održanoj 27. rujna 1909., povelu rasprava o prijedlogu prof. Tome Brajkovića da Sabor preporučí središnjoj Vladi u Beču neka se prilikom izvedbe projekta o gospodarskom podignuću Dalmacije u poseban obzir uzme, zbog prevelike zaostalosti i zapuštenosti, Boka kotorska, u raspravu se uključio i don Ivo Prodan. On je u svoje ime i u ime zastupnika Stranke prava “svom dušom” podupro prijedlog prof. Brajkovića, ali je dodao da uz Boku kotorsku u pokrajini ima i drugih dijelova koji su također kao i ona teško zapušteni, pa bi ih u programu Vlade trebalo u “osobit obzir uzeti”, a to su: Zagora, Bukovica, Ravni kotari i cjelokupna sjeverozapadna Dalmacija s otocima. I jedan i drugi prijedlog Sabor je prihvatio i preporučio bečkoj Vladi.¹⁰⁸ Na istoj sjednici Prodan je u obliku posebnog zaključka predložio Pokrajinskom saboru neka se već jednom pozove središnja Vlada da najozbiljnije pristupi rješavanju “nesnosnih kmetskih odnošaja” u Dalmaciji. Ali taj prijedlog, unatoč najboljim namjerama i obrazloženju njegova podnositelja, nije bio prihvaćen, što nas ne iznenađuje jer je u Saboru i izvan njega još uvijek bilo dosta utjecajnih posjednika koji nisu željeli ukinuće starih kmetskih odnosa.¹⁰⁹

U svezi s općim planom za gospodarsku obnovu pokrajine, Prodan je na VIII. sjednici Dalmatinskog sabora, održanoj 2. listopada 1909., postavio veoma zanimljiv upit. U tom upitu on traži od Vlade da se izjasni hoće li poduzeti potrebne mjere za prokop kanala Nin-Zaton ili će produbiti Gaz između Privlake i Vira kako bi se mogla uspostaviti svakodnevna brodska veza Zadar-Obrovac, a da parobrod ne mora zaobilaziti otok Vir i izlagati se jakim udarima bure. Ivo Prodan se zalagao za produbljenje ninske luke i prokop navodno starog kanala Nin-Zaton, čije postojanje do danas nije dokazano, a za što navodi nekoliko razloga. Prvo, time bi se izbjegli veoma pogibeljni udari bure, koji oko Nina nisu toliko žestoki kao oko Vira. Drugo, tehničke “poteškoće bile bi znatno manje, pošto između Zatona i Nina, postoji korito starinskog kanala, zasuto samom zemljom, te bi se radilo o čišćenju staroga korita i produbljenju istoga”. Treće, prokopom kanala riješilo bi se i aktualno pitanje čišćenja i produbljivanja ninske luke. Četvrto, grad Nin, sjelo općine i

---

¹⁰⁶ ISTO, P r o d a n, str. 953

¹⁰⁷ ISTO, str. 954.

¹⁰⁸ ISTO, P r o d a n, str. 963, 964.

¹⁰⁹ ISTO, P r o d a n, str. 946, 1038-1043.

drugih državnih ureda, bio bi kanalom izravno povezan brodom sa Zadrom kao i okolna sela, dok sada ima "jedino općilo kolosalnicu tri puta na sedmicu". Peto, prokopom staroga kanala Nin-Zaton udovoljilo bi se nekim opravdanim zahtjevima ratne mornarice. I šesto, time bi se brodska pruga Zadar-Obrovac skratila samo u jednom pravcu za 28 kilometara, što nije nezanemarivo jer bi se time omogućila svakodnevna veza i ubrzalo prometno povezivanje s podvelebitskim krajem.¹¹⁰

Na XIII. sjednici Dalmatinskog sabora, održanoj 12. listopada 1909., opširno se raspravljalo o čestim neredima, nasilju i sukobima što ih je, uz prešutni blagoslov općinskih vlasti, izazvala objesna autonomaško-talijanaška rulja nad mirnim hrvatskim pučanstvom i njihovom imovinom u Zadru, glavnom gradu pokrajine, ne štedeći pritom ni nemoćne starce, žene i djecu. Povod toj raspravi, u kojoj je sudjelovao i Prodan, bio je prijedlog Zemaljskog odbora da se zakonskim putem, kada to nije moguće na nijedan drugi način, određeni "poslovi mjesnog redarstva" u Zadru i njegovoj bližoj okolici izuzmu iz ruku pristranog općinskog redarstva i stave izravno pod kontrolu državnih redarstvenih snaga i posebnog Vladina povjerenika, kako bi se u Gradu održao kakav-takav red i mir te sigurnost osoba i njihove imovine. Na prijedlog zakonske osnove Zemaljskog odbora, koja je u Saboru bila prihvaćena većinom glasova, zastupnici Autonomaške stranke i njihov gradonačelnik Zadra dr. Ziliotto, koji ništa nisu činili da spriječe spomenute neredi i napadaje na Hrvate, prigovarali su hrvatskim zastupnicima da usvajanjem spomenutog zakona žele ograničiti općinsku autonomiju i uvesti prinudnu upravu u Zadru, što naravno nije bilo točno. Ali točna je bila konstatacija da hrvatski zastupnici žele primiriti talijanaše i pohrvatiti zadarsku općinu, taj posljednji bastion tuđinštine i autonomaštva u Dalmaciji, koja im je zadavala toliko muke i briga.¹¹¹

Sudjelujući u raspravi i podupirući zakonski prijedlog Zemaljskog odbora o uvođenju mira i reda u zadarsku općinu, Prodan kaže kako nije slučajno što u Zadru dolazi sve češće do "tvornih napadaja" talijanaša na sve što je hrvatsko. "Napadajući na mlado i staro; bilo je slučajeva da su napadali na starca od 80 i više godina; napada se na odrasle i na djecu. Ja sam tome svjedok, svojim sam očima vidio, gdje tuku djecu iz hrvatskih škola glavom od zid crkve Sv. Šimuna, samo radi toga, jer su ih čuli, da govore hrvatski; napada se na ljude u rangu i bez ranga, na svjetovnjake i crkvenjake ..., napada se, gospodo, ovdje u Zadru na sve u opće, što je Hrvat u milo i sveto ..." ¹¹² Prodan smatra da se neredi u Zadru ne događaju slučajno, kao što to neki žele prikazati, već planski i po unaprijed dobro smišljenom sustavu "komu je tobož cilj obrana talijanaških ideala, ali osnov je tom sistemu, divlja mržnja na sve ono, što je hrvatsko". U nastavku svoje diskusije Prodan govori o brojnim primjerima autonomaško-talijanaških napadaja na Hrvate u Zadru u zadnjih tridesetak godina, a iznosi i podatke o sudskim istragama i kaznama za počinjena djela. Po njegovu mišljenju grad Zadar bi trebao biti uzor, dika i ponos cijele Dalmacije, a ne njezino

---

¹¹⁰ ISTO, P r o d a n, str. 1047-1049.

¹¹¹ ISTO, P r o d a n, str. 531-535, 1365 i d. Nerješeno zadarsko pitanje, kako nam je znano, imalo je teških posljedica po Hrvate i hrvatsku državu između dvaju svjetskih ratova.

¹¹² *Brzopisna izvješća XLII zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1911., str. 1375.

ruglo i središte autonomaštva u kojem se događaju grozne stvari, koje ga, nažalost, poput kineskog zida dijele sve više od njegove hrvatske okolice. Nesnošljivi odnosi u Gradu, nametnuti od strane autonomaša, vode totalnoj izolaciji i neminovnoj propasti talijanske inteligencije, “koja se radi niskih materijalnih interesa, a ne radi ideala, sada očajno bori proti hrvatskoj svijesti, koja se već budi; a Zadar nije više opasan zidovima ni faktično ni moralno, Zadar je otvoren poplavi hrvatske ideje i taj grad prije ili poslije mora da bude grad eminentno hrvatski, kako se dolikuje pokrajini, koja je bila kolijevka hrvatske države”.¹¹³

Na XIV. sjednici Dalmatinskog sabora, održanoj 15. listopada 1909. godine, nastavljena je rasprava o adresi kojom se, u skladu s uobičajenom praksom na početku svakog novog šestogodišnjeg saborskog perioda, pokušalo odgovoriti na Kraljevu povelju o sazivu Sabora. Najprije je saborski Odbor za izradu adrese, na čelu kojeg je stajao stari dr. Pero Čingrija, iznio svoj prijedlog *Adrese*, koji je na kraju rasprave većinom glasova i bio prihvaćen, a zatim je don Ivo Prodan, nezadovoljan njime, izložio prijedlog *Adrese* pravaških zastupnika. Prije nego što je pročitao svoju *Adresu*, Prodan kaže kako je Klub zastupnika Stranke prava preko jednog svog člana u Odboru iznio svoju posebnu “adresnu osnovu”, jer im se činilo da su gospodarska i državnopravna pitanje nepotpuno i nedovoljno naglašena u “adresnom nacrtu većine”. Državnopravna strana u jednom državnopravnom aktu kao što je *Adresa*, kaže Prodan, ima odlučujuću važnost, osobito zbog toga što su vladajući narodi i u pogledu pitanja Bosne i Hercegovine, kao što je već istaknuto, zauzeli stajalište koje je kobno za našu narodnu i državnu budućnost. Stoga je Klub Stranke prava “mišljenja, da i s naše strane volja i pravo naroda” moraju biti odlučno i jasno istaknuti. Budući da pred hrvatskim pučanstvom stoje sudbonosne bitke, a ne čarke, pravaši su u svojoj *Adresi* nastojali sintetizirati i iznijeti sva onovremena bitna pitanja hrvatske politike u Dalmaciji, te na taj način mobilizirati narod da u predstojećoj borbi za slobodu i nezavisnost ne podlegne. Pridržavajući se tih nazora, kaže Prodan, Stranka prava i njezini zastupnici izradili su poseban nacrt *Adrese*, koju danas predlažu Saboru na usvajanje, a glasi:¹¹⁴

---

¹¹³ ISTO, P r o d a n, str. 1376-1381, 1426-1428.

¹¹⁴ ISTO, P r o d a n, str. 542-548; Adresa zastupnika stranke prava, *Hrvatska kruna*, god. XVII/1909., br. 118, str. 1.

Veličanstvo!

Zastupstvo Dalmacije, ovog primorskog diela kraljevine Hrvatske, sazvano Previšnjom poveljom od 12 rujna 1909 na viećanje u Zadru, da svojim zakonodavnim djelovanjem omogućí redoviti ustvni narodni razvitak i napredak, osieća otačbeničku potrebu i podaničku dužnost, da, uz izraz poznate svoje vjernosti i odanosti, iskrenim pouzdanjem stupi pred priestolje Vašeg Veličanstva svoga kralja, te iznese tegobe koje tište ovu osiromašenu zemlju i njezino pučanstvo.

Ova pokrajna hrvatska, odciepljena od matere zemlje, a privremeno pripojena, proti svakom pravu, kraljevinam i zemljam zastupanim na carevinskom vieću, prepuštena je, bez dovoljno ustavne obrane, samovolji uprava koje joj bivaju nametnute od središnjih vlada.

U nijedno doba, od kada se Dalmacija nalazi u protupravnom sklopu nasljednih zemalja Vašeg Veličanstva, nije državna središnja vlada brigala se, da bi kako treba unapriedila, bilo na kojem polju narodnog života, dobrobit ove zemlje, nego je u prvom redu i u svako doba svu svoju brigu posvećivala nastojanju, da sprieči njezinu zakonitu težnju ujedinjenja sa materom zemljom. Sredelstva koja je u tu svrhu upotrebljavala često su umjetno ishitrena i posve nenaravna, tako da još i danas u zemlji, po svojem pučanstvu skroz hrvatskoj, ne gospoduje domaći jezik, nego je isti podvržen, bilo u ime proračunanog strančarstva, bilo u ime zlo shvaćene državne nužde, jezicima tuđjinskim; a na kulturnom i gospodarskom polju, ciela pokrajna je podvržena sustavu osiromašivanja i izrabljivanja.

Dalmacija, koja je prije sve potrebe namirivala iz vlastitih sredstava, koja je imala brojno razvijenu trgovinu sa svim susjednim zemljama i po kopnu i po moru, od kad je pod upravom središnjih vlada Vašeg Veličanstva, sve je to dublje ekonomički padala. A kako je bila ne samo u svemu prikraćena i zapostavljena, nego kako nije bilo ugovora kojeg je monarhija u zadnjih sto godina sklopila a da nije bilo na očitu štetu našeg naroda, tako je bez ikakve obrane i bez ikakve naknade sa strane države, ova zapuštena naša pokrajna ostala prepuštena dugotrajnoj svakovrsnoj ubitačnoj utakmici, koja je prouzročila propast trgovine sa susjednim zemljama, propast većine domaćih obrta, propast nekoć moćnog i glasovitog brodarstva.

Kako se za pridignuće zemlje kroz cielu dosadašnju upravu nije ništa trajna i sustavna radilo, plodovitost je zemljišta pala, krasna polja su pretvorena na mnogim predjelima u močvare, planine ogoljene, tako da suša i vjetrovi, povodnje i krupa unište često veći dio mršave ljetine. Blago, prije veći dio blagostanja, spalo je na neznatno vrelo dohodka.

U poljodjelskoj, vinorodnoj te primorskoj zemlji, po položaju od prirode blagoslovljenoj a od ljudi upropašćenoj kao Dalmacija, dospieva i za to pučanstvo u sve to veći dug, sve to veću nevolju, što svakovrsni nameti svakim danom rastu, a prihodi padaju.

Većina pučanstva naše zemlje, lišena domaće dovoljne zarade i dobitka, prisiljena je u velikoj množini da traži svoj ekonomski spas u izseljavanju, a ono što kod kuće ostaje ima se boriti ne samo sa nigdje nevidjenim nemarom državne vlasti, nego i sa utakmicom tuđih državljana, kojima je baš u Dalmaciji širom otvoreno naše more a po tom i cijelo primorje.

I kao da sve to nije dosta, središnje vlade vodile su takvu prometnu politiku, da Dalmacija još ni danas nema toliko traženih trgovačkih željezničkih puteva, i nastaje uzprkos postojećih zakona, da ovo odiljenje od svieta i u buduće potraje. Pa i same zaštitne carine, valjda korisne za ostale dielove monarhije, ubitačne su za nas, jer poskupljuju živež, koji mi moramo u velikoj množini uvažati.

Na taj način može se utvrditi, da je trgovina i promet cijele monarhije umjetno baš naperen na konačnu propast ove naše zemlje.

Da i prosvjetni napredak u ovim teškim okolnostima ne može biti na poželjnom i potrebitom stupnju, koji se zahtjeva u današnje napredno doba, posve je naravno.

Veličanstvo! Uz ovakve okolnosti i sredstva, koja stoje na raspoloženje zastupstvu Dalmacije, uz posve ograničenu, upravo ništetnu samosvojnost koju uživa ova pokrajina, svaki zakonodavni rad sabora u Zadru svadja se na obsjenu, ustavnost postaje koprena nezakonitosti.

Nastojanje da se, kako je prijeka potreba, pridigne zemlja i pučanstvo uzaludan je trud, dok god vladaju odnošaji, koji ovu pokrajinu hrvatsku podvrgavaju nehrvatskom organizmu, i u kojem svako pravo izčezava, svaka težnja hrvatska biva kao nešto protuzakonita suzbijana.

Ovakvi nenaravni i za hrvatski narod pogibeljni odnošaji nije moguće da potraju, te je skrajnja nužda da ih se popravi, kako je to jedino moguće, onim načinom, koji je Vaše Veličanstvo nama pokazalo, vjerno u govorima i prisegam položenim hrvatskom narodu.

Prema ugovoru god. 1527 te pragmatičkoj sankciji od god. 1712, Vaše Veličanstvo je, sliedeći odredbe Svoje i Svojih Slavnih predšastnika, dalo nalog još god. 1861, da se pristupi radnji oko sjedinjenja Dalmacije sa Hrvatskom, nu onda su potalijančeni organi vlade umjetnom većinom dalmatinskog sabora plemetnite očinske namjere Vašeg Veličanstva osujetili i tako ovoj pokrajini i cijeloj kraljevini Hrvaskoj neizmjereno štete nanieli.

Ali želja Vašeg Veličanstva, da se dodje do narodnog ujedinjenja, ostaje za cijeli narod kraljevine Hrvatske zakonom, pa i za zastupstvo Dalmacije ona je i danas zakon, koji se ima čim prije izvršiti u granicam narodnog i državnog prava hrvatskoga.

Veličanstvo! Kada su predstavnici naroda hrvatskoga god. 1791, radi obrane svoga ustava od njemačke centralizacije, neke posle svoje države uže privezali Ugarskoj, učinili su to uz izričiti uvijet, da zajedništvo sa Ugarskom ima potrajati "dok se ne osvoje oni krajevi Hrvatske, koji su pod Venecijom i Turskom, i

dok se tolik broj županija ne nadje na okupu, da Hrvati sami uzmognu uzdržavati jednu političku oblast”.

Ovaj uvjet naših predja danas se može bez ikakvih velikih poteškoća izpuniti, jer onaj dio Hrvatske, koji je bio pod Venecijom, davno je pod žezlom Vašeg Veličanstva, a onaj pod Turskom, Bosna i Hercegovina, od lani je takodjer konačno monarhiji Vašeg Veličanstva pripojen, te prema tomu nema više uzroka, da Hrvatska ni u cielosti ni u pojedinim dielovima bude i nadalje podložnica Ugarske, odnosno Austrije, niti to može više dozvoliti Vaše Veličanstvo koje je po položenim prisegam zvano čuvati zakonitu neodvisnost i zemljišnu cjelokupnost kraljevine Hrvatske.

S druge strane ova zakonita težnja za neodvisnošću i zemljišnom cjelokupnosti kraljevine Hrvatske, tako je u srcu i volji naroda ukorenjena, da nema sile, koja bi tu zakonitu težnju u narodu hrvatskom ugušila; a kako nijedan narod pod žezlom Vašeg Veličanstva nije dokazao, da bi Prejasnoj kući Vašeg Veličanstva bio odaniji od naroda kraljevine Hrvatske, nije pravo što razne vlade Vašeg Veličanstva od nekoliko godina postupaju sa Hrvatskom kao da je to zemlja buntovna i bezpravna, izvan zakona; nije pravo što se širom kraljevine Hrvatske hoće silom, da podigne služništvo nad slobodu, bezakonje nad pravom, neodgovorni apsolutizam nad ustav.

Mučiti jedan narod, kao što se muči narod Hrvatske, ciepati ga na razne politično-upravne skupine, podvrgavati ga silovitosti i izrabljivanju drugih naroda, pogibeljno je i može u danim prigodam postati, osobito na granici uzrokom slabosti monarhije.

Ne rade ni pravedno ni u korist monarhije Vašeg Veličanstva one Vlade, koje u svim važnim i odlučnim časovima sustavno i protupravno onemogućuju svaku ustavnu rieč i odluku naroda, koji je bio najjači bedem prijestolja i monarhije Vašeg Veličanstva, pa i u važnoj tuskorašnjoj prigodi pripojenja Bosne i Hercegovine nije bilo dozvoljeno narodu hrvatskome sudjelovati, prem se događaji u njegovoj domovini njega najviše ticahu i tiču i prem je u prvom redu bio i imanjem i životom svojih sinova izložen strahotama rata, koje su svaki čas mogle nadoć svojim užasnim posljedicam.

Ona pogibelj je uz velike žrtve i napore sretno prebrodjena, ali nije za uvijek uklonjena, niti to može biti, nego samo u onom slučaju, kad pučanstvo ovih naših zemalja bude moglo u zadovoljstvu i slobodno napredovati živeć svojim narodnim životom, kad dakle bude u jedno nezavisno državno tielo sa ostalom Hrvatskom ujedinjeno, gdje će moći sebi stvoriti po svojoj volji u sporazumu sa kraljem Vašim Veličanstvom sve potrebite uvjete bolje budućnosti.

Jedino takvo državno ujedinjenje može zajamčiti i monarhiji i narodu našem blagoslovljeno stanje mira i sretnog razvoja, pa stoga u sinovskoj svojoj odanosti i vjernosti sabor Dalmacije očekuje, da će Vaše Veličanstvo premilostivo izpuniti davnu zakonitu želju hrvatskoga naroda, te da će se Vaše Veličanstvo čim

prije udostojiti, da kralj Hrvatske sazove na skupno saborisanje zastupstva svih zemalja hrvatskoga kraljevstva.

Ovaj bi sabor, u neizmjerljivoj zahvalnosti prema Vašem Veličanstvu svom kralju, najpripravnije se dao na rad, da voljom naroda i privolom Vašeg Veličanstva uredi medjusobne odnošaje do sada raztrganih hrvatskih zemalja i raznih skupina našeg naroda na način, da svakoj vjeri bude zajamčena podpuna sloboda i jednakost, a raznim pokrajinama njihova osobita preimućstva. Ovaj bi sabor nadalje obnovio i učvrstio temelje onom zakonitom odnošaju, koji izvire iz ugovora kraljevine Hrvatske sa Prejasnim domom Vašeg Veličanstva.

Veličanstvo! Zadovoljni narodi uzdržavaju prijestolja i države, zadovoljna Hrvatska sa zadovoljnim narodom svojim bila bi kao nekada u prošlosti tako i budućnosti stup prijestolja i moćni državni čimbenik u monarhiji, kojoj bi nezavisno hrvatsko kraljevstvo bilo jamstvom, da će se u kući razvijati uživajući plodove mira i rada, a prema vani da će biti poštivana i uvažena kao velesila, kojoj je snaga u ravnopravnosti njezinih naroda i država.

Bog zaštitio, bog poživio, Vaše Veličanstvo!

*Prodan – Dr Drinković – Dr Mladinov
Dr Dulibić – Šimunić – P. Matulina.¹¹⁵*

Dakle, nakon što je u *Adresi* zastupnika Stranke prava, kako smo vidjeli, iznio gotovo sva bitna politička, gospodarska i državna pitanja hrvatskog naroda u Dalmaciji i stajališta svoje stranke prema njima, a dotakao se i aneksije Bosne i Hercegovine o kojoj se nije posebice raspravljalo, Prodan se na koncu svojeg izlaganja još jednom obraća zastupnicima Dalmatinskog sabora, sažimajući i sintetizirajući u malo riječi bit svojih pravaških zahtijevanja. Zbog važnosti i jasnoće tih njegovih temeljnih zahtjeva donosimo ih u cijelosti kako glase: "Visoki sabore! Pročitani nacrt naše adrese – kako vidite – govori njegovom veličanstvu kralju posve iskreno i odvažno, kako o svemu, tako i o najvitalnijim pitanjima, naime o odnošaju našega naroda prema Beču i Budimpešti. Mi našom adresom odbijamo njihovo tutorstvo nad našim narodom koji preko narodne volje i preko zajedništava vladalačke kuće stupa u dodir s monarhijom. Nijedan dio naše domovine ne želi i ne trpi tuđeg gospodstva, mi hoćemo cjelokupnost, sjedinjenje, cjelinu svih zemalja koje su na jugu monarhije, da ta cjelina bude imala pravo samoodluke u svim pitanjima, koja se nas tiču.

Visoki sabore! Naš narod i naša zemlja ima sve uvjete, da se o sebi, posve samostalno, razvija i živi. Imamo na to pravo, jer se prirodnoga i historičkoga svoga prava nijesmo nikada odrekli niti se možemo odreći, te tražimo da se to pravo sada, kada je potpuna mogućnost, opet ostvari, sada osobito, kad predstoji definitivno preuredjenje monarhije i kad niti s narodnog vida nema ostvarenju programa stranke prava nikakve

---

¹¹⁵ *Brzopisna izvješća XLII zasjedanja PSD ...*, sv. I., Zadar, 1911., str. 1548-1551.

prave ozbiljne zapreke. Narod hoće da uskrsne kraljevina Hrvatska ujedinjena i slobodna i da se u naša unutarnja pitanja unapried nitko više ne pača nego da ih bratskim dogovorom prema interesima kraljevine Hrvatske sami rješavamo.”¹¹⁶

Za vrijeme rasprave o predloženim nacrtima dviju adresa – pravaške *Adrese* i *Adrese* većine – autonomaški i srpski zastupnici otvoreno su istupali protiv *Adrese* zastupnika Stranke prava, a najviše su se okomili na hrvatsko povijesno državno pravo. U tome se osobito isticao zastupnik Srpske stranke dr. Lujo Bakotić. On se u ime zastupnika Srpske stranke i srpskog naroda protivio “i duhu i slovu” pravaške *Adrese* koja, po njegovu sudu, kulminira u pretjeranom isticanju hrvatskoga državnog prava i zahtjevu pravaša da se ujedine u jednu državnu cjelinu sve hrvatske zemlje na koje se ono proteže. Bakotić smatra da povijesno državno pravo, bilo kao opći postulat, bilo kao nešto što je već postojalo ili postoji, vrijedi samo onoliko koliko vrijedi snaga koja iza njega stoji i koja ga podupire.¹¹⁷

Nakon rasprave u Saboru, logično, pristupilo se glasovanju. Najprije se glasovalo o *Adresi* Kluba zastupnika Stranke prava, koja nije prihvaćena, nego *Adresa* većine. Međutim, prije nego što je usvojena ta *Adresa*, don Ivo Prodan i još petorica pravaških zastupnika, nezadovoljni ishodom glasovanja, napustili su Sabornicu prosvjedujući, premda je i *Adresa* većine sadržavala temeljni zahtjev za ujedinjenjem Dalmacije i Banske Hrvatske. Na kraju je usvojen zaključak da Zemaljski odbor “podastre” usvojenu *Adresu* njegovu veličanstvu caru i kralju Franji Josipu I. u Beč.¹¹⁸

Četrdeset i drugo zasjedanje Dalmatinskog sabora, nakon što je 18. listopada 1909. bilo na prijedlog predsjednika Ivčevića privremeno prekinuto, nastavilo je s radom 17. siječnja 1910. godine.¹¹⁹ Već na XX. sjednici Sabora, održanoj 18. siječnja 1910., Prodan se zalagao za uređenje stare i izgradnju nove zgrade hrvatske škole u Zadru.¹²⁰ Na istoj sjednici zalagao se i za uvođenje općeg i jednakog prava glasa za izbor vijećnika u općinska vijeća. U tom smislu predložio je neka Pokrajinski sabor izvoli zaključiti da Zemaljski odbor izradi i na idućem saborskom zasjedanju predloži na usvajanje zakonsku osnovu za uvođenje općeg prava glasa na općinskim izborima, a u slučaju da ta osnova ne bi bila sankcionirana od strane Cara, onda bar takvu zakonsku osnovu koja bi se općem i jednakom pravu glasa što više približila. U obrazloženju svog prijedloga Prodan kaže kako se teško može shvatiti središnju vlast u Beču, koja je uvela opće, jednako i tajno pravo glasa za izbor zastupnika u Carevinsko vijeće, a da to isto pravo nije uvedeno pri izboru vijećnika u općinska vijeća ili, pak, za izbor zastupnika za Dalmatinski sabor. Po njegovu mišljenju opće pravo glasa trebalo je najprije uvesti na najnižu lokalnu izbornu razinu, u općine i općinske izbore gdje se rješavaju i zastupaju najvažniji interesi većine pučanstva, pa tek onda ići prema izboru zastupnika u pokrajinske sabore i središnji državni parlament u Beču. Tim više što općine u Dalmaciji, kako kaže, zbog tradicije i visoko razvijene

---

¹¹⁶ ISTO, P r o d a n, str. 1551.

¹¹⁷ ISTO, B a k o t i ć, str. 1557, 1558.

¹¹⁸ ISTO, str. 1572.

¹¹⁹ ISTO, str. 1686.

¹²⁰ *Brzopisna izvješća XLIII. zasjedanja PSD ...*, sv. II., Zadar, 1911., str. 18.

komunalne autonomije izgledaju kao nekakve male republike u kojima puk slobodno bira “općinsko vijeće, kao što pučanstvo bira zastupnike u republici, vijeće pak bira načelnika, kao što u republici parlament bira predsjednika”.¹²¹ Poslije kraće rasprave većina zastupnika zaključila je u Saboru, a s time se suglasio i Prodan, da njegov prijedlog bude najprije ustupljen na proučavanje posebnom Odboru za izbornu reformu.¹²²

Kao čovjek i svećenik, iznikao iz skromne i siromašne mnogočlane seljačke obitelji, Prodan se zalagao za pomoć siromašnima, bolesnima i nemoćnima. U tom smislu predlagao je čak da i “spisi siročadi budu oprošteni od poštarine u sirotinjskim poslima”, kako bi im škole i župni uredi mogli više pomoći, što je Sabor bez oklijevanja prihvatio.¹²³ Na istoj sjednici Dalmatinskog sabora, XXI. po redu u tom zasjedanju, održanoj 20. siječnja 1910., Prodan je tražio da se na Olibu i Velom Ižu – zbog brojnosti pučanstva, velikog broja manjih i većih brodova, te razvijene trgovine vinom, uljem smokvama, maslinama i ogrijevnim drvom crnikom – otvori lučki ured, što je Sabor odmah prihvatio. Njegov prijedlog glasi: “Dalmatinski sabor izražuje želju vladi Njegova Veličanstva, da se u Velom Ižu Salske občine i na Olibu silbanjske občine ustanovi što prije lučko izloženstvo, koje je uslijed znatnog broja brodova i sve to više rastućeg prometa za oba mjesta veoma potrebno”.¹²⁴ Prodan također podupire i nadopunjuje prijedlog zastupnika Ivana Lupisa da Sabor pozove središnju Vladu u Beču neka iznese pred Carevinsko vijeće zakonsku osnovu za uređenje mirovina pomorskim časnicima, mornarima i starim ribarima. Jer, kaže on, ako itko zaslužuje pomoć u stare dane, to su naši pomorci, koji “žive tako nesretno i toliko trpe u životu, da se punim pravom veli, da ima devet kora na kruhu, što ga mornari jedu”.¹²⁵

Kada se na XXV. sjednici Dalmatinskog sabora, održanoj 29. siječnja 1910. godine, na poticaj saborskog Odbora za gradnju željeznice, povela duža rasprava o izgradnji željezničke pruge kojom bi se prometno izolirana Dalmacija preko Like izravno spojila s Banskom Hrvatskom, Ivo Prodan je u tome živo sudjelovao, ukazujući ne samo na financijske i materijalne poteškoće, nego i na neriješena politička pitanja koja priječe tu izgradnju. Željezničko pitanje u Dalmaciji, po njegovu mišljenju, jedno je od najbolnijih i najtežih gospodarskih i političkih pitanja, koje ponajbolje kazuje u “kakvim okolnostima živimo, kako nam je i kako će nam biti u buduću” ako se ne budemo uzdali u vlastite snage, odnosno “use i u svoje kljuse”. U prilog tome on navodi kako ima više od 40 godina da je zakon o gradnji željezničke pruge Zadar-Knin dobio carsku sankciju, a još se sagradilo nije ništa, pa se boji, ako se ne oslonimo na vlastite snage, da bi moglo proći još 40 godina a da stanje ostane, nažalost, kakvo je i bilo. Ali da se to ne bi dogodilo, Prodan predlaže osnivanje jednog domaćeg konzorcija koji bi odmah započeo s izgradnjom željezničke pruge jer je teško očekivati značajnija ulaganja i pomoć iz Beča ili Budimpešte, ako dobro

---

¹²¹ ISTO, Prodan, str. 25, 26.

¹²² ISTO, str. 28.

¹²³ ISTO, Prodan, str. 62.

¹²⁴ ISTO, Prodan, str. 62, 63.

¹²⁵ ISTO, Prodan, str. 65, 66.

znamo kakvi vjetrovi otud pušu. “Zlo iz Beča, gore iz Pešte, zlo iz Pešte, gore iz Beča”, njegova je temeljna misao u odnosima prema Mađarima i Austrijancima. Prodan u Saboru otvoreno tvrdi: “Željezničko pitanje je eminentno političko pitanje. I stalno, da je to glavni uzrok, radi kojeg se neke željeznice u Dalmaciji ne grade. Pokle postoje isti uzroci, koji i dosle, sva je prilika, da će se Beč i Budimpešta jedan na drugoga tužiti. Jedan će kazat: Ja nijesam kriv, nego ti; a drugi opet: Ti si kriv, a ne ja.”¹²⁶ A u stvari krivi su obojica, i Beč i Pešta jer se protive nacionalnom, gospodarskom, prometnom, kulturnom, političkom i svakom drugom povezivanju i integriranju hrvatskih zemalja i hrvatskog naroda, a osobito ujedinjenju Dalmacije s Banskom Hrvatskom.

Don Ivo Prodan i kao pravaš smatra da svakako treba nastojati oko rješavanja materijalnih i financijskih problema, pa i izgradnje dalmatinske željeznice, jer bez toga nema boljeg života i napretka, i u tome se uglavnom svi slažemo; ali nama je u “prvom redu potrebno da se skrbimo za rješavanje naših državnih odnošaja” prema Beču i Pešti; dakle, da jedinstveno brinemo i nastojimo oko rješenja tog najvitalnijeg državnopravnog političkog pitanja, jer to je ono najvažnije što nedostaje hrvatskom narodu i državi. Brinuti se samo za materijalna i financijska pitanja, ma koliko ona bila važna, a zapostavljati politička, to je, kaže Prodan, kao “staviti kola ispred volova”, a tako se, priznat ćete, gospodo zastupnici, ne može naprijed. Vraćajući se važnom pitanju izgradnje željezničkog spoja između Dalmacije i Banske Hrvatske, on smatra da se najprije treba osloniti na vlastite snage te, kao i u slučaju obnove filokserom uništenih vinograda, započeti samostalno s izgradnjom željezničke pruge, a onda će najvjerojatnije u pomoć priskočiti i država. Kako vidimo, Prodan nije loše razmišljao, tim više što bi se kroz otvaranje velikih radova bar privremeno riješio i socijalni problem nezaposlenosti i masovnog iseljavanja pučanstva u Ameriku, ali izgradnja željezničkog spoja s Hrvatskom stvarno je nadilazila skromne materijalne i financijske snage filokserom uništene i vinskom klauzulom dotučene siromašne pokrajine Dalmacije.¹²⁷

Zastupnici Stranke prava na čelu sa svojim predsjednikom don Ivom Prodanom – nezadovoljni s radom Dalmatinskog sabora, a posebice nezadovoljni njegovim pristranim držanjem u svezi s nepravilnim izborom zastupnika don Nike Ribičića u Makarskoj 1908., kada je za zastupnika trebao biti izabran pravaš Mate Klarić – odlučili su pretjeranim zahtjevima, upitima i hitnošću njihovih rješenja opstruirati rad Sabora. Oni su u drugoj polovici siječnja 1910. godine rad Sabora, po unaprijed smišljanom planu, doslovce zatrpali brojnim upitima, prijedlozima i zaključcima, te njihovim opširnim obrazloženjima, inzistirajući stalno na prešnosti, da on nije mogao nastaviti s normalnim radom. Zbog toga je saborska većina, na prijedlog klubova zastupnika Hrvatske i Srpske stranke, odlučila 3. veljače 1910. prekinuti daljnji rad XLII. zasjedanja Pokrajinskog sabora.¹²⁸ Opstrukcija pravaških zastupnika prestala je kada se Ribičić, pod sve većim pritiskom javnosti, na idućem saborskom zasjedanju sam odrekao zastupničkog mandata.

---

¹²⁶ ISTO, P r o d a n, str. 254.

¹²⁷ ISTO, P r o d a n, str. 255-257.

¹²⁸ ISTO, sv. I., str. 379, 868, 1610-1627, sv. II., str. 169-179, 268, 269 i d., a o zatvaranju Sabora vidi str. 411.

Pravaški zastupnici i don Ivo Prodan pokazali su tijekom XLII. zasjedanja Dalmatinskog sabora izuzetno veliku aktivnost i umješnost parlamentarnog rada. To je osobito vidljivo iz njihovih brojnih rasprava i diskusija o gotovo svim bitnim onovremenim problemima pokrajine Dalmacije i njezina pučanstva, a posebice iz mnogobrojnih upita, prijedloga i zaključaka koje su postavljali Vladi, Predsjedništvu Sabora i Zemaljskom odboru. Tako je, primjerice, sam don Ivo Prodan uputio Vladi Njegova Veličanstva 86 upita, 9 upita postavio je Predsjedništvu Sabora i Zemaljskom odboru, te u obliku zaključaka u Saboru iznio 29 prijedloga, a u svezi sa svim time održao je još 35 govora. Uz svakodnevno uređivanje *Hrvatske krune*, vođenje stranke i supotpisivanje gotovo svih pravaških i mnogih drugih zastupničkih prijedloga i upita, moramo priznati da je to bio ogroman posao za koji je trebalo jako mnogo truda i energije.

Ne žaleći truda, Prodan pita Vladu Njegova Veličanstva: o poštanskom uredu u Kukljici i Nadinu, o hrvatskom dječjem vrtiću u Arbanasima, o zapljeni *Hrvatske krune*, o pomoći za uništenje skakavaca na otoku Pagu, o pomoći Pažanima i Kotoranima zbog elementarnih nepogoda i nanesenih šteta, o pitkoj vodi na Dugom otoku, o produbljivanju Gaza između Privlake i Vira, o uređenju luke u Ninu i parobrodarskoj vezi Zadar-Obrovac, o opskrbi Vlačića na Pagu pitkom vodom, o gradnji crkve u Brgatu, o pripomoći za gradnju puta Nunić-Dobropoljci, o carinskom uredu u Ninu, o gradnji gata na otoku Ošljaku, o ponovnom premještanju žandarmerijske postaje u Nin, o munjovodima na javnim zgradama, o obrtarini za ribarenje braće Parić u Vinjercu, o vodovodu za biogradsko primorje, o nastojanju nekih kmetova da otkupe zemlju koju obrađuju, o neredima u Kaštel Novom kod Trogira, o oprostima od poreza pučanstvu kotara Benkovac, o gradnji luke u Bibinjama, o poštanskom uredu u Ražancu, Poličniku i Sukošanu, o utemeljenju kaznionice u Vrani kod Biograda na poljodjelskoj osnovi, o poštanskoj vezi za Komin, o pristaništu u Jesenicama i prijevozu preko Maslenice, o popravku puta od Raba do Banjola, o pitkoj vodi, brzojavnoj postaji i gradnji obale u Premudi, o pomoći za gradnju puta Jesenice-Tribanj, o isušivanju nadinskog blata, o gradnji željeznice Zadar-Benkovac-Kistanje-Knin, o odšteti dušobrižnicima u Ljupču i Turnju zbog neprimanja poreštine, o razdiobi općinske zemlje (muše) u Kaštel Štafiliću, o lukobranu u Žmanu, o pitkoj vodi u Vinjercu i Preku, o izgradnji putova na Ugljanu, o poboljšanju stanja pokretnih četa "kolunaša", o zdravstvenom stanju u Poljani i Sutomišćici, o gradnji crkve u Preku, o parobrodarskoj vezi s Dugim otokom, o gradnji bunara u Zaglavu, o oprostima od šumskih globa na Pagu, o izgradnji gata u selu Luka na Dugom otoku, o uređenju vrulje u Sutomišćici, o gradnji bunara za pitku vodu u Staroj Novalji, o poštanskom uredu u Čilipima, o pitkoj vodi, crkvi i lukobranu u Vrgadi, o izgradnji gata u Vlačićima na Pagu, o pitkoj vodi u Rabu, o izgradnji svjetionika na otočiću Turošćak, o krizi ribarstva u Dalmaciji, o konjarini i naknadi poreštine dušobrižniku u Nuniću, o odšteti općini Pag zbog gubitka prireza na soline, o naknadi dušobrižniku u Kistanjama, o školi u Nuniću, o popravku puta u Arbanasima, o polaganju ispita na njemačkom jeziku za ravnatelje poštanskih ureda, o jeziku na kojem se polažu ispiti za carinike, financijske i pomorske činovnike, o globama za prodaju vina na malo, o popravku crkve sv. Stošije i sv. Krševana u Zadru, o kontinuiranom poučavanju na gimnazijama, o mostu na Karišnici u Karinu, općenito o

boljoj opskrbi pučanstva pitkom vodom, o doprinosu za ogrijev Hrvatskoj gimnaziji u Zadru, o gospodarskom propadanju pučanstva “Velebitskog gorja i podgorja”, o potpori za otkup rapskih posjeda na Lunu, o poboljšanju prilika poštanskih poslovača, o dopustu činovnicima Financijske uprave u Dalmaciji, o proviziji za nabavu drva za loženje u Zadru, o povećanju broja činovnika u Kotarskom poglavarstvu u Zadru, o osnivanju poglavarstvenih ročišta u općinama Novigrad, Sali i Silba, o lukobranu u Nevidanima i o boljem uređenju grada Raba i okolnih sela.¹²⁹

Predsjedništvu Dalmatinskog sabora i Zemaljskom odboru Prodan je, kako smo rekli, uputio devet upita i to: o redovitom godišnjem sazivanju Dalmatinskog sabora, o utjecaju zastupnika na sastavljanje dnevnog reda sjednica Sabora, o navođenju tiskanih izvješća zastupnicima po rednim brojevima, o uvrštavanju u dnevni red rasprave o adresi, o potpori Vlade i hrani dušobrižnika u bolnicama, o postavljanju oglasnih tabla po selima, o čekovima za utjerivanje poreza i globa, o molbi Odbora za Zoranićevu proslavu u Ninu i o prijedlogu dr. Ante Dulibića u svezi s izborom zastupnika grada Makarske.¹³⁰

Dalmatinskom saboru Prodan je u obliku zaključaka iznio 29 prijedloga na usvajanje, a to su: da se na carsku povelju o sazivu Sabora odgovori adresom, da se za izradu prijedloga adrese izabere poseban odbor, da se riješi kmetsko pitanje u pokrajini, da se ispravi 35. član izbornog *Zemaljskog reda*, da se izradi i predloži zakonska osnova za uvođenje općeg, tajnog i jednakog prava glasa za općinske izbore, da se izgradi zgrada za Hrvatsku pučku školu u Zadru, da se utemelji lučka ispostava u Olibu i Velom Ižu, da se uvede oprost od poštarine prilikom dopisivanja u sirotinjskim poslovima, da se proglaš predjelnim (regionalnim) općinski put Smilčić-Novigrad, da se uredi luka i opskrba pitkom vodom u Filipjakovu, da se u Galovcu izgradi cisterna za pitku vodu, da se pročisti luka u Novalji, da se dade godišnja pripomoć učiteljima u Dubrovniku, da se uz pomoć Vlade prodaju Pakošćancima posjedi Tolić Krneruti, da se opet otvori carinski ured u Ninu, da se uredi istočni dio zadarske luke i izgradi obala, da se izgradi lukobran u Lučini kod Ugljana, da se u međudržavnim ugovorima bolje zaštite prava i interesi dalmatinskih ribara, da se izgradi svjetionik na otočiću Turošćaku, da se utemelji stalna godišnja državna potpora za unaprijeđenje ribarstva i ribarskih zadruga, da se izgradi mostić između Stanova i Sukošana, da se popravi status pokretnih četa “kolunaša” u Smilčiću i Benkovcu, da se dopusti iskusnim seoskim zidarima zidanje kuća izvan grada, da se poboljša gospodarski položaj svjetioničara, da se izgradi lukobran u Žmanu, da se školom, poštom i parobrodarskom vezom bar donekle ublaži zapuštenost otoka Rave i Sestrinja, da se ponovno otvori pučka škola u Vinjercu, da se od Sali i Zaglava do Velog Rata na Dugom otoku izgradi kolski put, da se kolski put izgradi i na otoku Ugljanu od Kukljice do Ugljana, da se Zadru i njegovoj okolici smanje državni porezi od 1911. do 1915. godine radi planiranog premještanja vojske, da država prepusti pokrajini državno-vojna zemljišta u

---

¹²⁹ ISTO, sv. I., P r o d a n, str. 913, 937-939, 968, 969, 982, 983, 1006, 1047, 1053, 1096-1099, 1118, 1154, 1155, 1208, 1299, 1300-1304, 1314, 1315, 1317, 1367, 1448-1453, 1503-1507, 1529, 1531-1535, 1539, 1581, 1582, 1584, 1633, 1634, 1652, 1653, 1658, 1659, sv. II., P r o d a n, str. 10, 17, 54, 100, 134, 141, 164, 165, 171, 183-185, 224-226, 234, 272, 276-282.

¹³⁰ ISTO, sv. I., P r o d a n, str. 864, 879, 880-902, 1319, 1639, 1640.

neposrednoj blizini Zadra i odobri beskamratne zajmove za izgradnju industrijskih poduzeća na njima.¹³¹

Uz već izneseno, o izuzetno velikoj Prodanovoj zastupničkoj aktivnosti, trudu i zalaganju na tek minulom saborskom zasjedanju na osobit način svjedoči i njegovih 35 govora održanih tada u Dalmatinskom saboru. A on je govorio o najrazličitijim pitanjima i problemima koji su tištali hrvatsko pučanstvo u Dalmaciji, primjerice, govorio je: o saborskoj *Adresi* Kralju, o seoskim blagajnama za gospodarsko podignuće Dalmacije, a osobito Boke kotorske, o sudu na Korčuli, o ukinuću kmetstva, o veleizdajničkom procesu Srbima u Zagrebu, o zakonskoj osnovi za uvođenje državnog redarstva u Zadru, o izgradnji zgrade za hrvatske škole u glavnom gradu pokrajine, o ispravku 35. članka *Zemaljskog reda*, o zakonskoj osnovi za općinske izbore na temelju općeg i jednakog prava glasa, o promicanju industrije u Dalmaciji, o državnom oprostima od poštarine u sirotinjskim poslima, o utemeljenju lučke ispostave u Velom Ižu i Olibu, o uređenju mirovine za stare pomorske časnike, mornare i ribare, o uređenju puta Novigrad-Smilčić, o potpori Sanatoriju Račić, o otvaranju škole za vrtlarstvo i uzgoj cvijeća u Herceg Novom, o stipendijama za učenike graditeljske, umjetničke i obrtničke škole u Splitu, o željezničkom pitanju i spoju Dalmacije s Hrvatskom, o lukobranu u Nevidanima, o izgradnji lukobrana u luci Žalići na Silbi, o gradnji lukobrana u Dumbokoj ispod sela Dragove na Dugom otoku, o poštanskom skupljalištu u Nevidanima, o uređenju učiteljskih plaća, o čitankama za ponavljaonice, o proučavanju tla i podneblja, o zaštiti prava domaćih ribara, o putujućim učiteljima za ribarstvo, o oprostima od ribarske obrtarine, o domaćoj tvornici ribarskih mreža, o stipendijama za studente šumarstva, o ponovnom otvaranju škole u Vinjercu, o pošti i školi na Ravi i Sestruncu, o carinskom uredu u Ninu, o luci i vodi u Sv. Filipjakovu i o boljoj opskrbi pokretnih četa u Smilčiću i Benkovcu.¹³²

Četrdeset treće zasjedanje Dalmatinskog sabora održano je od 3. do 29 listopada 1910. godine, a imalo je ukupno trinaest sjednica. Nezadovoljni Vladinim rješenjem jezičnog pitanja od 26. travnja 1909., osobito zbog zadržavanja nekih elemenata dvojezičnosti, pravaški zastupnici na čelu s dr. Matom Drinkovićem podnijeli su još 25. siječnja 1910. godine zakonsku osnovu za drukčije rješenje tog problema. Cilj njihova prijedloga bio je da se u sve državne urede u Dalmaciji uvede kao službeni hrvatski jezik, te maksimalno istisne iz uporabe talijanski i njemački, što najnovijom Vladinom jezičnom naredbom nije bilo dokraja učinjeno. Naime, ta *Uredba* sadržavala je zaista neke elemente dvojezičnosti (hrvatski - talijanski), a prešutno se podrazumijevalo i korištenje njemačkog jezika u komunikaciji s vladama u Zadru i Beču, premda se taj jezik nigdje izravno ne spominje. Na III. sjednici Sabora, održanoj 13. listopada 1910., povelu se opširna rasprava o Drinkovićevu prijedlogu u kojoj je sudjelovao i don Ivo Prodan. Obrazlažući svoj prijedlog, Drinković posebice naglašava kako je Dalmacija oduvijek bila hrvatska zemlja –

---

¹³¹ ISTO, sv. I., P r o d a n, str. 863, 946, 950, 1038, 1117, 1312, 1527, 1542, sv. II., P r o d a n, str. 18, 25, 62, 83, 215-219.

¹³² ISTO, sv. I., P r o d a n, str. 952, 955, 963, 1021, 1042, 1088, 1139, 1142, 1143, 1372, 1426, 1548, sv. II., P r o d a n, str. 18, 22, 25, 58, 62, 65, 83, 111, 235, 241, 254, 342, 347, 350, 354, 357, 362, 370, 382, 387, 392, 395, 397, 402, 405, 407.

hrvatska po prošlosti, hrvatska po državnosti, hrvatska po “starom knjištvu”, hrvatska po pučanstvu, hrvatska po kulturi i jeziku – te kako u njoj nema mjesta ni za talijanski ni za njemački jezik, što su austrijske vlasti dosad pokušavale otvoreno nametnuti, a sad nastoje putem jezične naredbe prikriveno progurati. On drži da se o hrvatskom jeziku treba i mora odlučivati u Saboru, a ne u vladinim uredima u Zadru i Beču, te da Hrvati imaju i povijesno i prirodno pravo da u Dalmaciji službeno bude “uredovni jezik čisto i isključivo hrvatski”.¹³³

Na Drinkovićeve prijedlog i obrazloženje odmah je reagirao namjesnik Dalmacije Niko Nardelli. On upozorava Drinkovića i njegove kolege, a i ostale zastupnike u Saboru da “odredbe o uporabi jezika pri državnim vlastima ne spadaju, po ustavnim zakonima, u djelokrug” rada pokrajinskih sabora i njihovih zastupnika, već da se o tome odlučuje na višoj razini. Drugim riječima da o službenoj uporabi hrvatskog jezika ne može meritorno odlučivati Dalmatinski sabor, te da je pitanje o “porabi jezika pri civilnim državnim vlastima” i njihovim uredima u Dalmaciji već dovoljno uređeno ministarskom naredbom iz Beča od 26. travnja 1909. godine.¹³⁴

Braneći Vladine jezične naredbe kao dobro rješenje tog problema, kao maksimum koji se u datim okolnostima na pregovorima u Beču mogao postići, Juraj Biankini opominje pravaške zastupnike da se ponovnim izvlačenjem i aktualiziranjem jezičnog pitanja ne služe u politikantske svrhe jer su u nametnutom Vladinu rješenju tog problema i sami djelomice sudjelovali.¹³⁵ To je ponukalo i izazvalo don Ivu Prodana da, budući je i on bio jedan od sudionika u pregovorima o rješavanju jezičnog pitanja, iznese cijeli tijek pregovora i u Zadru i u Beču. Nastojeći skinuti svu odgovornost sa sebe i svoje stranke, Prodan kaže da je njemu odmah bilo sumnjivo kada ih je Vlada samo nekoliko mjeseci nakon prekinutih pregovora u Zadru pozvala na konferenciju u Beč. On se nikako ne može oteti dojmu kako je središnja Vlada u Beču, ubrzanim rješavanjem jezičnog pitanja između Hrvata, Talijana i Nijemaca u Dalmaciji, pokušavala stvoriti jedan presedan kojim je nastojala utjecati na Čehe da i oni popuste “prema Nijemcima u Češkoj, jer su Česi stajali na stanovištu, da se jedino zakonitim putem i jedino u češkom saboru može riješiti jezično pitanje u Češkoj”. Sumnjajući u iskrene namjere Vlade i njezino pravedno rješenje jezičnog pitanja, Prodan je predlagao da se “niti ne ide u Beč” na pregovore, već da se upute samo dvojica izaslanika koji će ispitati tamošnje raspoloženje, ali je poslije na nagovor zastupnika Hrvatske stranke, kada je dobio garancije da se nikako i nikomu neće popuštati, pristao i oputovao u Beč. Međutim, već nakon početnih pregovora kada mu je postalo jasno da će hrvatski delegati ipak morati popustiti, on se povukao i u pregovorima dalje nije sudjelovao. A rezultat tih pregovora jest – zna se – jezična naredba od 26. travnja 1909. godine koja nikoga ne zadovoljava. Prodan smatra da su se i drugi hrvatski

---

¹³³ *Brzopisna izvješća XLIII. zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1911., str. 548-558.

¹³⁴ ISTO, Nardelli, str. 559.

¹³⁵ ISTO, Biankini, str. 560-564, 570-578.

pregovarači kao i on, kada su vidjeli da se ne može izboriti pravednije i bolje rješenje od ponuđenoga, trebali povući i napustiti pregovore.¹³⁶

Iako je Biankini izjavio da će glasovati protiv, na kraju je Drinkovićev prijedlog zakonske osnove za rješenje jezičnog pitanja u Dalmaciji bio predan na tobožnje proučavanje posebnom Odboru sedmorice. U taj Odbor bili su većinom glasova izabrani: Juraj Biankini, Pero Čingrija, Mate Drinković, Ante Trumbić, Josip Kulišić, Jerko Tomaseo i Vjekoslav Ziliotto.¹³⁷ Za predsjednika Odbora izabran je stari Čingrija, a njegov izvjestitelj postao je Ante Trumbić. U izvješću Odbora, koje je na IX. sjednici Sabora 24. listopada 1910. pročitao Trumbić, najprije se iznosi povijesni pregled rješavanja jezičnog pitanja u Dalmaciji, prihvaća Vladina jezična naredba te predlaže da se, uz određeni nadzor njezina provođenja, prijeđe preko Drinkovićeve prijedloga na dnevni red Sabora. Drugim riječima, odbacuje se Drinkovićeve zakonska osnova za konačno rješenje jezičnog pitanja, ali se naglašava pravo Dalmatinskog sabora da se tim pitanjem i dalje bavi i o njemu meritorno odlučuje, što se osobito vidi iz sljedećeg: “Prošle pak godine Vlada se je odlučila, da, uz prethodno sporazumljenje zanimanih faktora u pokrajini, izda naredbu o jeziku, što se je i dogodilo te je bila izdana skupna naredba od 26/4 1909 svih ministarstava, izim onoga za zemaljsku obranu i za željeznice, o upotrebljavanju jezika kod c. k. civilnih državnih vlasti i ureda u Dalmaciji. Ovaj praktični uspjeh pokazuje, kako su naši predstavnici, osobito u vrijeme neizvjesnosti i podjele mnijenja, uvidjavno postupili, kada se za pitanje nadležnosti nisu zauzimali više negoli je praktična svrha preporučivala u korist glavne stvari. Nego izdavanjem spomenute naredbe nije rečeno da smo mi napustili pravo našega sabora, da se zakonodavnim putem bavi ovim pitanjem.”¹³⁸

Poslije pročitano izvješća Odbora sedmorice došlo je u Saboru do opširne rasprave u kojoj su sudjelovali: Mate Drinković, Stjepan Knežević, Lujo Bakotić, Ivo Prodan, Luigi Vjekoslav Ziliotto i dopredsjednik Namjesništva Josip Tončić. Braneći svoj prijedlog i ističući njegovu vrijednost, unatoč činjenici što je Odbor preporučio Saboru da ga ne prihvati, Drinković navodi čak i Biankinijevo mišljenje koji je, među inim, kazao da je Drinkovićev prijedlog sam po sebi dobar, gotovo idealan, te da bi ga “svi rado prihvatili i za njega glasovali” kada bi postojala i najmanja nada da taj prijedlog prođe u Beču i dobije carsku sankciju.¹³⁹ Protiv izvješća Odbora i njegovih zaključaka, a u prilog Drinkovićevu prijedlogu zakonske osnove za konačno rješenje jezičnog pitanja govorio je Ivo Prodan. On je odlučno istupio protiv Vladine jezične naredbe, načina na koji je ona bila donesena, a posebice protiv načina i postupaka na koji se primjenjivala u praksi. Na kraju Prodan predlaže da se u potpunosti odbaci Vladina jezična naredba i prihvati Drinkovićev prijedlog kao najbolje moguće rješenje i najčasniji izlaz iz nastale situacije.¹⁴⁰ Naravno,

---

¹³⁶ ISTO, P r o d a n, str. 578-584.

¹³⁷ ISTO, str. 595.

¹³⁸ ISTO, T r u m b i ć, str. 433-436.

¹³⁹ ISTO, str. 823-846.

¹⁴⁰ ISTO, P r o d a n, str. 829-832.

Sabor to nije usvojio, nego je s 26 glasova protiv i 7 za odbacio Drinkovićev prijedlog i usvojio izvješće i zaključke saborskog Odbora.¹⁴¹

Na VI. sjednici Dalmatinskog sabora, održanoj 18. listopada 1910. godine, Prodan je preko Sabora postavio Vladi više upita, ali dva imaju izrazito egzistencijalno-socijalnu komponentu – jeftiniji uvoz živežnih namirnica i hitna obustava “rubačine” naroda – što govori o njegovoj velikoj socijalnoj osjetljivosti za životne muke i tegobe siromašnog pučanstva. U prvom upitu on kaže da je u Dalmaciji zbog gospodarske krize, nastale najviše zbog vinske klauzule, elementarnih nepogoda, “nerodica, crkavica blaga i zastoja u obrtu i trgovini”, došlo do velike skupoće zbog koje narod jedva preživljava, pa poziva Vladu da svojim mjerama omogući i ubrza uvoz Lloydovim parobrodima jeftinijih živežnih namirnica u ovu gladnu pokrajinu. U drugom upitu Prodan traži od Sabora neka hitno usvoji zaključak kojim se poziva carsko-kraljevska Vlada, da “brzobjavnim putem obustavi po Dalmaciji rubačinu radi poreza i globa”, te tako omogući siromašnom seljaku da bar “unese kukavnu ljetinu u kuću i bude u mogućnosti, da što proda”. Ako ne bi bilo moguće na duži rok, on traži da se “rubačina” naroda obustavi makar privremeno za “mjesec i po dana”.¹⁴²

U kratkom obrazloženju tog svog prijedloga Prodan kaže: “Visoki sabore! Cijenim, da je obrazložba toga prešnoga predloga skoro suvišna. Poznato je svakomu u kolikoj je bijedi i nevolji težački stalež. Poznato je takodjer, da je ova godina sasna slaba bila i narod od nje sasna malo koristi ima, a i ono malo, što je rodilo na pšenici, kukuruzu i vinu, to još narod nije potpuno u kuću unio: još ima po poljima snopova žita, kukuruz je u polju, koji nije pobran, a još ima kako je poznato u nekim predjelima Dalmacije vinograda, koji još nijesu otrgani. Narod dakle dosle nije mogao doći do novca. Porezni organi bez obzira na sve to dolaze s nalogom, da se ide prisilnim načinom od naroda utjerivati porez i globe. Pošto je ta rubačina zauzela maha – ja sam primio i brzojava i pismenih tužaba osobito iz Kotara – smatram, da mi je dužnost, da upozorim na to ovaj visoki sabor i zamolim, neka glasuju prešnost predloga, neka bi vlada, koja će i sama uvidjeti prešnost predloga, brzim putem obustavila rubačinu, dok narod uzmogne doći do novca da plati porez.”¹⁴³ Saslušavši pomno Prodana, kojeg je otvoreno podržao Ante Trumbić, zastupnici su gotovo bez rasprave usvojili njegov predloženi zaključak.

---

¹⁴¹ ISTO, str. 845.

¹⁴² ISTO, str. 651.

¹⁴³ ISTO, P r o d a n, str. 653.

Na istoj sjednici Sabora Prodan je predložio i dobro obrazložio, a gradonačelnik Zadra Ziliotto nadopunio, da se zatraži od Vlade pomoć za uređenje i izgradnju zapadne i dijelova sjeveroistočne obale u zadrskoj luci. Također je predložio da se zatraži pomoć za izgradnju jednog kolnog puta na otoku Ugljanu, kojim bi se povezala mjesta Ugljan, Lukoran, Sutomišćica, Preko, Kali i Kukljica. I jedan i drugi prijedlog jednoglasno je usvojio Dalmatinski sabor i preporučio Vladi.¹⁴⁴

Sudjelujući u raspravi o pokrajinskom školskom proračunu za 1911. godinu, koja je održana na VII. sjednici 19. listopada 1910., Prodan nije mnogo govorio o financijskim sredstvima, ali je iskoristio priliku i u Saboru iznio najvažnije probleme vezane uz školstvo, prosvjetu, kulturu i obrazovanje u svom izbornom kotaru – Zadar, Rab, Pag i Biograd – odnosno u sjeverozapadnoj Dalmaciji. Pravilno uočivši veliku važnost prosvjete i obrazovanja u odgoju mladog čovjeka, on u odgojno-obrazovnom procesu na prvo mjesto stavlja brigu o pučkom školstvu, jer pravi početak svakog obrazovanja i “prosvjete jeste pučka škola”. Stoga se Prodan posve opravdano pita: što se to u posljednje vrijeme događa s našim pučkim školstvom, s našom pučkom školom, kada se pučke škole u nekim našim mjestima, u kojima su dugo i uspješno radile, neopravdano zatvaraju, a u nekim drugim mjestima, pak, gdje za to postoje svi uvjeti, ne grade se i ne otvaraju nove? Kao primjer on navodi školu u Privlaci, koja je započela s radom prije gotovo 48 godina, a sada već 4 godine ne radi premda u tom mjestu ima više od 200 učenika. Slično je stanje sa školama u Ražancu i Vinjercu, koje su također privremeno zatvorene, a još gore u Pridragi, Nuniću, Sestrungju, Ravi, Žverincu i Crnom gdje u pravom smislu nikad i nisu bile otvorene. Stoga je Prodan predložio, a Sabor većinom glasova usvojio, posebnu rezoluciju kojom se poziva Vlada, da se hitno “pobrine za bezodvlačnu uspostavu školske obuke u Privlaci, Ražancu i Vinjercu i za otvor škole u Pidrasi, Nuniću, Sestrungju, Ravi, Žverincu i Crnom kod Zadra”.¹⁴⁵ On se dalje zalagao za bolje opremanje pučkih škola, za osnivanje i rad pučkih knjižnica, za održavanje javnih predavanja, a osobito se zalagao za bolju financijsku potporu te uređenje i rad školskih vrtova, koje je smatrao izuzetno važnim za praktičnu poduku i odgoj djece u poljodjelstvu, osobito na selu. Naravno, i te njegove prijedloge zastupnici su također prihvatili i preporučili Vladi.¹⁴⁶

Interesantno je spomenuti da se Prodan zalagao i za brži razvoj telefonije. Stoga on na V. sjednici Sabora, održanoj 15. listopada 1910., postavlja središnjoj Vladi upit namjerava li i kada izgraditi najkraći telefonski spoj Dalmacije s Banskom Hrvatskom i ugarskim dijelom Monarhije, odnosno hoće li uskoro poraditi na tome “da se izvede telefonski spoj glavnog grada Zadra i gradova Nina i Paga s gradom Karlobagom” na Hrvatskom primorju. Odgovor na to pitanje Prodan je dobio vrlo brzo. Naime, već na VII. sjednici Sabora odgovorio mu je namjesnik Niko Nardelli da nadležno ministarstvo

---

¹⁴⁴ ISTO, Prodan, str. 663-668.

¹⁴⁵ ISTO, Prodan, str. 685-687.

¹⁴⁶ ISTO, str. 687, 688, 696, 697, 717.

temeljito proučava pitanje tog telefonskog spoja, te da će radovi biti izvedeni čim prije, što ovisi o raspoloživim financijskim sredstvima.¹⁴⁷

Na XI. sjednici Dalmatinskog sabora, održanoj 26. listopada 1910., opširno se raspravljalo o pokrajinskom proračunu za 1911. godinu. Zbog svoje širine i sveobuhvatnosti rasprava o proračunu davala je mogućnost svim zastupnicima da gotovo neograničeno govore, ne samo o proračunu nego i o mnogim drugim pitanjima i problemima, koji s proračunom najčešće nisu imali nikakve veze. Koristeći tu priliku, Prodan je najprije govorio o odnosu Hrvata prema austrijskoj upravi i položaju Hrvatske u Monarhiji, a zatim se mnogo opširnije osvrnuo na odnos Hrvata i Hrvatske prema Srbiji, Crnoj Gori i srpstvu uopće, dotaknuvši se i pitanja klerikalizma. Položaj Hrvatske u Austro-Ugarskoj Monarhiji za njega je izuzetno težak i složen, te bi se Hrvati vrlo brzo, ako se uskoro ne ujedine, mogli naći u “državnopravnom pogledu” u još težim i složenijim prilikama; a što se tiče austrijske uprave općepoznato je da ona postupa nerazborito i protuhrvatski. Govoreći o veoma složenim odnošajima na Balkanu, Prodan se posebice osvrće na hrvatsko-srpske odnose, koje smatra ključnim. On u činjenici postojanja dviju samostalnih “srpskih” država – Srbije i Crne Gore, od kojih svaka želi biti “balkanski Piemont” – ne vidi nikakvu prednost, jer u njihovu rivalstvu nazire klicu njihove vlastite propasti. Te dvije države, tvrdi, baš kao i naši domaći Srbi, trebale bi svim silama podupirati nastojanja Hrvata u Monarhiji, a ne im se suprotstavljati, jer jačanjem Hrvatske i oni se uspješnije brane od većeg austrougarskog i njemačkog prodora na Balkan.¹⁴⁸

Na kritiku i prigovore Ante Tresića Pavičića, koji je donedavno i sam bio pravaš, da pokaže što je to veliko zadnjih godina učinila Stranka prava, Prodan odgovara da se “veliki uspjeh od stranke prava ne može očekivati za to, što je ta stranka u svim hrvatskim zemljama bila u manjini”, dakle, uvijek u opoziciji a ne na vlasti. On se slaže s Tresićevom tvrdnjom da je polaganje zastupničke prisega ili zakletve Caru – uostalom kao i mnogih drugih prisega: činovničkih, zastupničkih, vojničkih itd., što ih propisuje i nameće državna birokracija – nepotrebno i suvišno. Da je to čin koji vrijeđa i koji nas isuviše podsjeća na autokraciju, centralizaciju i apsolutizam, te ujedno čini da pomalo zaboravljamo kako i mi Hrvati “imamo takodjer zakonitog svog kralja”.¹⁴⁹

Na prigovore Ante Tresića Pavičića i drugih zastupnika Hrvatske stranke da su i vodeći dalmatinski pravaši – Prodan, Drinković i Dulibić – na sastanku glavnih predstavnika hrvatskih i srpskih političkih stranaka, održanom u Zagrebu 29. siječnja 1909. godine, bili voljni priznati postojanje Srba i dati im kulturno-crkvenu autonomiju, samo da bi ih se pridobilo na hrvatsku stranu, a da danas opet negiraju postojanje Srba u hrvatskim zemljama, Prodan kaže da mora opširnije odgovoriti. Braneći se od kritike da su pod pritiskom morali promijeniti mišljenje, Prodan tvrdi da to nije točno jer da su oni za svoju akciju u Zagrebu imali suglasnost Uprave svoje stranke, što je potvrđeno i na redovitoj godišnjoj skupštini Stranke prava u Makarskoj, kada je bio jednoglasno odobren njihov

---

¹⁴⁷ ISTO, Prodan, str. 598, Nardelli, str. 683.

¹⁴⁸ ISTO, Prodan, str. 945-948.

¹⁴⁹ ISTO, Prodan, str. 949.

rad. Na sasvim izravni upit o priznavanju ili nepriznavanju Srba, nastojeći se izvući iz nastalog škrupca, Prodan odgovara pomalo diplomatski: "Mi smo prije one prigode, za prigode i poslije prigode, postupali kao pravaši, kao iskreni i lojalni ljudi, koji su željeli u stanovitom času da prikupe sve narodne sile na spas i hrvatsva i srpstva. *Nije istina, da smo mi bili priznali Srbe, kao što nije istina, da mi ne priznavamo Srbe. [...]* Ako se, gospodo, radi o tome, da se imamo izjaviti, da li imade onih, koji hoće da se smatraju, da su Srbi, da li imade onih, koji su osvjedočeni da su Srbi, bili bi mahniti, kad ne bi priznali, da imade u tom smislu Srba. Ali što mi niječemo, u kom smislu mi ne priznajemo Srbe? Ne priznajemo ikakav politički elemenat u našoj domovini, da smije raditi protiv interesa hrvatskog naroda. U tom smislu mi niječemo Srbe, niječemo ih s pravom, jer smo pravna stranka, stranka koja se bori za pravo, a ne dopuštamo nikomu, da proti tom pravu radi."¹⁵⁰

Akcija trojice dalmatinskih pravaša u Zagrebu, o kojoj je riječ, imala je nakon aneksijske krize cilj okupiti sve hrvatske političke snage, uključujući i srpske političke stranke, u borbu za ujedinjenje hrvatskih zemalja s Bosnom i Hercegovinom u jednu jedinstvenu državnu cjelinu, što je trebalo dovesti do rušenja dualizma i uspostavljanja bar trijalizma u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Dakle, da bi se za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja s Bosnom i Hercegovinom pridobili Srbi i tako s mrtve točke pokrenulo rješavanje hrvatskoga državnog pitanja, vodeći dalmatinski pravaši na čelu s Prodanom bili su spremni popustiti i Srbima zauzvrat dati priznanje, crkveno-školsku i kulturnu autonomiju, te ravnopravnost pisma i uporabu srpske zastave, naravno uz hrvatsku državnu zastavu, tamo gdje su oni u većini. Međutim, i takav prijedlog Srbi su odbacili, iako se protiv njih vodio u Zagrebu veliki sudski proces zbog navodne veleizdaje, pa od zajedničke akcije nije bilo ništa, a Prodana i njegovu stranku frankovci su još dugo napadali kao srbofile i izdajnike pravaštva.¹⁵¹ Govoreći o tome u Dalmatinskom saboru, Prodan kaže: "Mi smo učinili sve što smo mogli, nijesmo popustili načelu, ali u čemu smo mogli da popustimo, popustili smo do skrajnih granica. Priznali smo ono, što priznajemo i danas, priznali smo, da kao kulturni element u kulturnom smislu, u koliko su predstavnici ili pripadnici istočne kulture, imadu pravo, da svoje osebine, u koliko ih imadu očuvaju. Priznali smo, i ja bi bio spravan i danas priznati, da oni imadu pravo na crkvenu autonomiju i ja predlažem, neka se njihova školska i crkvena autonomija protegne i na sve hrvatske zemlje."¹⁵²

---

¹⁵⁰ ISTO, P r o d a n, str. 949, 950; Usp. M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji...*, str. 406-414.

¹⁵¹ M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji...*, str. 407; M. GROSS, Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči prvog svjetskog rata, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* (dalje: IHP), 1, Zagreb, 1971., str. 264; ISTA, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., str. 369; Istorijski arhiv grada Srajeva (dalje: IAGSa), Ostavština don Ive Prodana, fond 44, kut. 2, pis. A. Pavelić - I. Prodanu, Zagreb, 9. II. 1909; O tome je pisao i onovremeni pravaški tisak u Dalmaciji: *Hrvatska kruna*, god. XVII/1909., br. 13, 15, 23, 24, 25, 34, 36, 40 i d.; *Hrvatska rieč*, Šibenik, god. V/1909., br. 302; *Prava crvena Hrvatska*, god. V/1909., br. 208, 217, 225, 226, 235.

¹⁵² *Brzopisna izvješća XLIII. zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1911., str. 950.

Da, točno, mi smo na sve to pristali, tvrdi Prodan, zagovarajući 1909. na zagrebačkom sastanku jednaka prava za sve, ali, pita se, što smo za uzvrat od druge strane dobili? Ništa. Dobili smo to da Hrvatima katolicima ta ista prava negiraju i Srbi i Muslimani u Bosni i Hercegovini; jer, gospodo moja, poznato je da i "srbstvo i muslimanstvo počivaju na vjeri" i vjerezakonu. Naravno, to samo po sebi i nije zlo, ali je zlo ako se ta dva pojma poistovjete, kao što oni čine. Tako za Srbe u Srbiji i izvan nje nema pravog Srbina, naravno, ako nije pripadnik pravoslavne "grko-istočne" vjere, pa se na tom principu narodi u Bosni i dijele po vjerskoj pripadnosti, što nije dobro. Glede toga stanje u Crnoj Gori, osobito u njezinu primorskom dijelu, tvrdi Prodan, je ipak nešto drugačije. On smatra da je to potrebno naglasiti zato što neki i u Saboru "brkaju vjerska pitanja sa političkim", odnosno narodnost s vjerom.¹⁵³ Namjerno ili ne, kaže Prodan, to u Dalmatinskom saboru čini zastupnik Ante Tresić Pavičić, koji za sebe i pripadnike svoje Hrvatske stranke tvrdi da su pravi katolici, a ne klerikalci ili ultramontanci, kao neki.

Osjećajući se uvrijeđenim što se njemu i njegovoj Stranci prava u Saboru sve više predbacuje klerikalizam, Prodan traži neka mu se dozvoli da u svezi s tim neke pojmove, koji, kako mu se čini, nisu svima dovoljno jasni, malo pojasni i razbistri. Slijedom toga on pojašnjava kako riječ *ultramontanac* nije nastala na našem hrvatskom tlu, nego je došla izvana s protestantske strane jer je za njih "Rim ultra montes", to jest iza brda, iza Alpa, pa su zbog toga svi pripadnici rimokatoličke vjere prozvani nekakvim ultramontancima. Isto tako Prodanu riječ klerikalizam u najširem smislu označava, u odnosu prema laicima, svakog pripadnika klera odnosno svećeničkog staleža, što samo po sebi nije ništa negativno i loše. Međutim, to postaje negativno ako Crkva i crkvene vlasti, tu prvenstveno misli na biskupe i nadbiskupe, preko svojih svećenika utječu na vjernike, ali ne u vjerskom, nego u političkom ili nekom drugom smislu. Tako Prodan dolazi do prilično točnog određenja pojma klerikalizma u negativnom smislu kao zlouporabe Crkve, vjere i crkvene vlasti od strane visokog klera u svakodnevne stranačko-političke i druge nevjerske svrhe i ciljeve. Ako zastupnik Tresić misli na takav klerikalizam, onda se Prodan s njime u potpunosti slaže, ali ako se klerikalizmom služi da napada svećenstvo i Crkvu, njega osobno kao svećenika i njegovu Stranku prava, onda to odlučno odbacuje. Jer ako je itko zaslužan, tvrdi Prodan, za vjekovno očuvanje vjere, imena, znanosti i kulture, a posebice hrvatskog naroda i države, onda je to hrvatsko svećenstvo, pa ne dolikuje nikome da ga napada i vrijeđa.¹⁵⁴

Prema tome, ako klerikalizam znači "neku zloporabu, svak ima pravo da se tomu protivi", to je zadaća i Katoličke Crkve, jer se vjera ne smije zloporabiti ni u kakve svrhe, zaključuje Prodan. On smatra da je takav klerikalizam opasan, a osobito ako iza njega stoji oružana sila i moć. Stoga objašnjava kako je klerikalizam veoma "pogibeljan, kad iza njega stoji cesarizam, pogibeljan je kad iza njega stoji oružje, sila materijalna, te kad rabi od potrebe do potrebe i prah i olovo". U takvom klerikalizmu Prodan vidi najveću opasnost i zlouporabu, pa bi se protiv takvog klerikalizma trebali boriti svi. "A što se tiče, gospodo,

---

¹⁵³ ISTO, Prodan, str. 951, 952.

¹⁵⁴ ISTO, Prodan, str. 953-955.

onih koji bi htjeli, a imade i takvih, da izrabljaju vjerska čuvstva u političke svrhe, budite uvjereni, da, ako itko, stranka prava nije zanešena za takve ..., pače da im je iz načela protivna, protivna već i radi toga, što naš narod nema udes u svojim rukama, pak, kad bi se dozvolilo i odobravalo našim gospodarima, da osim sile rabe i vjeru proti nama na zator naših svetinja, mi bi dakako gore prolazili nego li sada. Ali da budemo jaki proti takvim eventualnostima, treba da budemo istodobno pravedni prema kleru ... jer slabeći kler mi slabimo upliv klera na narod, a slabeći upliv klera na narod, stavljamo i kler i narod pred tudjina.”¹⁵⁵ Zbog toga se ne bi trebalo olako povoditi za onima koji stalno viču, osobito u izborne svrhe – nećemo popova, nećemo klerikalaca – jer ne zaboravimo da je na čelu mnogih naših borbi, pa i ove najnovije preporodne, bio naš kler s kršćanskim načelima. A kršćanska načela su, kaže Prodan, tako univerzalna i važna i toliko “zaslužna za uljudbu i civilizaciju”, da se ne bi smio nitko na njih olako nabacivati, osobito ne u našim kulturnim i političkim prilikama kada to znači ujedno i slabljenje obrambene moći hrvatskoga nacionalnog, duhovnog i državnog bića.¹⁵⁶

Na kritiku svećenstva s liberalističkih pozicija Hrvatske stranke, od strane nekih njenih zastupnika, koji su cjelokupno svećenstvo nastojali prikazati kao protivnike slobode i napretka, Prodan odgovara da to nije ni lijepo ni točno, jer je naše svećenstvo bezbroj puta dokazalo i pokazalo “da se istinski bori za sve ono što može biti napredno, pravedno i u zdravom smislu riječi slobodoumno”. On ne skriva da je bilo pokušaja iz Beča da se Stranka prava pretvori u poslušnu klerikalno-stalešku stranku, ali da se tome suprotstavilo samo svećenstvo, koje je preko 99% protiv “takvoj tendenci”. Naše domoljubno svećenstvo, tvrdi Prodan, bez obzira što se zadnjih godina nastoji bolje politički organizirati, želi i dalje zadržati svoju samostalnost i “neodvisnost” prema svim mogućim uplivima sa strane. Točno je da se ono većim dijelom priključilo Stranci prava, ali mi smo svi “sinovi jednoga naroda i treba da si pružamo ruku i složimo proti tudjincima”. Cijela Stranka prava, naglašava Prodan, ide za ujedinjenjem svih narodnih sila, a sloga sa svećenstvom je posljedica tog cilja, jer je “svećenstvo uz učiteljstvo u narodu još jedini elemenat, koji stoji” izravno sa seoskim pukom u doticaju.¹⁵⁷

Trinaestom sjednicom, održanom 29. listopada 1910., završilo je XLIII. zasjedanje Dalmatinskog sabora. I na tom zasjedanju Prodan je pokazao zavidnu razinu zastupničke aktivnosti: Vladi Njegova Veličanstva postavio je 34 upita, 10 prijedloga u obliku posebnih zaključaka podnio je Saboru na usvajanje i preporuku Vladi, 4 upita postavio je Predsjedništvu Sabora i Zemaljskom odboru, održao je 9 govora i sudjelovao u brojnim raspravama i diskusijama tijekom zasjedanja.

Don Ivo Prodan pita Vladu: o hrvatskoj ženskoj školi i popravku izvora vode u Arbanasima, o školama i pitkoj vodi u Vinjercu, Turnju, Ravi i Sestrungju, o uređenju luke u Ninu i Gaza u Privlaci, o dogradnji obale u Novigradu, o telefonskom spoju Zadar-Nin-Pag-Karlobag, o kmetovskom otkupu zemlje od zaklade Zmajević u Salima, o potrebama

---

¹⁵⁵ ISTO, Prodan, str. 956, 957.

¹⁵⁶ ISTO, Prodan, str. 957.

¹⁵⁷ ISTO, Prodan, str. 1037, 1038.

sela Lukorana, o brzojavnom uredu u Nadinu, o čišćenju i uređenju luke u Novalji, o otvaranju radnog mjesta bilježnika i katastarskog ureda u Blatu na Korčuli, o popravku puta u Bristu, o brzojavnom uredu u Ugljanu, o gradnji cisterne za pitku vodu i brodskoj vezi za Žverinac, o uređenju plaće “kolunašima”, o cisterni za vodu i učitelju u Velom Ratu, o uređenju luke u Hodiljama kod Stona, o gradnji luke u Brelima, o dušobrižničkoj službu u Nuniću, o izgradnji sudske zgrade i otvaranju obrtničke škole u Pagu, o vodi iz “Vrutka” za Podgoru, o popravku munjovoda na bogoštovnim zgradama, o oružništvu i “njemštini”, o uvođenju dvogodišnje vojne škole u mornarici, o gradnji kaznionice kod Biograda, o češkom kupališnom poduzeću u Rabu, o problemu pitke vode u Premudi, Maloj Ravi i drugim radnjama u zadarskom kotaru, o isušivanju jezera u vrgorskom kraju, o poštanskom uredu u Malom Prologu, o uređenju luke u Božavi i o iznosu poreza za tečaj na Glavici kod Knina.¹⁵⁸

Četiri upita postavio je Prodan Predsjedništvu Sabora i Zemaljskom odboru: o zamolbi Odbora za Zoranićevu proslavu, o besplatnoj hrani bolničkim dušobrižnicima i nagradi za vođenje matica, o unajmljivanju zgrade za hrvatsku pučku školu u Zadru i o prebivalištu načelnika Biograda.¹⁵⁹ Na usvajanje Saboru Prodan je u obliku posebnih zaključaka predložio: da se urede lučke radnje u Zadru, da se izgradi kolna cesta na otoku Ugljanu, da se ubrza i olakša uvoz jeftinijih živežnih namirnica, da se bar privremeno obustavi “rubačina” sirotinje zbog poreza, da se otvore škole u nekim mjestima zadarskog kotara, da se osigura godišnja pomoć učiteljima u Dubrovniku, da se dade pomoć za pučka predavanja i pučke knjižnice, da se odobri pomoć pučanstvu Dugog otoka zbog nanesenih šteta izazvanih elementarnim nepogodama, da se riješi problem pitke vode u Poličniku i Galovcu i da se pruži potrebna potpora u borbi protiv filoksere u Žmanu.¹⁶⁰ Posebne govore Prodan je održao: o privremenoj obustavi “rubačine”, o uređenju luke u Zadru, o izgradnji ceste na otoku Ugljanu, o prijedlogu zakonske osnove da zadarska općina dobije jednog člana u Pokrajinskom školskom vijeću, o proračunu pokrajinske školske zaklade, o uvozu živežnih namirnica, o pomoći pučanstvu Dugog otoka, o jezičnoj zakonskoj osnovi i o proračunu Zemaljske zaklade za 1911. godinu.¹⁶¹

U naknadnim izborima za jedno zastupničko mjesto, održanim 21. veljače 1910. u izborništvu vanjskih općina izbornog kotara Dubrovnik-Cavtat, bio je na mjesto člana Hrvatske stranke Pere Vukovića izabran pravaš Niko Skurić, popularni učitelj u Čilipima kod Dubrovnika. Nakon pritužbi na neke izborne nepravilnosti, iako su svi birani birači koji su izišli na izbore glasovali za Skurića, mandat mu je na prijedlog Zemaljskog i posebnu provjeru Verifikacijskog odbora bio jednoglasno potvrđen u Dalmatinskom saboru. Izborom Nike Skurića Stranka prava je u Saboru dobila i osmog zastupnika, što joj

---

¹⁵⁸ ISTO, str. 496, 497, 531, 598, 637, 638, 676, 677, 683, 684, 722, 724, 743, 779, 780, 781, 782, 851, 854, 916-919, 984, 993, 994.

¹⁵⁹ ISTO, str. 808, 809, 857, 995, 1055, 1057.

¹⁶⁰ ISTO, str. 542, 543, 651, 653, 663, 666, 687, 688, 753, 799, 810, 1009, 1049.

¹⁶¹ ISTO, str. 578, 653, 663, 666, 672, 685, 696, 697, 753, 758, 761, 810, 829, 833, 945, 1009, 1037, 1046.

je uza sve otvoreniju potporu naroda omogućavalo da igra još značajniju ulogu.¹⁶² Neposredno nakon završetka XLIII. zasjedanja Pokrajinskog sabora, u čijem radu je aktivno sudjelovao i novoizabrani zastupnik Niko Skurić, zajedno s njim Konavle su posjetili 1. studenoga 1910. istaknuti pravaški zastupnici don Ivo Prodan, dr. Mate Drinković, dr. Ante Dulibić i dr. Josip Mladinov. Na svečanom dočeku u Čilipima, uz glazbu, pjevanje Lijepa naše, vijanje hrvatskih trobojnica i pucnjavu mužara, okupilo se preko dvije tisuće Konavljana, koji su uz poklike “Bog i Hrvati” oduševljeno pozdravljali Prodana i druge pravaške prvake. A oni su im toplo uzvraćali, govoreći o svom radu u Saboru, o pravaštvu, o Stranci prava i njezinoj dugogodišnjoj borbi za hrvatstvo, hrvatski narod i hrvatsku državu, pozivajući ih da i ubuduće paze kojoj stranci će dati svoj glas i svoje povjerenje.¹⁶³ Tom prigodom svećenik don Ante Anić u čast Ive Prodana i još četvorice pravaških prvaka i zastupnika ispjevao je prigodnu pjesmu *Pozdrav pravaškim zastupnicima u Čilipima 1910.*¹⁶⁴

Budući da godine 1911. nije bilo saborskog zasjedanja, XLIV. zasjedanje Dalmatinskog sabora, koje je zbog ratnih zapletaja na Balkanu a zatim i u svijetu bilo posljednje, održano je od 24. siječnja do 24. veljača 1912., a imalo je do prijevremenog zatvaranja ukupno jedanaest sjednica. Na svečanom otvaranju 24. siječnja zastupnicima se obratio predsjednik Sabora dr. Vicko Ivčević i novoimenovani namjesnik Marij Attems, koji je po običaju kratko govorio na hrvatskom i talijanskom jeziku. Osvrćući se na smrt trojice zaslužnih zastupnika Hrvatske stranke – dr. Vicka Mihaljevića, prof. Lovre Borčića i dr. Josipa Zaffrona – te govoreći o poslovima i zadacima koji stoje pred najnovijim saborskim zasjedanjem, Ivčević se ukratko osvrnuo na iznenadno umirovljenje doskorašnjeg namjesnika Nike Nardellija, jedinog Hrvata na namjensničkoj stolici za vrijeme austrijske uprave u Dalmaciji. U svom oproštajnom pismu, naslovljenu na predsjednika Sabora, bivši namjesnik Nardelli, među ostalim, kaže: “Visokom Zemaljskom Saboru, čijem sam revnom radu na polju domaćeg napredka toliko godina sudjelovao, izručite, molim Vas, moj poklon i pozdrav. Bio njegov rad što složniji, da što uspješniji bude na sreću i na diku zemlje naše, bio sredstvom i osnovom onoj slozi, onom miru, što Dalmaciji trebaju.”¹⁶⁵

Već na I. radnoj sjednici XLIV. zasjedanja Dalmatinskog sabora, održanoj 26. siječnja 1912. godine, don Ivo Prodan je zajedno s drugim pravaškim zastupnicima podnio dva važna prijedloga – učiteljsko pitanje o povećanju plaća i pitanje izborne reforme – tražeći njihovo hitno rješenje. Ta dva teška problema, čije rješenje je dugo odgađala saborska većina, dala su osnovni ton i pečat cjelokupnom zasjedanju. Način i hitnost njihova rješavanja, na čemu su uporno inzistirali zastupnici Stranke prava, a najviše se suprostavljao predsjednik Sabora Ivčević i zastupnici njegove Hrvatske stranke, umalo nisu doveli do ponovne opstrukcije pravaških zastupnika, što je moglo dovesti do

---

¹⁶² ISTO, str. 213, 223, 224, 477-480, 502.

¹⁶³ Zastupnici Stranke prava u Čilipima, *Hrvatska kruna*, god. XVIII/1910., br. 115, str. 1.

¹⁶⁴ ISTO, str. 2.

¹⁶⁵ *Brzopisna izvješća XLIV. zasjedanja PSD ...*, Zadar, 1913., str. 1-7.

zatvaranja Sabora na samom početku njegova rada. Međutim, spor je izbjegnuto u posljednji trenutak izravnim pregovorima predstavnika jedne i druge hrvatske stranke, ali ne i riješen, pa je Dalmatinski sabor mogao nastaviti sa započetim radom. U svom prešnom prijedlogu o izbornoj reformi Prodan traži da se odmah pristupi izboru posebnog “odborna za izbornu reformu od 7 lica, koji će izraditi zakonsku osnovu glede preinake izbora za pokrajinski sabor, te ju donieti pred sabor na pretres i prihvati”. U prvobitnom prijedlogu, od kojeg se poslije pod pritiskom većine odustalo, stajalo je i to da Dalmatinski sabor do izrade konačnog rješenja te zakonske osnove odgodi svoj rad i raspravljanje o drugim predmetima.¹⁶⁶ Prodan je inzistirao na rješenju i tražio izbornu reformu koja je trebala dovesti do uvođenja općeg prava glasa, ili bar do većeg proširenja važećeg izbornog prava, jer bi tada pravo glasa stekli i siromašniji slojevi pučanstva u kojima je njegova stranka imala najveće uporište, što bi na kraju krajeva rezultiralo proširenjem izborne baze i većim brojem pravaških zastupnika u Saboru.

Na VIII. sjednici Sabora, održanoj 10. veljače 1912., Prodan je konačno dobio priliku da obrazloži hitnost rješenja prijedloga o izbornoj reformi. U svom obrazloženju on kaže kako nije prvi put što taj problem dolazi pred Sabor na vijećanje. Rješenje i provođenje izborne reforme za njega je ne samo političko nego i kulturno pitanje, koje je već riješeno u drugim zemaljskim saborima Cislajtanije. To pitanje djelomice je riješeno proširenjem izbornog prava čak i u Banskoj Hrvatskoj, koja još uvijek “stenje pod jarmom mađarskih satrapa”. Stanje koje vlada glede izbornih prava, a koje je u Dalmaciji uvedeno odmah nakon pada apsolutizma početkom šezdesetih godina 19. stoljeća, ne služi na čast ni zastupnicima ni hrvatskom pučanstvu, a ni austrijskim organima vlasti. Naime, stari kurijalni izborni sustav, koji je još na snazi za izbor zastupnika u Dalmatinski sabor, posve je nepravedan jer daje velika prava malom broju bogatih građana, a zapostavlja siromašno dalmatinsko pučanstvo. Usvajanjem i praktičnim provođenjem izborne reforme, tvrdi Prodan, oslobodile bi se ogromne latentne političke snage hrvatskog pučanstva u pokrajini, koje bi preko izbora svojih zastupnika utjecale na brže i kvalitetnije donošenje mnogih drugih zakona važnih za život tog pučanstva. Izborna reforma, po njegovu mišljenju, nije samo pitanje i obveza jedne političke stranke, pa ni Stranke prava; to je pitanje i obveza svih političkih stranaka, jer sve one imaju i pravo i dužnost da ga rješavaju u interesu naroda.¹⁶⁷

To pitanje treba riješiti što prije i u skladu s kulturno-političkim potrebama i modernim zahtjevima vremena, smatra Prodan, kako to radi većina civiliziranih država u svijetu, a ne oklijevanjem i odugovlačenjem nanositi još veću štetu ugledu pokrajine. Tvrdi kako je nedolično i ponižavajuće za sve nas, koji “pravimo iznimke u svemu u monarhiji, da pravimo iznimku i u pitanju izborne reforme”, te da u prvim desetljećima 20. stoljeća još uvijek biramo po starom kurijalnom izbornom sustavu, kako se biralo prije 50 godina. To pitanje je toliko važno, drži Prodan, da ono više ne trpi nikakvo odlaganje, pa ako ga i nismo uspjeli dosad riješiti, onda je krajnje vrijeme da se sada “riješi kroz ovo saborsko

---

¹⁶⁶ ISTO, str. 14, 180-183.

¹⁶⁷ ISTO, P r o d a n, str. 255, 256, 260.

zasjedanje”. Zbog toga je manjina i predložila hitno rješavanje navedenog problema, a ne nikako u nekakve dnevno-političke i strančarske svrhe, kako neki misle – kaže Prodan. On ne može pojmiti kako se pitanje izborne reforme ne može uspješno riješiti u korist većine pučanstva, ako to navodno iskreno želi i saborska većina. Prodan smatra potrebnim da i drugi članovi “ovoga visokog sabora izraze svoje mnijenje i da eventualno, ako bi bilo trvenja, iz tog trvenja iskoči ona iskra, koja će dati plam, da se rasvijetli ovo pitanje i da se konačno riješi”. Stoga on i predlaže zastupnicima u Saboru da prihvate prešnost u rješavanju problema izborne reforme za Kraljevinu Dalmaciju.¹⁶⁸

Prodanova upornost na kraju je ipak urodila plodom jer je većina zastupnika u Dalmatinskom saboru prihvatila prešnost u rješavanju njegova prijedloga i pristala na izbor posebnog Odbora za izradu zakonske osnove o izbornoj reformi, kojom bi se uvelo opće i jednako pravo glasa. U taj mješoviti višestranački Odbor bili su odmah izabrani: Milorad Medini, dr. Dinko Giunio, Ante Radić, dr. Josip Smodlaka, dr. Dušan Baljak, dr. Luigi Vjekoslav Ziliotto i dr. Mate Drinković. Njihova zadaća bila je da što prije izrade nacrt zakonske osnove za izbornu reformu i da ga dostave Dalmatinskom saboru na razmatranje i usvajanje, ali zbog prijevremenog zatvaranja Sabora i njegove kasnije sudbine do toga nikad nije došlo.¹⁶⁹

Osmorica pravaških zastupnika – Dulibić, Drinković, Klarić, Matulina, Mladinov, Prodan, Šimunić i Skurić – predlagali su i hitno rješenje učiteljskog pitanja. U svom prešnom prijedlogu oni traže od Dalmatinskog sabora da do konačnog rješenja tog problema usvoji zaključak kojim bi se učiteljima u pučkim i građanskim školama “povisila beriva” za 25%. Do potrebnih sredstava u proračunu za to povišenje došlo bi se štednjom, a nikako ne povećanjem poreza i prireza, prijedlog je pravaških zastupnika.¹⁷⁰ Ponukan često ponavljanim stajalištima većine zastupnika Hrvatske stranke da su i oni za povećanje učiteljskih plaća ali da za to u proračunu nema sredstava, Prodan je ponudio i obrazložio jedan model kako bi se i bez novih poreza mogla štednjom namaknuti potrebna sredstva za povećanje učiteljskih plaća, samo kada bi se htjelo, a kao mogući izlaz iz nastale situacije nudio je i uvođenje proračunskog provizorija.¹⁷¹ Međutim, sva Prodanova nastojanja i nastojanja njegovih stranačkih kolega, da se povećanjem plaća bitnije popravi materijalni status učitelja u pokrajini nisu dala opipljivih rezultata. Doduše, najvjerojatnije pod njihovim pritiskom i pritiskom javnosti, većina zastupnika u Saboru usvojila je određene zakonske izmjene u korist učiteljstva, ali se time nije bitnije popravio loš materijalni položaj pučkih učitelja u Dalmaciji.¹⁷² I na XLIV. zasjedanju Dalmatinskog sabora, koje je zbog prijevremenog zatvaranja imalo samo 11 sjednica, Ivo Prodan je bio dosta aktivan, a najviše se bavio izbornom reformom i rješavanjem učiteljskog pitanja u pokrajini. Tijekom tog zasjedanja on je carsko-kraljevskoj Vladi postavio 29 upita, 7 upita uputio je

---

¹⁶⁸ ISTO, P r o d a n, str. 261.

¹⁶⁹ ISTO, str. 267, 276.

¹⁷⁰ ISTO, str. 14.

¹⁷¹ ISTO, P r o d a n, str. 130-132, 169-174.

¹⁷² ISTO, str. 217-227, 481-488.

Predsjedništvu sabora i Zemaljskom odboru, Saboru je predložio 7 zaključaka na usvajanje i preporuku Vladi i održao još 2 značajna govora, a uz to sudjelovao je u brojnim diskusijama i raspravama o mnogim drugim pitanjima i problemima.

Prodan je, kako smo već kazali, opširnije govorio u Saboru o izbornoj reformi i zakonskoj osnovi za uređenje pravnih odnošaja učiteljstva u Dalmaciji.¹⁷³ Dalmatinskom Saboru predložio je na usvajanje i preporuku Vladi sljedeće zaključke: da se izabere posebni Odbor za izbornu reformu i odgode saborske rasprave dok se to pitanje ne riješi, da se popravi i proširi put od Zadra do Nina, da Vlada osigura općenito veća sredstva za gradnju putova, da se ubrza izgradnja jeftinijih radničkih stanova, da se urede brodske veze za manja mjesta u Dalmaciji kako najbolje odgovara pučanstvu, da se osigura značajnija potpora Vlade razvoju domaćeg ribarstva i da se utemelji nagrada za izvoz dalmatinskih vina.¹⁷⁴ Prodan je Vladi postavio sljedeće upite: o brodskim vezama i uređenju lokve "Sezanj" u Lukoranu, o pitkoj vodi u Preku, o popravku crkve u Radovinu, o plovidbenom redu za Olib, o računima za javne radnje u Ljupču, o pristaništu u Podstrani, o uređenju službenih odnošaja i plaća općinskih lugara, o konjarini župniku u Nuniću, o nazivu Molat na službenim pečatima, o školi u Nuniću, o dušobrižniku za katolike u Kistanjama, o uređenju jaruge i popravku bunara u Briševu, o ponovnom otvaranju škole u Ražancu, o čišćenju luke u Mrljanima, o lukobranu u Kalima, o poštanskoj vezi za Vinjerac i Posedarje, o kolosalnici Zadar-Posedarje i malariji u Posedarju, o parobrodarskom prometu Zadar-Obrovac, o rješavanju problema pitke vode i potrebi za izgradnjom cisterne u Turnju, o izvješćima oružnika o župnicima, o popravku župnog stana u Ninu, o gradnji jama za smeće u Sutomiščici, o pomoći za gradnju crkve i zvonika u Smokoviću, o cisterni za župni stan u Kožinu, o pitkoj vodi i molbi Kaljana za izgradnju cisterne u Kalima, o pošti i vodi u Erveniku, o poštanskom uredu u Kalima, Turnju i Zatonu, o početku gradnje župne kuće u Supetarskoj Dragi na Rabu, te o otvaranju poštanskog ureda i izgradnji cisterne za pitku vodu u Malom Prologu.¹⁷⁵

Predsjedništvu Dalmatinskog sabora i Zemaljskom odboru Prodan je postavio sljedeće upite: o sporu seljaka Lukorana sa zadarskom općinom zbog zemljišta kod seoske crkve na kojem se vije hrvatska trobojnica, o intervenciji predsjednika Sabora kod Vlade za potrebe sela Vinjerca, o izbornim zlouporabama na Rabu, o izgradnji cisterne za vodu i otvaranju bar pomoćne škole na otočiću Ošljaku, o prešnom prijedlogu za izbornu reformu i o posredovanju predsjednika Sabora za sporazumno glasovanje proračunskog provizorija.¹⁷⁶ Iako s XLIV. zasjedanjem 1912. faktično završava s radom Dalmatinski sabor, on je kao najviše autonomno i predstavničko tijelo u pokrajini, budući da nije bio službeno ni raspušten ni ukinut, u formalno-pravnom smislu postojao sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Zemaljski odbor, njegov glavni izvršni organ, redovito je

---

¹⁷³ ISTO, P r o d a n, str. 217, 218, 259, 260, 270.

¹⁷⁴ ISTO, str. 14, 27, 28, 116, 259.

¹⁷⁵ ISTO, str. 90-92, 104, 140, 141, 207, 232-234, 280, 284-287, 327, 330, 333.

¹⁷⁶ ISTO, str. 210, 253-256, 258.

zasjedao tijekom balkanskih i Prvoga svjetskog rata, pa čak jedno vrijeme i nakon toga rata i raspada Monarhije na nacionalne države.¹⁷⁷

V. Z a k l j u č a k

Dakle, don Ivo Prodan je, kako se vidi iz njegova sveukupnog rada u Dalmatinskom saboru, bio veoma uporan i aktivan zastupnik. To se ponajbolje očituje kroz njegove brojne istupe, rasprave, govore, diskusije, mišljenja, rezolucije, prijedloge, adrese Kralju, zaključke, upite i mnoge druge aktivnosti u kojima je sudjelovao u radu dalmatinskog parlamenta. U ovom zaključnom dijelu navest ćemo, primjera radi, samo jedan brojčani podatak koji na osobit način govori o njegovoj ukupnoj zastupničkoj djelatnosti. Tijekom svih osam saborskih zasjedanja, u čijem radu je od 1901. do 1912./18. godine sudjelovao, Prodan je Vladi, Zemaljskom odboru i Predsjedništvu Sabora uputio čak 277 upita, tražeći i potičući rješenja mnogih problema hrvatskog pučanstva u pokrajini. Kao prvi i najistaknutiji dalmatinski pravaš, zastupnik Stranke prava i Čiste stranke prava, biran dvaput zaredom u kuriji vanjskih općina izbornog kotara Zadar-Pag-Rab-Biograd; on se u Saboru prvenstveno bavio državopravnom problematikom – rješavanjem hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja – ali nije zanemarivao ni druga važna gospodarska, kulturna, jezična, socijalna i društveno-politička pitanja, pa ni ona najsitnija, vezana uz svakodnevnu životnu egzistenciju malog hrvatskog čovjeka i njegova prava.

Raspon njegova političkog interesa kretao se u Saboru od rješavanja onih najtežih i najsloženijih pitanja i problema, vezanih isključivo uz opstanak, ujedinjenje i samostalnost hrvatske nacije i države, preko onih manje složenih, ali također izuzetno važnih, kao što su: obnova vinogradarstva i brodarstva, ukidanje kmetskih i kolonatskih odnosa, brži razvoj industrije i izgradnja radničkih stanova, jezično pitanje, izborna reforma, te uvođenje općeg, jednakog i tajnog prava glasa, do onih najsitnijih i naoko manje važnih, koji za svakodnevni opstanak malog čovjeka ponekad život znače, kao što je, primjerice, rješavanje problema pitke vode, otvaranje škole, pošte, ambulante, izgradnja crkve, ili uspostava brodske veze za neko udaljenije otočno mjesto. Boreći se otvoreno i ustrajno protiv autonomaštva, srpstva i germanstva u Dalmaciji, u čemu se posebice isticao, zatim politike *novog kursa* i zabluda *Riječke i Zadarske rezolucije*, te austrougarske administracije i velikomađarskih državnih pretenzija na Hrvatsku, Prodan se na temelju prirodnog i povijesnog hrvatskoga državnog prava kontinuirano zalagao u Dalmatinskom saboru i izvan njega za potpunu nacionalnu, teritorijalnu i državnu integraciju hrvatskog pučanstva i hrvatske države; težeći stalno za što većom državnom samostalnošću Hrvatske u Austro-Ugarskoj Monarhiji, ali povremeno i izvan nje. Njegov ideal i krajnji cilj bio je i ostao *stvaranje potpuno samostalne i ujedinjene Hrvatske*, koja bi eventualno mogla imati zajedničkog vladara s Austrijom i Ugarskom. Do tog cilja Prodan je nastojao doći mirnim putem, na miran, legalan i legitiman način, pozivajući se uporno na vladajuću dinastiju

---

¹⁷⁷ I. PERIĆ, *Dalmatinski sabor ...*, str. 207-214.

Habsburgovaca, prirodno i osobito hrvatsko povijesno državno pravo u okviru postojeće austro-ugarske države, što je bila velika zabluda jer Austro-Ugarska Monarhija je do 1918. godine bila glavni krivac za nejedinstvo i rascjepkanost hrvatskih zemalja; zapravo, ona i njezina dinastija stajale su na putu ostvarenja vjekovnog sna svih Hrvata o potpuno ujedinjenoj i samostalnoj Hrvatskoj.

Tablica I.
Zastupnici po stranačkoj pripadnosti u Dalmatinskom saboru
*od 1895. do 1918. godine.*¹⁷⁸

Mandatno razdoblje	P o l i t i č k e s t r a n k e							Z a s t u p n i c i		
	NHS	AS	SS	SP	ČSP	HS	HPN S	Birani	Virilisti	Ukupno
1895.-1901.	23	6	9	3	–	–	–	41	2	43
1901.-1908.	18	6	6	8	3	–	–	41	2	43
1908.-1918.	–	6	7	6	–	22	–	41	2	43
Nakn. izbori	–	–	–	(8)	–	(19)	(1)	–	–	–

---

¹⁷⁸ Podaci u *I. tablici* preuzeti su iz: M. DIKLIĆ, *Dalmatinsko pravaštvo ...*, str. 70; Usp. I. PERIĆ, *Dalmatinski sabor ...*, str. 65. Kratice: NHS = Narodna hrvatska stranka, AS = Autonomaška stranka, SS = Srpska stranka, SP = Stranka prava, ČSP = Čista stranka prava, HS = Hrvatska stranka i HPNS = Hrvatska pučka napredna stranka.

Marjan Diklić: DON IVO PRODAN IN THE DALMATIAN ASSEMBLY (1901-1912/18)

Summary

Don Ivo Prodan (1852-1933) was the first and the most distinguished member of the Party of Right in Dalmatia about whom, because of his emphatic Croatian nationalist orientation seeking statehood, very little was written in Croatian historiography and then most frequently in a negativist nationalistic spirit. His parliamentary activity, which the article discusses in detail, was a constituent part of his overall political struggle for a solution of the Croatian national and statehood question on the basis of the natural and Croatian historical state right within the Austro-Hungarian Monarchy.

In the first introductory part the author discusses his attempts to be elected and Ivo Prodan's first election as representative in the Dalmatian assembly, the highest representative and autonomous body in the province. Special emphasis is given to his resolute struggle with autonomists and Serbian parties and the significance of his election victory for the Assembly in 1901 over the candidates of the Autonomist party amongst the electorate of the outer districts of the Zadar-Rab-Pag-Biograd region. This election region in northern Dalmatia became and remained Prodan's main stronghold in which he was elected a number of times as a representative to the Dalmatian assembly and Imperial Council. This reflects the huge influence of the Party of Right and, naturally, the degree of the development of national consciousness amongst the poor Croatian folk of this region.

In the second part of the article the author discusses in detail Prodan's activities as representative from 1901 to 1907 while in the third part he writes about his repeated election to the regional Parliament in 1908. The fourth part describes Prodan's parliamentary activities in the Dalmatian assembly from 1908 to 1912/1918. The author goes into details to show Prodan's persistent struggle during both mandates in the Assembly for Croatian national, social, economic and state interests; particular emphasis is placed on his struggle for finding a solution to the Croatian state question which he persistently waged against the ruling Austrian state-administrative bureaucracy and against representatives of Serbian and Autonomist parties and at times against certain representatives of Croatian political parties who were inclined to different solutions of the Croatian question. In the fifth and final section of the article the author in the form of a short summary lays out the essence of Prodan's activity as representative within the Dalmatian assembly in Zadar.